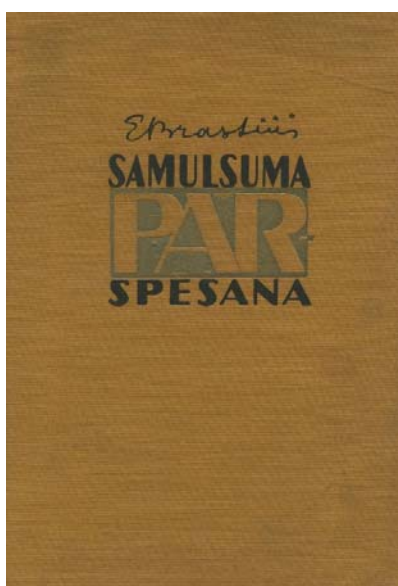

Mulsuma negals.
Mana pasaule un Dieva pasaule.
Viens, otrs un trešais.
Tīšais un pareizais.

ERNESTS BRASTIŅŠ /1892 – 1942/

ERNESTS BRASTIŅŠ

**SAMULSUMA
PĀRSPĒŠANA**

Ernests Brastiņš 1938
© Eraksti 2025
59 lp. / ~ 0,60 MB

Šinī apcerējumā iestrādātas dažas gluži jaunas domas un goda vietā izceltas tikpat daudz citu domātāju krietnākās atziņas. Ap šīm jaunām un atjaunotām domām sapulcētas daudzas jau vairumam zināmas gudrības un zināšanas, bez īpašas cenšanās tās izteikt pārāk pilnīgi vai valdzinoši. Tā no jaunā un agrākā, kā tas prātniecībā parasts, sasliets patstāvīgas filozofiskas sistēmas stāvs. Šīs domu jaunceltnes sīkdaļas un atsevišķās telpas šajā darba cēlienā nav pabeigtas un visas arī laikam nekad netiks tālāk apstrādātas. Pie izdevības atsevišķos rakstos varbūt tiks pārkārtotas, no jaunā viedokļa raugoties, tikai pašas svarīgākās prātniecības nozares, kā aistētika, ētika, kultūras un vēstures filozofija. Pareizības filozofija ir Latvijā un latviešos cēlies pasaules un dzīves uzskats, kam saknes mūsu nācijas garīgās tradīcijās. Šis apstāklis pamudinājis iedomāties, ka varbūt daži latvieši to atradīs savām domu gaitām radniecīgu un, viņu klajā laizdams, būšu pakalpojis arī citiem cīņā par garīgo skaidrību.

I

MULSUMA NEGALS

Tautām ir teikas par teiksmainiem varoņiem, kas cīnās ar kādu nezvēru vai pūķi, līdz beidzot to uzvar, atsvabinājot kādu sagūstītu jaunavu vai atbrīvojot zemi no viņa varmācības. Varoņi parasti tiek galā ar briesmoni, nocirzdami tam galvu vai pārdurdami sirdi. Bet latviešu teiksmām par velna kāvēju piemīt vēl kāds savdabīgs vilciens. Kurbads parasti cīnās ar daudzgalvainu briesmoni, kuŗam vienu galvu nocērtot, tūdaļ trijas jaunas galvas uzaug nocirstās vietā. Varonis ir n e g a l ā — 30 galvas cērt, jo viņas vairojas.

Ar latviešu varoni var salīdzināt ikvienu cilvēku, kas cīnījies ar neziņu zināšanu dēļ, ar neskaidrību skaidrības labad. Šim varonim līdzinās visa cilvēce, jo tā vienmēr visos laikos pūlējusies atbildēt uz pasaules pēdējiem jautājumiem. No mūžības un bezgalības cilvēcei pretī rēgojusies it kā paša Joda melnā galva, kas ņirdzīgi jautājusi: «Kas tu esi?» Un kad ar savu prāta spēku un atbildes asmeni kāds dižgars šo galvu nocirtis, viņas vietā tūdaļ radušās trīs citas, kas jautājušas vēl skaļāk: «Kur tu esi? Kāpēc tu esi? Kas tu būsi?» Un katram, kam izdevies nocirst arī šīs trijas jaunās jautātājas galvas, ieguvis viņu vietā deviņas citas. Šādā cīņā visdrošsirdīgākie cirtēji no uzbrucējiem drīz vien pārvērtušies par tiem, kas tikai kaut kā atgaiņājas no briesmām, bet nespēj vairs paši uzbrukt un nogalināt nezvēru.

Patlaban domātāju un prātnieku priekšā rēgojas vismaz deviņi milzīgi jautājumi, kuŗus atbildes vēl nav gluži uzveikušas. 1. Kas ir patiesība un īstenība? 2. Kas ir viela un spēks? 3. Kas ir gars un dvēsele? 4. Kas ir laiks un telpa? 5. Kas ir dzīvība un nāve? 6. Kas ir Dievs un dievības? 7. Kas ir labums un ļaunums? 8. Kas ir pareizais un vērtīgais? 9. Kā ir ar brīvo un nebrīvo gribu?

Šie deviņi galvenie jautājumi katrā laikā var sadalīties deviņdesmit deviņos citos jautājumos, lai katru domātāju iedzītu neziņā un apjukumā. Ikvienu aktīva cilvēka stāvoklis šo bezgalīgo samezglu (problēmu) vidū patiesi ir negalīgs, jo tas netiek galā pats saviem spēkiem ar viņu daudzām cilpām un mezgliem, kā arī nepūlētos sirds un prāts.

Ja mums vārdā jānosauc šādu samezglu risinātāju dvēseles stāvoklis un garīgā jutoņa, tad mūsu valodai nav labāka vārda par m u l s u m u. S a m u l s u m s ir tas vispārējais garīgās dzīves nokrēslis, kuŗā cilvēce dzīvo un nomocās ar mūžīgo jautājumu negalu.

Mulsums dvēselē tiek vienmēr izjuts kā kaut kas nepatīkams vai nepanesams. Šī sajūta var dažkārt kļūt visai spēcīga un sagādāt dvēselei grūti paciešamas mocības. Neziņa, bezpadoms, izmisums ir dažādi mulsuma paveidi, kas pazīstami visiem cilvēkiem. Tiem pretim skaidrību, kas kaut kā iegūta, dvēsele sajūt kā lielu laimību un līdzsvaru.

Dvēseles mulsums dažbrīd cilvēkiem sāpējis smeldzošāk, kā vāts. Neziņa un atziņu pretrunas darījušas dvēseli skumju un pat izmisušu. Varētu sacīt: tāpat kā miesa necieš netīrību un alkst pēc tīrības, tā arī dvēsele tīko atbrīvoties no neskaidrības. Skaidrība ir tāda pat dvēseles higiēnas prasība, kā tīrība miesai. Kā miesīgās kaites tiek dziedinātas zālēm, tā dvēseles mulsums tiek novērsts ar mācībām, kas ienes skaidrību pretrunās un pareizību aplamībās.

Par samulsuma pārspēšanu ir jānosauca visi tie garīgie pūliņi, ar kuriem cilvēka dvēsele mēģinājusi atbrīvoties no neskaidrības atziņās un domās. Šo garīgo pūlēšanos nākas piedzīvot ikvienam cilvēkam, tiklīdz tas sācis dzīvot kaut cik apzinīgu dzīvi. Skaidrība, diemžēl, nav iedzimta nevienam un tā jāiegūst patstāvīgos pūliņos. Dažkārt ilgi un grūti ir nopūlējušies samulsušie, kamēr ieguvuši kaut cik ciešamu līdzsvaru samulsušai dvēselei.

Jautājumi par to, kas ir viss esošais, kāds tas ir un kāda viņa jēga, mulsinājuši cilvēku no tā brīža, kad cilvēce pirmo reizi sākusi apzināties sevi un pasauli. Šie paši jautājumi nedod miera cilvēka prātam vēl šodien. Pa ilgo laiku tie nav ne drusku novecojušies. Visi pasaules un dzīves pamatjautājumi vēl vienmēr ir tie paši vecie un vienmēr par jaunu liek sevi pārdomāt.

Dzīves un pasaules mīklu risināšana no sākta gala ir bijusi tik nopietna cilvēka garīga darbība, ka no tās ir cēlušās it visas reliģijas, prātniecības un zinātnes. Visām šīm garīgas darbības jeb kultūras nozarēm ir bijis jāatbild uz vieniem un tiem pašiem galveniem jautājumiem. Reliģija, filozofija un zinātne katra par sevi un visas reizē ir minējušas vienas un tās pašas pasaules mīklas, risinājušas tumšākos dabas un gara noslēpumus.

Gana pūlējies cilvēks, bet gudrība, lielā gudrība, kuŗu ilgojas dvēsele iegūt, tā vienmēr nākusi gausām kājām. Tamdēļ nepacietībā cilvēki tik bieži vērsušies uz dzejnieku un mistiķu pusi. Cilvēce ir bijusi ar mieru pievilties no priekšā teiktām teiksmām, dogmām, pravietojumiem un māņiem, lai tikai atbrīvotos no ciešanām, ko sagādā nepārvarētais mulsums.

Ziņkārīgā, nerimīgā cilvēce! Gadu tūkstošiem tā klīdusi pa pasaules bezgalību, uz zemes apmetusies un acis pret debesīm pacēlusi vaicājusi, meklējusi un pētījusi. Bet svētās debesis cietušas klusu par to, kas viņas ir, kas daba, kas cilvēks, un kas cilvēkam darāms starp debesīm un zemi. Bet cilvēka vēlēšanās, atrast visa jēgu, uziet kādu nekustīgu vietu lielā plūdumā, ir neapslāpējama. Tam gribas attapties, lai dzīvotu īstu, pareizu un pilnestīgu dzīvi.

Un cilvēces pūliņi skaidrības labad nav gluži veltīgi. Laiku pa laikam kāda nezināšana un neskaidrība kļuvusi par zināšanu un skaidrību. Triju tūkstošu gadu laikā simtiem neskaidrību prāts pārvērtis skaidrībā. Kas par to, ka mulsuma briesmas nav kļuvušas daudz mazākas? Kas par to, ka vienus vārtus atslēdzot un atverot, aiz tiem rēgojušies citi, vēl ciešāk aizdarīti. Gan jau atvērsies arī pēdējie vārti!

* * *

Cilvēces izmisīgā mulsuma liecības atrodamas viņas dzejā, mākslā un dievestībā no pat senākiem laikiem. Šie garīga stāvokļa pieminēkļi visos laikos un zemēs pauduši vienu un to pašu, daudz balsīgi apliecinādami cilvēces traģisko dvēseles negalu. Cilvēks apzinājies un sajutis, ka viņš ir nomaldījies pasaules bezgalīgā kļajumā, kas tam šķitis neizprotams, bezjēdzīgs un tukšs. To apņēmušas šausmas iedomājoties vecumu, nāvi, iznīcību, no kā nav bijis glābiņa nevienam.

Senais teiksmainais indiešu dzejnieks Bhartriharijs, kas, kā teika stāsta, esot izbaudījis visus dzīves saldumus, beidzot grūtsirdībā un bezcerībā izsaucies: «Tu baudi labklājību, kas atļauj tev

apmierināt it visas vēlēšanās, bet kas gan tālāk? Tu samīdi kājām savu ienaidnieku galvas, bet kas gan tālāk? Tu nodzīvosi, teiksim, tūkstots gadus, bet kas tālāk?» Un svetajā Mahabharatā bramīna dēls kādā vietā saka savam tēvam: «Šīs nakts, kas atnāk un aiziet, tās liek mums novecot. Ja nu es zinu, ka nāve neapstājas un nekad neatpūšas, tad kas man tiks no tam, ja es aiziešu t u r pilns vēdiskās gudrības?»

Augšēģiptes svētā ķēniņa Injeteta kapa akmens plāksnēs iecirsti vārdi: «Dievīgie ķēniņi, kas agrāk dzīvoja, atdusas savās piramidēs, tāpat kā visi dižciltīgie un gudrie guļ savās kapenēs. Tie, kas sev cēlušies namus, nezin, ka viņu mājokļu vairs nevar, — no tiem nekas vairs nav atlicies. To sienas ir sagruvušas un šķietas itin kā tās nekad nebūtu bijušas. Nevienam no turienes nepārnāks un mums nepateiks, kas ar tiem noticis, nepastāstīs, kāds viņu stāvoklis un nemierinās mūsu sirdi, kamēr paši nenonāksim tur, kur viņi aizgājuši.»

Bābeles valdnieka un varoņa Gilgameša acu priekšā nomirst viņa draugs drošsirdīgais karotājs Eabanijs. No tā brīža vairs nav miera Gilgamešam: «Lūk, arī man nāksies nomirt kā viņam un nekad vairs neuzcēlies. Es arī nomiršu kā Eabanijs un skumjas nu piepilda manas iekšas. Es esmu šaušalu pilns nāves priekšā un izmisis klīstu pa tukšnesi.»

Neskaitāmas reizes skund arī Bībeles pravieši par cilvēka dzīves bezspēcību un nāves nelietību. «Es uzlūkoju visus darbus, kas pasaulē notiek, un raugi, viss bija nelietība un grābstīšanās pēc vēja (Zal. m. 1. 14). Visi noiet vienā vietā, visi ir no pīšļiem un visi atgriežas pīšļos. (Zal. māc. 3; 20.)

Paša Zeva mute Homēra «Iliādē» saka:

«Pasaulē nava nevienas par cilvēku nelaimīgākas dzīvības dāvas, kas elpo virs zemes nu kustas pa pīšļiem.»

Un pats gudrais Heraklīts par visu pārejošo pasauli izmisuma brīdī izsaucas: «Pats krāšņais Kosms līdzinās kaut kā sabērtai gružu čupai!»

Bet daudz tūkstošu gadu vēlāk nekas nav grozījies un gaužas tāpat, kā sendienās kāds vīrs. Par viņu visa pasaule zina, ka tas bijis savā mūžā labklājības un slavas kalngalos, vesels, laimīgs, bagāts un radošs. Tas ir Ļevs Tolstojs, kas savā grāmatā «Ispoviedj» raksta:

«Kamēr es nezinu — k ā p ē c, es nevaru it neko darīt, es nevaru dzīvot. Domājot par saimniecību, kas mani ļoti aizņēma tai laikā, man pēkšņi šāvās prātā jautājums: «Nu, labi, tev būs 6000 desetas Samāras guberņā, 300 zirgu, bet kas pēc tam?» ... Un es gluži apmulsu un nezināju, ko tālāk domāt. Vai sākot domāt par to, kā es audzinu bērnus, es saku pats sev: «Kamdēļ?» Vai arī pārdomājot par to, kā tauta varētu iegūt labklājību, es piepeši sev teicu: «Bet kāda man tur daļa?» Vai, domājot par to slavu, ko man atnesīs mani sacerējumi, es runāju uz sevi: «Nu labi, tu būsi slavenāks par Gogoli, Puškinu, Šekspīru, Moljēru, par visiem rakstniekiem pasaulē — un kas par to?» Un es neko, it neko nevarēju atbildēt. Bet jautājumi negaida, vajaga tūdaļ atbildēt; ja neatbildēsi, nav iespējams dzīvot. Bet atbildes nav.»

Tās pašas mokas cietis mūsu dienās arī spānietis Unamuno («Dzīves traģiskās jūtas»), beļģis Materlinks («Pirms lielā klusuma») un neskaitāmi citi. To starpā līdz nāvei skumjais Veidenbaums nopūties:

«Ko palīdz mums mūžs tik nicīgs un skarbs,

Kur nāvīgām zālēm maisīts ir prieks?

Ko palīdz mums cenšanās, nopietnais darbs?

Nāk nāve un māca, ka viss tik ir nieks.

Darbs dod tik, ka nebeidzas šausmīgais stāsts:

Dod bērnus, kam uzkrauts tiek dzīvības lāsts.»

Tas nonācis pie tās pašas atziņas, kur apstājušies savā domāšanā tūkstoši citi pirms viņa:

«Daudz varam runāt un spriest,

kāds uzdevums cilvēka dzīvei,

Tomēr pie gala nekad
netiksim, tici man draugs.
Skaidrību mirstīgam prātam
ir slēpusi augstākā vara;
Cerēt un minēt var daudz,
saprast un zināt — neko.»

* * *

Mulsums ir īpašs dvēseles stāvoklis, kas rodas prātam pieskaroties mīklām, noslēpumiem, vai problēmām. Šis stāvoklis izbeidzas tikai tad, kad cilvēkam radusies pārliecība, ka mīkla uzminēta, noslēpums atklāts, vai problēma atrisināta. Šādu mulsumam pretēju stāvokli mēdz saukt par skaidrību.

Mulsumam psiholoģija līdz šim nav pievērsusi to uzmanību, ko tas pelna kā vispār izplatīta psihiska parādība. Mulsums ir dvēseles pavadonis. Viņš ir visur tur, kur vēl nav noteiktība atziņās un skaidrība spriedumos. Viņš ir visur, kur vēl nav iegūta pilnīga pareizība un kārtība ieskatos. Par neskaidriem un tālab mulsuma ēnā stāvošiem jāatzīst visi tie priekšstati un domas, kuŗu sastāvdaļas nav diezgan asi viena no otras atšķirtas mūsu apziņā.

Mulsums mūsu izpratnē vienmēr ir zināšanas, skaidrības un kārtības pretstats. Šis mulsums dvēselē skaitās pārspēts, ja tā iespāids dvēselē samazināties tik tālu, ka neliek sevi vairs sajūst. Protams, šī mulsuma noslāpēšana ne vienmēr notikusi patstāvīgas, loģiskas domāšanas vai pieredzes ceļā. Visbiežāk mulsums izgaissināts ar pārliecībām, kas radušās pieņemot jau gatavus ieskatus un spriedumus.

Audzināšana, ieradums, aizspriedumi, mantota gudrība, priekšā teiktās domas, — visi šie darekļi var cilvēkā radīt vismaz šķietamu garīgās skaidrības sajūtu. Tais laikos un apstākļos, kur cilvēks visus savus darbus darīja saimē, vai kur to dara vēl tagad, tur arī mulsuma pārspēšana un skaidrības iegūšana ir kolektīvs darbs. Dzīvi vadošās domas, ir pārmantota gudrība, kuŗas patiesības un tiesības neviens netīko apšaubīt. Tā ir autoritāra samulsuma iznīcināšana.

Vārdi mulsums un samulsums, kuŗus mums nākas tik bieži pieminēt, līdz šim vēl nav lietoti kā filozofiski termini. Diemžēl mums nav iespējams no tiem atteikties un tamdēļ viņi jāierindo citu filozofijai nozīmīgu vārdu rindā. Šos vārdus var attiecināt tikai uz prātu, garu vai dvēseli, bet nekad uz vieliskām lietām vai parādībām.

Tamdēļ, ka mulsums kā dvēseles stāvoklis līdz šim vēl nav psiholoģiski sīkāk iztīrāts nedz arī dziļāk izdibināts, viņam tagad vēl trūkst vispārībā daudzīnātu vārdu, kas apzīmētu viņa pakāpes vai paveidus. Bet šis trūkums nav tik svarīgs, ka varētu kavēt mūsu domu turpmāko gaitu.

Vārdu mulsums, ar ko arī turpmāk apzīmēsim īpašu dvēseles stāvokli, ko radījuši domu vai priekšstatu neskaidrība, tikai aptuveni pārtulkojams citas valodās. Krieviski to varētu bez grūtībām tulkot ar vārdu *недоумение*, bet vāciski laikam tikai ar *geistige Verwirrung*. Šis vācu izteiciens gan ne visai atbilst tai noskaņai, ko pauž mūsu mulsums, bet labāka vārda laikam šai valodā nav.

Pārmeklējot filozofijas vēsturi un viņas domu krātuves, tur atrodam kādu senu grieķu vārdu, kas pēc nozīmes ticis lietots gandrīz kā mūsu mulsums. Tas ir *απορία*, kaut gan cēlies no pavisam citādas saknes. Grieķu *πορος*, kā zināms, nozīmē izeju, bet *απορος*, zīmējoties uz stāvokļiem — bezizeju, bezpadomu. *Απορεματικος* ir tas pats, kas mūsu *samulsums*, un *απορεμα* — neziņa, nesaprašana, strīdus jautājums.

Tā tad *απορία* (aporia) būtu mūsu mulsumam tuvākais vārds, kam ir jau sava loma pagātnes prātniecībā un kas tamdēļ vajadzības brīdī varētu it labi to aizvietot kā svešvārds. Aporiju kā

terminu pirmie sākuši lietot Platons un Aristotelis gan kā atrisināšanas grūtību kādā samezglā jeb problēmā, gan kā sajukumu loģikā. Arī vēlāk šis vārds bieži dzirdēts filozofu rakstos tamlīdzīgā nozīmē lietots.

Praktiski mēs cilvēces dzīvē varam saskatīt četrus dvēseles mulsuma galēšanas veidus. Vecāko no tiem varētu saukt par vientiesīgo jeb naīvo. Tas ir mītoloģiskais mulsuma apslāpēšanas veids. Kosmogoniskās un teogoniskās teiksmas šai nekritiskā laikā tiek uzlūktas par patiesību, kas izskaidro pasaules svarīgākās problēmas.

Cits, daudz dziļāks mulsuma padziļināšanas veids ir reliģiskais, no kuŗa daudz vēlāk izveidojās filozofiskais un visupēc arī zinātniskais. Pie tiem vērts brītiņu pakavēties.

* * *

Nav šaubu, ka visvairāk cilvēces mulsuma pārspēšanā ir darījušas reliģijas. Viņu paustās patiesības ir neskaitāmiem miljoniem cilvēku devušas pilnīgi skaidru pasaules un dzīves uzskatu, kas darījis drošu un līdzsvarotu viņu izturēšanos un rīcību šajā pasaulē.

Kas var būt vienkāršāks par bībeles mācību, ka pasauli radījis Dievs sešās dienās un par izskaidrojumu, kā cēlies grēks un nāve. Vajaga spēt tam noticēt un lielākā daļa mulsinošo problēmu ir tūdaļ kļuvušas skaidras.

Tā patiesi ir bijusi liela priecības mācība, ko sludinājuši Evaņģēliji, ka nāve nav neuzvarama, jo miesai ir dota iespēja atkal celties augšām pastarā dienā. Ar to vismulsinošākā parādība — nāve ir kļuvusi nekaitīga.

Vienkārši izskaidro pasaules pretrunas arī Zaratustras nodibinātais parsisms: divi dvīņu brāļi — labais Ormuzds un ļaunais Ārimans no sāka gala cīnās savā starpā. Viss pasaules ļaunums un labums ir šīs cīņas rezultāts.

Budisms, savukārt, norāda visdrošākos līdzekļus, kā izvairīties no karmas un atdzimšanas, lai iekļūtu nirvanā. Ar to pilnīgi pietiek austrumzemju dvēselei, lai tā nesajustu sevī ne mazāko mulsumu dzīves gaitās.

Ķīniešu taoisms un japāņu šintoisms ir nacionālas reliģijas, kas papildinām novērš katru nesaprašanu pasaules un dzīves pamatjautājumos savām dzeltenām tautām.

Latviešu senā dievestība ar ticību Dievam, Mārai un Laimai ir tūkstošiem gadu ilgi apmierinājusi baltu tautu augstākās garīgās prasības, tāpat kā druidisms un votānisms pārējām Eiropas tautām priekškrīstīgos laikos.

Dievredzība un Dievatklāsmē ir galvenie veidi, kā reliģiju dibinātāji tikuši pie savām svētām gudrībām. «Neizejot pa vārtiem un nelūkojoties logā, gudrais zina, kas būs, iecerēdams Debesīgo Gudrību. Jo tālāk iesi, jo mazāk zināsi. Tāpēc svētais cilvēks, nestaigādams, zina, neredzēdams lietas, nosauc tās, un, nedarīdams pastrādā dižus darbus,» saka ķīniešu gudrais Lao-Tse.

Budam atklājas lielā gudrība pārdomās sēdot zem Bodhi koka. Muhamedam pats eņģelis Gabriels atnes lielās mācības rakstus. Zaratustra to iegūst sarunājoties ar pašu Ormuzdu. Bet Krišna, Mitra un Kristus nes pasaulei mācības kā paša Dieva dēli, kas sūtīti zemes virsū cilvēci glābt.

Te runa iet par kādām augstākām, pārdabiskām spējām, kas daudz varenākas, nekā prāts, pasaules izpratnes iegūšanā. Tās vingrina svētie vēl šodien un viņi apgalvo, ka it viegli varot nonākt līdz tam, lai skatītu Dievu, savienotos ar to un izzinātu tieši pasaules dziļākos noslēpumus. Tā ir mistiskā pieredze jeb atklāsmē, kuŗai teoloģijā piešķir galveno vietu patiesības iegūšanas veidos.

Bet izrādās, ka Dievības mirdzums pa laikam ir tik spožs, ka dievreģi un svētie, kas atkārtājuši praviešu paņēmienu, neko daudz nav varējuši saredzēt savos apskaidrības brīžos. Aizgrābtība esot tik dziļa, ka viņi to nespējot atstāstīt. Un tā kā viņu apgalvojumi par debesu lietām nav citiem

mirstīgiem pārbaudāmi, tad, varbūt, ka tas, ko viņi paši dēvē par atklāsmi, ir tikai iedomas. Šeit daži paraugi no vēstījumiem, ko svētie atstājuši par savu mistisko pieredzi.

«Vēlu es Tevi esmu iemīlējis, ai Krāšņums tik senais un mūžīgi jaunais,» izsaucās svētais Augustīns. «Un lūk, Tu biji iekšā, bet es atrados ārā un tur Tevi meklēju ... Tu biji ar mani, bet es ar Tevi nebiju ... Bet lūk, Tu runāji un sauci un pārtrauci manu kurlumu. Tu atspīdēji un atmirdzēji un aizdzini manu aklumu... Tu pieskāries man un es iedegos pēc Tava miera.»

Ēģiptes Makarijs, IV gadsimta lielais mistiķis, raksta: «Notiekas, ka dažs, kas visu dienu darbā bijis, tikai vienu brīdi nododas lūgšanām, un pēkšņi viņa iekšējais cilvēks tiek no lūgšanas aizrauts viņas pasaules bezgalīgos dziļumos un lielos saldumos tā, ka viņa prāts, kas aizgrābts un pacilāts t u r, kļūst šeit it kā svešs, un pa šo laiku aizmirstas visas laicīgā prāta domas, jo prāts tad piepildās ar ko citu — viņš savaldzināts un aizrauts no Dievišķā un Debešķīgā, no Bezgalīgā un Neaizsniedzamā, no tādām dīvainām lietām, kas cilvēka valodā nav izteicamas. Un šai brīdī cilvēks izsaucas un lūdzas: kaut mana dvēsele no manis aizietu līdz ar lūgšanu!»

Andžela no Folinjas un daži citi svētie runā pat par Dievišķo Tumsu. «Es ieraudzīju Dievu it kā tumsībā un tamdēļ tumsībā, ka Viņš ir vislielākā laimība, kādu nevar ne domāt, nedz saprast, un it viss, ko var iedomāties un atskārst, neaizsniedz līdz Viņam ... Un gluži neko neredz dvēsele, ko varētu izstāstīt vārdiem, vai pat ar sirdi izprast: neko neredz un pie tam redz visu, jo šī Laimība ir kopā ar tumsību, un tamdēļ viņa jo īstāka un par visu pārāka, jo tumšāka, un tā ir pilnīgi apslēpta.»

Katrā ziņā viņi nav neko svarīgu pateikuši ne par Dieva, ne materijas, nedz dzīvības noslēpumiem. Saprātīgā pieredze vēl vienmēr šķiet ir tā, kas cilvēka garu vairāk pārlicina, nekā citi izziņas veidi. Arī nojautu (intuīciju) mēs paši atzīstam par daudz nedrošāku atziņas veidu, kā prātu. To varam izlietot tikai kā prāta palīgu, kā veiklu būtību un iespēju uzminētāju.

Pēdēja laikā kā pasaules izziņas līdzeklis tiek vaicāta pati dzīvība. Viņa pasaules radīšanas laikā esot bijusi Radītāja tuvumā un tamdēļ, varbūt, uzglabājusi kādas atmiņas par to, kas ticis ielikts dabas pirmпамatos. Var jau būt. Bet tas tomēr neizgaisina visas šaubas. Kamēr prāts nav pārlicināts, viņš nedod dvēselei miera. Nepārlicina ne Heideggera, ne Jaspera pūliņi pierādīt, ka cilvēka esībā un liktenī atklājusies visas būtības struktūra.

* * *

Cik labas arī nebūtu reliģiskās sistēmas kā mulsuma pārspējējas, vienu vainu viņām nevar noliegt. Viņu mācības turas uz dogmām — nepārbaudāmiem apgalvojumiem. Tie cilvēki, kas savu pārlicību paraduši nostiprināt pieredzē, kas, tā sakot, vienmēr gribējusi visu «acīm redzēt un rokām taustīt», tie jau sen domājuši, kā izlīdzināt nesaskaņas starp zināšanu un ticēšanu.

Mūsu dienās plaisa starp apziņu un jūtām, reliģiju un zinātņi ir plašāka kā jebkad. Pretrunas starp galvu un sirdi ir tapušas visai skaļas, it īpaši reliģijas jautājumos. Mulsums, ko kādreiz bija noslēpējusi reliģija, atkal pieņēmis liels kā kalns.

Ticēt cilvēks var tikai tam, kas ir īsts, kas patiesi ir tā, kā ir. Pēc savas dabas viņš nevar kaut kam ticēt, zinādam, ka patiesībā tas ir tomēr citādi. Nav īstas ticības vairs arī tur, kur pamodušās kādas šaubas. Zināt nozīmē iegūt par kaut ko objektīvi pamatotu pārlicību. Bet attiecībā uz pastāvošām reliģiskām mācībām, kas prasa ticēšanu, mūsdienu izglītotais cilvēks zina, ka viņam nav objektīvi pamatotas pārlicības par reliģisko dogmu nemaldību.

Te sākas mūsdienu meklēšana pēc zinātniski pamatoto pasaules uzskatu, kam jāizgaisina dvēseles mulsums, kas atkal atgriezies dvēselē pēc tam, kad reliģijas atzītas par nespēcīgām to atgaiņāt. Tiek meklēta jauna atziņu sinteze, kuŗā gars kā zibens būtu noskrējis milzīgus domu tālumus un savienojis līdz šim vēl nesavienotos atstatumus. Tad sāktos pilnīgi jauns pagrieziens cilvēces dzīvē un kultūrā, — cer cilvēce.

Pagājušais gadsimts cerēja, ka gaidīto gara gaismu atnesīs zinātne. Tas gaidīja no viņas pilnīgu pasaules izpratni, kas stātos reliģiskās pasaules ainavas vietā. Bet drīz nācās atzīt, ka šī, tikai no zinātņu ieguvumiem celtā pasaules izpratne, ir visai nepilnīga jau tāpēc vien, ka mūsu izzināšanas spējām ir savas nepārkāpjamas robežas. Zinātnei nebija pa spēkam izpildīt to uzdevumu, ko priekšzinātniskā laikā veica reliģijas.

Tagad mēs zinām, ka pilnīgs pasaules uzskats zinātnes robežās ir neiespējams. Zinātne nespēj atbildēt uz pašiem pēdējiem un svarīgākiem jautājumiem. Tie stāv ārpus pieredzes robežām, tie ir transcendentāli.

Zinātniskai apziņai tamdēļ būs jāaprobežojas tikai ar atsevišķu lietu pazīšanu. Visu aptveroša pēdējā zināšana tai vienmēr būs liegta. Zinātniskās atziņas sniedzas tikai tik tālu, cik tālu aiztikušas atsevišķas zinātnes savās speciālitātēs. Katra doma, kas iet pāri šai robežai, ir jau paša darināta pārlicība, iedoma vai ticība, bet ne zināšana. Šis skeptiskais viedoklis iznīcina pilnīga zinātniska pasaules uzskata iespēju. Tai paliek pāri tikai cenšanās atjēgt visa esošā sakarību.

Prāts pēc savas dabas ir neticīgs. Tas tīko apšaubīt to, par ko tam nav drošu ziņu. Tamdēļ prāts bieži vien vairāk mulšina, kā mierina, jo tas aizvien uzmeklē vēl neatbildētus jautājumus. Bet garīgas pasaules normālstāvoklis ir skaidrība, kuņas patiesīgumu var nodrošināt tikai prāts. Šis prāts ir apšaubījis visu citu zināšanu, ko sniegusi atklāsme vai intuīcija. Viņš radījis nešaubīgas zināšanas slāpes.

Bet zinātne, kas vienīgā apņēmusies dot drošas zināšanas, tomēr apmierina maz. Starp viņas piegādātām zināšanām nav vienības, tās šķietas nesaskanīgas, un ap šīm plaisām krājas vecais mulsums. Izrādās, ka tas, ko mēs droši zinām, ir visai niecīga daļiņa no tā, ko mums vajadzētu zināt savas dvēseles pilnīga līdzsvara dēļ.

Nekad mēs neesam mazāk un arī vairāk droši zinājuši par pasaules visumu, kā mūsu dienās. Kas viņš tāds, no kurienes nāk, uz kurieni iet un kas mums viņā darāms? Tādā pat mērā, kā zinātne ir soļojusi uz priekšu, tai līdzī vilkusies arī mūsu nezināšana. Bet viens ir noticis — pasaules mīkla ir tapusi aizvien valdzinošāka un aizraujošāka. Aizvien drošākas hipotezes iedrošinās sasliet prāts, lai palīdzētu aizpildīt zināšanu nesavienotās vietas. Tās ir tilti, kas savieno nezināšanu aizām atdalītos domu kalnājus.

Prāts ir tas, kas apšaubā, pēta un tirda. Bet viņš ir arī tas, kas kopu un apvieno. Iztēle tam palīdz aizpildīt atziņu ēkas trūkumus un robus. Zinātnē tamdēļ, pieredzes papildināšanai, vienmēr kalpojušas laikamības (hipotezes). Tikai pozitīvisms vienīgais mācījis, ka nav pielaižamas nekādas aizjuteklīgas atziņas, jo tādu nemaz neesot. Bet vai tiešām mūsu apziņā nevarētu atrasties atziņas, kas iegūtas ārpus tiešās pieredzes? Vai tiešām nepastāv iedabātās idejas un sliecības, tāpat kā ataviskas atmiņas?

Katrā ziņā spriedumā, kas balstās sajūtās un pieredzē, ir vienmēr arī klāt kaut kas, kas sajūtās nav bijis. Pasaules izprašana tādēļ lielā mērā ir mūsu īpašās garīgās organizācijas produkts. Domāšanas vēsture rāda, ka droši zināmo prāts vienmēr papildinājis ar varbūtīgo un laikamo. Vienīgi hipotezes varējušas radīt to pasaules ainavu, kas novērsusi samulsuma negalu mūsu dvēselēs.

Zinātne pēta pasauli pa daļām un pamazām izdibina nezināmo. Pati par sevi tā nespēj novērst mūsu samulsumu un pilnīgi atvietot agrāko mītoloģisko un reliģisko mierināšanas darbu. Tikai papildinot šo prāta melno darbu ar smalkāko apdari, t. i. spriedumiem un vispārīgiem atzinumiem, prāts var pildīt to, ko samulsusē dvēsele gaida. Bet šāds darbs jau saucams par filozofiju.

Un tikai filozofija var dot to vareno pārlicību un drošību, kas vajadzīga dvēseles mieram un līdzsvaram. Pārlicību nevar pieņemt ne uz pierunāšanu, nedz pavēli, nedz draudiem. Tā var būt tikai patstāvīgi izcerēta. Pat vislielākā autoritāte tikai uz laiku var aizvietot patstāvīgo pārlicināšanos un spriešanu.

Mūsdienu cilvēkam dvēseles mulsumu vispilnīgāk iespējams uzvarēt tikai ar prātniecības palīdzību. Viņa acīs pastāvēt drīkst tikai tā reliģija, kas neapvairo cilvēcīgo saprātu. Arī ikvienam jaunam zinātnes atradumam nākas bezpretrunīgi iekļauties prātniecības uzceltā pasaules ainavā, ja tā ir kaut cik pareiza.

Un visur tur, kur dvēseles mulsums tiek novērsts nevis ar kādu reliģisku mācību vai ticēšanu, bet gan ar prāta pūliņiem, ir radusies šāda vai tāda filozofija. Tikai saprātīgā dvēseles samulsuma izkļiedēšana var saukties par filozofiju. Kaut gan arī reliģija padzen dvēseles mulsumu tiem, kas tic viņas mācībām, bet viņa to dara ar prātam nepārbaudāmām mācībām.

Var teikt, ka filozofijai un reliģijai ir vienāds uzdevums, bet dažādi līdzekļi. Filozofijas ierocis ir loģiskais prāts, bet reliģijas — akla ticība. Kā prāts, tā ticība var sagādāt dvēselei pārliecību un palāvību, kas uztur viņu iekšējā līdzsvarā.

Iraidība rādās cilvēka garam kā grūta mīkla. Zinātnes katra savā pētīšanas novadā atklāj kādu daļu no lielās mīklas noslēpumiem. Bet šīs mazās zinātņu dotās skaidrības nedod vēl cilvēkam to lielo apskaidrību, ko meklē viņa gars. Tikai filozofija ir tā, kas visos laikos tīkojusi vienu un to pašu — izprast visu pasauli bez atlikuma, dot dvēselei viengabalīgu visaptverošu pasaules un dzīves izpratni.

Bet visas prāta atziņas kopā sasaistīt var tikai tad, ja palīgā ņem aizdabīgo, metafizisko, kad atrod nemainīgo aiz mainīgā. Kur nav metafizikas, nav arī pilnvērtīgas filozofijas, jo bez viņas dvēseles mulsums nav atgaidāms. Te jāpiekrīt franču domātājam Fuljē, kas saka, ka reliģija esot instinktīva metafizika, bet metafizika apzinīga reliģija.

Tomēr šī aizdabīgā sastāvdaļa nav tā, kas varētu iznīcināt prātniecības saprātīgo raksturu. No tam prātniecību pasargā tas apstāklis, ka viņa nekad neiet ceļā uz metafizikas kalngaliem apkārt zinātnēm, bet tikai caur tām. Vislielākā saderībā ar zinātnisko domāšanu iespējama filozofiskā prātošana mūsu dienās.

Īstenībā filozofija ir bijusi visu tagadējo zinātņu māte. Eiropiskās filozofijas sākumos prāta darbības laiks vēl nebija sadalīts ežām, kas pašu izdibināšanu šķirtu no iznākumu iztulkošanas un apcerēšanas. Zinātne un prātniecība vēl nebija atdalījušās viena no otras, kā tagad. Vēl ilgi pētīja paši filozofi, jo neviens cits viņu labā vēl nestrādāja. Zinātņu gan nebija daudz, viņas nebija arī plašas, un tamdēļ tās viegli iekļāvās pašā prātniecībā.

Prātniecība pirmā bija tā, kas jautāja un meklēja saprātīgas atbildes uz dabas un gara noslēpumiem. Pirmais filozofs bija arī pirmais zinātnieks. Un vēl šodien zinātni velk uz priekšu vairāk filozofiskā, nekā lietderīgā interese. Bet filozofiskā interese pēc mūsu atzinuma ir tā pati skaidrības iegūšanas interese, kas vienmēr kustinājusi cilvēka garu.

Kā reliģisko sludinātāju, tā zinātnisko pētītāju rosinājusi vienmēr viena un tā pati skaidrības dziņa. Bet kur zinātniekam bija jāapstājas, varēja solot tālāk filozofiskā metafizika, saucot līdzī cilvēka garu. Bet arī metafizika nekāpj pāri tam sliksnim, aiz kuŗa iesākas reliģiskā ticēšana. Metafizika cenšas ar hipotezēm apgaismot zinātnēm nerasniedzamos novadus par tik, cik vajadzīgs domājoša cilvēka mulsuma apklusināšanai.

Filozofijai mūsu apdēvējumā nevar būt tāda noteiktība, kā piem., dabas zinātnēm. Mūsu dienās filozofs vairs nedomā pasaules ainavu celt ar tādu matemātisku noteiktību, kā to darījis, piem., Spinoza. Jāatzīstas, ka viens no filozofijas neatsavināmiem novadiem ir laikamību (hipotežu) novads. Īsti filozofi ir vienmēr bijuši arī lieli uzminētāji, izgudrotāji un kombinētāji. Tie agrākos atklājumus un atradumus attapīgi izlietojuši, lai paredzētu un atklātu jaunas patiesības. Daļu saderība tiem devusi iespēju runāt par visas sistēmas pareizību. Laime un drosme tiem daudreiz

parādījusi pareizo ceļu. Un ja arī dažu domātāju laime pievīlusi un drosme novedusi neceļā, tad tomēr nav jāaizmirst, ka patiesību tie mīlējuši ne mazāk kā mēs.

Saprotams, ka sava lielā uzdevuma veikšanā, filozofijai vienmēr būs jāstrādā ar līdzekļiem, kas katram pieejami un pārbaudāmi. Tāds ir prāta ceļš, kas ir visiem cilvēkiem vienādi ejams. Samulsuma pārspēšanas filozofija grib visu iespējamo izskaidrot ar cilvēka saprātam pieejamiem pamatojumiem un uz tiem celtām laikamībām.

Paceļas jautājums, cik īsti liels tad būs mūsu racionālisma mērs? Vai mēs pilnīgi atsacīsimies no katras irracionālas pasaules aizskaršanas? To mēs gluži nevarēsim apsolīt, jo pati damāšanas gaita un norise nekad nav brīva no irracionāliem piejaukumiem. Jēdzieniem ne vienmēr atbilst vārdi. Visi mūsu domu izteiksmes līdzekļi ir tikai nepilnīgi simboli. Bez tam, mēs nevarēsim atteikties no tīri cilvēcīgas vajadzības izteikt varbūtības un laikamības, kas varbūt būs saucamas par pārdrošām.

Domās nedomājam pašas no sevis. Tās domā dzīvais cilvēks, kas salikts no neapprēķināmiem elementiem. Viņa izteiktām domām runā līdzīgi arī iedzimtība, tautība, izglītība. Nevienā cilvēkā prāts nav kaut kas tāds, ko varētu pilnīgi izdalīt laukā no pārējām dvēseles sastāvdaļām. Prāts vienmēr ir aplīpis jūtām, piestiprināts gribai, sasildīts nojautām. Tas dzīvo atmiņās un iztēles zelta mājoklī. Tamdēļ neviens prātnieks nespēj pats savu dvēseli sagriezt gabalos, lai nošķirtu prātu par sevi tīrās prātošanas labad.

Šai filozofijai būs metafizika, kas baidosies ar irracionālo un kas tamdēļ patiksies jūtām un iztēlei vairāk, nekā prātam. Tāda metafizika ir bijusi visām īstām prātniecības sistēmām, kas devušas ļaudīm skaidrību pirms šīs domu celtnes. Ja samulsumu pārspējot šai filozofijai nāksies spert vienu otru soli arī uz mistikas pusi, tad tikai sava uzdevuma labākas piepildīšanas dēļ, samulsuma pārspēšanas labad.

Šī prātniecība negribēs palikt tikai apcerēšanas pakāpē. Apcerēšana ir tikai kāda jēdziena sakaru nodibināšana ar pārējām lietām. Apcerēšana ir kāda jēdziena iztirzāšana no to lietu viedokļiem, ar kuriem tā saskārusies. Apcerēšana ir prātniecības teicams priekšdarbs, bet ne pati sistēmas celšana.

Mūsu dienu cilvēce arī prasa ne tik daudz galīgu patiesību, kā iespējamo pareizību. Patiesību solās jo dziļi izdibināt zinātne. Viņa jau esot nokļuvusi tik tālu savā pētniecībā, ka neko pārāk negaidītu tā vairs nevar atklāt. Mūs sevišķi neapbēdinātu ja arī dažas vietas dabas zinātnē paliktu uz visiem laikiem nenoskaidrotas. Katrā ziņā šīs neskaidrās vietas ir jau no zinātnes visapkārt tā ielenktas, ka mums ir arī nezināmais kļuvis kaut cik «zināms».

Bet vairāk par visu cilvēce ilgojās pēc dzīvošanas pareizības normām, kas būtu nodrošinātas apdomīgā metafizikā. Nekāda ārējas dabas patiesība un pasaules likumu pārzināšana cilvēkam nevarēs aizvietot dzīvošanas pareizības nezināšanas nemieru.

* * *

Kur mulsums nav pārspēts, tur jūtīga dvesele sirgst. Dvēseles veselības uzturēšanas un kopšanas loma piekrīt katrai, kaut cik nopietnai prātniecībai. Kā katrai miesas kaitei ir savs dziedinājums, tā katram mulsumam meklējams savs mierinājums. To dvēseles līdzsvara uzturēšanu, ko senāk veica reliģija, tagad jāuzņemas prātniecībai.

Reliģijas vietā prātniecība stājusies līdz ar pirmiem grieķu domātājiem. Daudzās dievības un skaistās teiksmas sengrieķim toreiz neko daudz neizskaidroja. Viņiem nebija pat svēto grāmatu, kādas atrodam tagadējo reliģiju svētnīcās. Greznas teiksmas tik labi aizsedza ar savām krokām patiesību, ka prāts sāka šaubīties, vai aiz tām maz ir kāda patiesība. Tamdēļ tie ļaudis, kuri priekšgalā, kā stāsta, esot stāvējis Tales, un kas saukti par gudrības mīļotājiem (phileo = mīlu, sophia = gudrība) radīja pavisam vienkāršas, bet viengabalīgas iraidības teorijas. Tales mācīja, ka

visas lietas cēlušās no ūdens un par ūdeni atkal pārvēršoties. Ar šo vienkāršo mācību tas pirmais apslāpēja lielo samulsumu, ko bija sacēlusi pārāk nepilnīgā reliģija.

Talesa pēcteči lika ūdens vietā gaisu, uguni, atomu, vai kādu citu vienību. Atvasināt visu iraidību no kaut kā viena centušies nevien Haraklits, Empedokls, Demokrits, bet arī simts citu prātnieku jaunākos laikos. Tas norāda, ka prātnieki centušies saprast to, kas šķitīs sarežģīts, padarot vienkāršu viņa cēloni.

Saprast, nozīmē savest parādības pie vismazākā cēloņu skaita. Izskaidrot nozīmē dažādo atvasināt no vienkāršākiem iemesliem. Mazāk par vienu cēloni vai vienu iemeslu neko nevar iedomāties. Tas būtu neprātīgi.

Platons un Aristotelis bija tais domās, ka pats Dievs licis filozofijai nākt pasaulē, lai tā izskaidrotu un iztulkotu cilvēkiem Dieva radības brīnumus. Tas lieku reizi aplicina, kā pēc sapņainās jaunības, tautām vairs nepietiek ar teiksmām un dogmām, bet tās sauc prātniecību palīgā saviem mītoloģiskiem un reliģiskiem pasaules uzskatiem.

Pie prāta, kā sava mulsuma satriekšanas ieroča, cilvēce ķērusies gan vispēdīgi, kad mītoloģija bija zaudējusi ticamību un reliģija kļuvusi pretrunīga. Bet tas liecina, ka filozofijā meklēta arī reliģijas pazaudētā jēga. Tas, kas teiksmās valdzinājis, reliģijas iedvesmējis, nu bija filozofijai jāizskaidro un zinātnei jāpierāda. Ar vienkāršu apeerēšanu ļaudīm vairs nebija diezgan.

Kā reliģijas kritizēšanas panākums no filozofijas puses, radās noapaļots pasaules uzskats, kuŗā noģidumam un iztēlei, kā tukšo vietu pildītājiem, bija ievērojama vieta. Tā vēlāk zinātne savukārt noteica, kas filozofiskā pasaules ainavā, kas bija stājusies reliģijas vietā, pieder eksaktai zinātnei, kas brīvai izdomai. To pašu kritizēšanu, ko reliģija savā laikā saņēma no filozofijas, to filozofija vēlāk izjuta no zinātnes puses. Bet zinātne nespēja iznīcināt ne filozofiju, nedz reliģiju, tamdēļ, ka pati zinātne spēja izskaidrot tikai nedaudzas parādības un nevarēja apmierināt visas mulstošā cilvēka vajadzības.

Šodien filozofijai ļaudis gatavi atdot savu dvēseli tāpat, kā sendienās reliģijai. Katram garīgam cilvēkam ir vajadzība pēc tā, ko dabaszinātnieks ir paradis nosaukt par metafiziku. Te prātniecība stāv turpat, kur reliģija. Filozofija tāpat kā reliģija tīko pasauli izskaidrot, uzrādot iemeslu, kamdēļ viss noticis tā un ne citādi. Tikai katra no šīm kultūras nozarēm savas atziņas nodrošinājusi citādā veidā. Viena balstās uz pieredzi, otra uz atklāsmi.

Reliģiju, kā zinām, sāka pamazām aizvietot filozofija, bet filozofiju tīkoja padzīt zinātne. Taču cilvēkam vienlīdz dārgi visi šie viņa gara bērni. Tas gribētu redzēt tos dzīvojam katru savā vietā un lielā saderībā. Starp šiem trijiem tad nu filozofija vienīgā varētu uzturēt saderību starp reliģiju un zinātni. Tikai filozofijai ieņemot galveno vietu cilvēka gara dzīvē, reliģija nepaliks bez prātniecības un zinātne bez augstākās jēgas.

Jaunlaiku filozofija vienmēr centusies reliģisko pasaules uzskatu un zinātniskos dabas izskaidrojumus kaut kā savienot savā starpā. Te gan, protams, iespējama tikai tuvināšanās, bet ne pilnīga sakrišana. Bet filozofija gūs īstu mieru tikai tad, kad viņa būs pilnīgi samierinājusi zinātni ar ticību bez dogmu palīdzības.

Galū galā cilvēka dvēseles pamatnoskaņai jābūt reliģiskai arī tad, ja zinātnes top cienītas augsti. Pētniecība lai ir jauns dievības kulta veids, kuŗā caur materijas un gara noslēpumiem mēs tuvojamies dievībām.

Katrs cilvēks, kas nedzīvo kā dzīvnieks, izstrādā sev kaut kādu metafiziku, kādu ieskatu par lietu būtību, Dievu, pasauli, par mūsu atziņas attiecībām pret īstenību. To prasa vajadzība orientēties iraidībā, kuŗas loceklis cilvēks ir. Šai metafizikai ir jāceļas no pieredzes un jākalpo cilvēka dzīvei. Nedrošas domas ir jānostiprina ar drošākām, šaubīgais ar nešaubīgo, lai rastos iespēja droši un pareizi izturēties un rīkoties.

Ne jau visu vēlas cilvēks zināt par pasauli un dzīvi, bet viņš grib zināt pašu galveno un svarīgāko. Un to izraudzīties un apcerēt ir filozofijas uzdevums. Atrast starp neskaitāmām atziņām pašas galvenās, sasliet tās kopā augstā tornī, no kurienes būtu viegli pārskatīt dzīves virzienu, to uzliek prātniecībai par pienākumu.

Jaunai filozofijas sintezei nav jāvairās no tā, kas piemīt visām iepriekšējām īstām filozofijām, proti, no viņas radniecības saitēm ar reliģiju.

Prātniecībai, kā samulsuma pārvarētājai, ir reliģisks raksturs lielā mērā, tiklīdz tā neatsakās atbildēt uz jautājumiem par mūžīgo dzīvošanu, dievībām un tikumību. Labi ņemot, šie jautājumi nekad no prātniekiem nav atstūmti. Ir reliģijām draudzīgas prātniecības, ja tās piebalso to dogmām un naidīgas, ja noraida to, ko tās pieņēmušas par patiesību, bet ne naid, nedz draudzība nav galvenais.

Prātniecības pārjutekliskie priekšmeti — dvēseles nemirstība, Dievs, gars u. t. t., nevar tikt atskārsti droši, tos var tikai pieņemt kā hipotēzes un varbūtības. Labi ņemot, katra īsta filozofija vienmēr noslēdzas metafizikā. Kur metafizikas nav, ir tikai zinātne, kas nav vairāk kā zinātne. Galvenie filozofijas jautājumi stāv ārpus jutekliskās pieredzes, tā sakot aizdabā.

Filozofija tiecas atrisināt to pašu, ko reliģija — jautājumus par dvēseli, nemirstību, pirmiemeslu un mērķiem. Ja viņa to vēl nav varējusi visā pilnībā, tad tomēr nav zaudējusi savu reliģisko jēgu.

Filozofija spiesta uzņemties dzīves vadītājas lomu. Tai jābūt saulei, kas apgaismo cilvēces ceļus. Ne tik daudz patiesības, kā pareizības dēļ cilvēkam tā vajadzīga.

* * *

Mulsuma un skaidrības loma cilvēku garīgā dzīvē ir bijusi tik liela, ka visu cilvēces gara vēsturi varētu tēlot kā pastāvīgu atkrišanās no mulsuma un bēdīgos un skaidrību. Lielais «Kāpēc» un viņa radnieki mulsinājuši cilvēci jau no tā brīža, kad viņa sākusi sevi par cilvēci apzināties. Šķiet, ka tikai mulsuma sajušanas spēja ir pārvērtusi cilvēku par to, kas viņš ir. Cilvēkā ir tīri aizdabīga vajadzība pēc bezpretrunīgas izpratnes un neapēnotas skaidrības. Laimība cilvēkā var iestāties tikai tad, kad tur jau ir ieradies paliekama skaidrība.

Nevienai zinībai viņas vēsture nav tik svarīga, kā filozofijai, tur teorijas nenoveco tik ātri un turas ilgāk kā zinātnēs. Kā arī negrozītos pasaule, zināmas pamatdomas par pašu pasauli paliek vienas un tās pašas. Tās patur vienmēr kaut arī relatīvu vērtību. Nekur pat maldi nav tik pamācoši, kā filozofijas vēsturē. Nekur vārdi pareizi un aplams nav bijuši vienlīdz svarīgi, kā te. Domu darbs, kā aplamais, tā pareizais, vienmēr valdzinājis un pievilcis vēlāko paaudžu domas.

Filozofijas vēsture ir saucama par cilvēces apziņas spoguļi. Tanī atspoguļojusies visa cilvēces gara vēsture savā attīstībā un pārvērtībās. Tur redzams, kā cilvēce apzinājusies sevi, savu vietu dabā un attiecībās ar dievišķo un garīgo.

Visa filozofijas vēsture ir vēsture par to, kā prāts cīnījies ap samulsumu un kādiem līdzekļiem viņš to uzvarējis. Tā līdzinās medicīnas vēsturei, kurā dziedniecība cīnījies ar dažādām miesas kaitēm. Aizgrābjoši noraudzīties, kā prāts cīnījies par savu godu, dvēseles mieru un līdzsvaru.

Tikai no filozofijas vēstures var īsti zināt, kas īsti bijusi filozofija un kas tai būtu jābūt, protams, neietilpinot filozofijas jēdzienā visu to, kas vēlējies par filozofiju saukties. Filozofijas vēsture ir vēsture par filozofijas īstas jēgas deformācijām un pārvērtībām.

Filozofijai ir daudz pārmantojumu. Daudzas viņas daļas ir ļoti senas un vecas. Tās izskatās visai nolāpītas un salabotas. Tradīcija arī šeit, kā visur citur, ir dzīva. Ir ļoti maz to filozofu, kas devuši gluži jaunas filozofiskas sistēmas. Vairums izticis ar uzlabotām samulsuma novēršanas receptēm. Jaunas sistēmas nav arī nepieciešamas, kamēr agrākās iespējams papildināt un uzlabot.

Jaunas sistēmas visbiežāk izcēlušās sakarā ar zinātnes jaunieguvumiem, kuriem nav bijušas paredzētas telpas vecajā sistēmā. Tad nācies veco sistēmu nojaukt. Taču nojaucot veco sistēmu, tikai neliels materiālu vairums gājis zudumā. Vecie akmeņi derējuši atkal jaunai celtnī, kas uzcelta pēc citāda plāna.

Rietumzemju filozofija iesākās, kā jau minecām, ar teiksmu pārpilnās grieķu dievticības radītā mulsuma noskaidrošanu. Grieķi pirmie uzdrošinājās atdalīt prātniecību no mītoloģijas un teoloģijas. Visa esošā pamatu pamatus meklē atskārst pirmie un pēdējie grieķu domātāji, laiku palaikam iekrizdami skepticismā un atzīdami prāta nespēcību. Tad prātniecība palaiž vaļā grožus, ko sakampj kristietība.

Prātniecība kļūst par kristīgās baznīcas kalponi. Tas, kas bija dārgs viņas pavēlniecei — Dievs, dvēsele, grēks un tikums, kļūst arī viņas kalpones dārgumi. «Es ticu, lai saprastu,» skan dīvainais kompromiss starp ticēšanu un zināšanu.

Bet tūkstots gadu vēlāk zeme sāk griezties, debesis kļūst cauras un miroņi augšām neuzceļas. Atkal iestājas lieis samulsums, kā toreiz Grieķijā. Reliģijas kalpone, filozofija, sāk citādi domāt, nekā viņas kundzene. Tā pamet savu dienestu un sāk atkal staigāt patstāvīgas domu takas.

Jaunos laikus prātniecībā sāk mocekļi Džordano Bruno, kas 1600. gadā mirst uz sārta par savu jauno mācību. Jauno skaidrību tas apliecina ar savu dzīvību. Viņam seko citi.

18. g. s. prātniecība bija dzīves vadītāja. Tā nebija tikai mācīto ļaužu prāta greznums. Filozofija tad noteica sabiedrības garīgās dzīves virzienu. Zinātne, māksla un tikumība tai kļāvās klāt, lai gūtu iedvesmi un ierosmi.

19. gadsimtā no filozofijas atšķīrās zinātne. Zinātne top tik ļoti iecienīta, ka arī filozofija vēlas zinātne būt. Tā mēģina sev paturēt gan atziņas mācību un loģiku, gan arī uzņemties par zinātņu zinātņi. Taču viņas izaudzētie bērni — speciālās zinātnes tai negrib neko vairāk atstāt, kā kalpones lomu, tāpat kā viduslaikos.

Filozofijai bija jāapmierinājas ar to hipotēžu apcerēšanu, kas stāvēja pāri par speciālām zinātnēm. Telpa, laiks, substance, cēlonis un mērķis kļūst par viņas apcerēšanas objektiem un tā lepni saucas par principu zinātņi, kaut gan tā nemaz vairs nebija zinātne.

Kants, lielais prāta iztirzātājs, deva jaunu sparpu prātniecībai. Viņš uzkūda Hēgeli censties ar sava prāta palīdzību izdibināt to, ko zinātnes mēroja, novēroja un izmēģināja. Ar Hēgeli filozofija atmata zinātnību kā nevajadzīgu. Bet dažu desmitu gadu laikā viņu, prātniecības sistēmu nicinātās zinātnes, jau bija nobīdījušas gluži pie malas. Nāk materiālisms un sagrauj ideālismu, bet arī pats sabruk gadsimta beigās. Filozofija nu šķita nobeigusies.

Bet pa to laiku, kamēr cēlās un sabruka uz gara un materijas vienpusīgi uzceltās domu ēkas, kādā mazā tautā, nomalē stāvēdams, kāds nesaprasts mācītājs vērēj gluži citādu domu pavedienu. Tas ir K i r k e g o r d s ar savu «Eksistenciju». Vēl kāds cits neveselības novārdzināts vīrs uz pašā 20. gadsimta sliekšņa nomirdams sauca tam pāri: «Dzīvību! Dzīvi!» Tas bija N ģ c š e.

No šī sauciena sakustējās domās nogrimušie kantieši un hēgelieši. Tie pieceļas kā jaunkantieši un jaunhēgelieši, lai stātos pie sagrauto ēku pārbūves darbiem. Kopā ar dzīves un eksistences filozofiem tie apņemas ienest skaidrību mūsu gadsimta garīgā mulsumā.

Divas reizes pagājušā gadsimta filozofija piedzīvojusi smagu sabrukumu. Vispirms sabruka skaistā pēckanta ideālistiskās spekulācijas celtnī, tad sasprāga materiālistiskās metafizikas ziepju burbuļi. Pirmā nelaimē bija vainīga pati filozofija, jo tā bija atraisījusies no d z ģ v e s un arī no z ģ n ā t n e s un nodevusies tukšām spekulācijām. Neievērotās dabas zinātnes sāka pašas uz savu roku celt domu ēkas, kuņām bija jāpārsniedz agrākās.

Otrs sabrukums cēlās no tam, ka zinātne bija ķērusies pie lietas, kas nebija viņai pa spēkam. Materiālistiskais pasaules uzskats netika pāri plakanībai un vientiesībai. Tas bija iemesls viņas

populāritātei un arī galam. Filozofija tika izsludināta par beigtu. Tā 1894. g. kāds rakstīja: «Iesāksies laiks, kurā teiks: reiz bija filozofija!»

Bet garam nebija miera savas skaidrības alkās. Pēc īsa pārtraukuma, kas cilvēces gara vēsturē vienmēr rēgosies kā dziļš robs, filozofija atkal piecēlusies, lai uzņemtos cilvēces garīgo vadību šajā divdesmitā gadsimtā.

* * *

Kas mūsu dienās ir filozofija? Par ko tā izvērtusies savā vēsturē? Kas šodien viņas kodolā, kas pamalēs? Kādas ir mūsu filozofijas izpratnes attiecības pret pastāvošām citām?

Šodien filozofijai ir tik dažādas definīcijas un apdēvējumi, ka sākumā šķietas gandrīz neiespējami tos savest pie kādiem kopīgiem principiem. Taču ar laiku noskaidrojās, ka tās tomēr iespējams grupēt trijos, četros puduros.

Vērojams, ka mūslaiku filozofiskās domas tinas ap diviem galveniem centriem, ap *l o g o s u* un *b i o s u*. Šie centri stāv viens otram iebīdām un domas, kas vērpijas ap kādu no tiem, protams, pieskaņas arī otram centram, bet tikai pieskaņas. Šī dalīšanās sākusies jau tad, kad Kirkegords un Nīče iebīdām prātam goda vietā nostādīja dzīvību un viņas dziņas.

Logocentristi pauž, ka filozofija ir jēdzienu iztīrīšana. Mūsu zemes logosa sekotājos var atrast kādu visai radikālu logocentriskas filozofijas formulējumu: «Filozofija ir refleksija par refleksiju refleksijām... Katrs atzinums par atziņas un vispār garīgas aktivitātes raksturu ir līdz ar to arī atzinums par pasaules būtību ... Filozofijas attaisnojums un tās rezultāti meklējami pašā viņas aktivitātē, proti, attiecību atklāšanā starp domām, kas nav mazāk svarīga realitāte, kā taustāmās un tveramās lietas... Dzīves jēga un tās lielākie prieki saistās tieši ar pašu domas risināšanu un filozofija ir filozofijas dēļ.» (Prof. P. Jurēvičs).

Biocentristi, turpretim, atzīst, ka filozofija ir dzīvības un dzīves noslēpumu iztīrīšana un izdibināšana ar pašu dzīvību kā līdzekli un mērķi reizē. Prāts šai uztverē ir tikai dzīvības kalps, kas izpilda viņas uzdevumus. Starp mūsu filozofiem dzīvības pusē ir nostāties V. Reiznieks, nosaukdams savu filozofisko sistēmu par «vitaloģisku» darbu.

Blakus šām divām virsotnēm sakrājijs milzīgs vairums vēl citu visdažādāko filozofijas apdēvējumu, starp kuriem lielais vairums saprotas ar paroli: «pasaules uzskats». Filozofija esot pasaules uzskata izveidošana. Tā esot domāšana par visu lielu kopsakarību. Tai jāapmierinot cilvēka tieksmes pēc vienota pasaules atskārtuma. Starp latviešu domātājiem līdzīgus ieskatus izteicis prof. P. Dāle: «Filozofija tā tad ir zinātņu zinātne jeb vispārīga zinātne, teoriju teorija, prāta pašatziņa, zinātņu organiska sinteze, jēdzienisku atziņu universāla sistēma, ar kuru cilvēka pašapziņošais, sevī vienotais un vienību meklējošais prāts tiecas iegūt harmonisko *p a s a u l e s u n d z ī v e s u z s k a t u*, skaidri orientēties pasaules un dzīves visumā.»

Šie apdēvējumi ir liels ieguvums filozofijai, kas rāda, ka krīze, kas to gadsimta sākumā draudēja nomākt, ir laimīgi pārciesta. Filozofija ir atkal pašnoteikusies, kļuvusi patstāvīga gara darbības nozare. Viņa sevi netur vairs par zinātni, tāpat kā sākumā neturēja sevi par reliģiju. Kaut arī vēl pa vecam daži prātnieki cīnās par to, lai filozofiju turētu par zinātni ar kādu īpašu pētīšanas priekšmetu vai īpašu metodi. Bet šī cenšanās ir veltīga, jo zinātne negrib būt filozofija, un arī filozofija vēlas būt kaut kas cits, kā zinātne. Ja to, kas darāms filozofijai, var izdarīt zinātne, tad filozofija ir lieka, to neglābj pat Vunta filozofija, kas apdēvēta kā virszinātne.

Kas piebilstams pie pieminētiem galveniem filozofijas būtības formulējumiem no mūsu apdēvējuma viedokļa, ka filozofija ir mulsuma saprātīga pārspēšana? Kas vainas filozofijai kā jēdzienu apstrādāšanai?

Domāšana vien vēl nav filozofija. Tā nav vēl filozofija arī tad, ja tā ir sakarīga, seklikumīga un pamatota. Domāšana ir tikai dvēseles spēja, kas var noderēt dažādām dzīvības vajadzībām. Domāšanu noliekot par pašmērķi, domāt pašas domāšanas dēļ nozīmē nodarboties ar pašpieticīgu tīksmināšanos, kas līdzinājas katram laika kavēklim. Neglābj šo uzskatu arī tas, ja par domāšanas uzdevumu atzīst patiesības meklēšanu, jo ar domāšanu vien to nevar izdarīt, ja palīgā neņem zinātnisko eksperimentēšanu.

Filozofēšana filozofijas dēļ arī pārāk maz dod dzīvei. Viņa var iztikt bez dzīves, tāpat kā dzīve bez šādas filozofijas. Šāds gara darbības veids ir pārāk nenozīmīgs dzīves garīgās kultūras novados. Tamdēļ filozofijai nākas uzņemties lielākus uzdevumus par tiem, ko viņa izvēlējusies sevi dēvēdama par «jēdzienu apstrādāšanu» (Herbarts) vai tamlīdzīgi. Garīgos novados cilvēkam ir smeldzošākas vajadzības, kuŗas izpildīt var filozofija un tāda vajadzība ir mulsuma negala izbeigšana.

No šī viedokļa arī dzīvība, kā prātniecības ēkas atslēga, kas atslēgtu visas viņas durvis, gan laikam nederēs. Nav pierādāms, ka dzīvība būtu visas pasaules dziļākā būtība, kā to pauž biocentriķi. Nav arī tiesa, ka dzīvība būtu labāks izziņas organs, nekā prāts. Beidzot nevar teikt, ka dzīvība pati labāk vadītu un veidotu dzīvi, nekā viņai padotais prāts. Pēc biosa aizstāvju uzskatiem pašai dzīvībai jāfilozofē sevī bez jēdzienu palīdzības. Šāda viņas filozofēšana esot pārdzīvošana. Dzīves mērogs esot dzīve pati, nevis prāta izstrādātās normas. Dzīve jādzīvo un jāizdzīvo. Tāds ir šis tikumības ideāls. Šāda filozofija ir pašpieticīga, netiek tālāk par šīs zemes dzīvi.

Tiesa gan, cilvēks ir apbalvots ar saprātu, lai varētu labāk dzīvot, lai saprastu tik daudz, cik vajadzīgs dzīvošanai. Bet cilvēka prāta īpašība ir tāda, ka viņš spēj saprast arī daudz vairāk, nekā tik vien, cik vajadzīgs dzīvošanai. Šis prāta atlikums var tikt izlietots mulsuma pārspēšanai. Un šī atlikuma sistēmatisku izlietošanu šādā veidā arī jāuzņemas filozofijai.

No filozofijas prasa par maz, ja samierinās ar to, ka «Filozofija meklē sistēmā ietvertu pasaules uzskatu,» kā saka Rikerts. Pasaules uzskats ir ieskats, kas cilvēkā nodibinājas, lūkojoties pasaules ainavā un izprotot to. Bet pasaules izpratnes nav vienādas un ne visas ienes dvēselē skaidrību un līdzsvaru.

Pasaules uzskats, kaut arī nepilnīgs, ir tikai līdzeklis samulsuma pārspēšanai. Pilnīgā veidā tas būtu Franka nozīmē saprotams: «Viengabalīgs pasaules uzskats ir vispārēja dzīves un pasaules izpratne, esības un dzīves jēgas noskaidrojums.»

Mēs esam filozofijas būtību izteikuši citādi, nekā visi līdzšinējie prātnieki. Filozofijas apdēvējumi grozās, atkarībā no uzdevumiem, ko tai uzliek un mēs uzliekam tai vieslielāko dvēseles prasības piepildīšanu. Līdzšinējos svešos formulējumus mēs nenoraidām atzīdami, ka tie arī ir orientēti mulsuma negala izbeigšanas virzienā.

* * *

Novērtējot cilvēces patreizējo garīgo jutoņu, noprotams, ka radusies jauna vajadzība filozofisko darbību atvairīt no sadrumstalošanas un galvenās, savā būtībā pareizās, strāvas apvienot jeb sintezēt. Šādas garīgas sintezes jau vairākas reizes notikušas. Pirmo reizi lielo plaisu sakausēja kopā Platons. Otrreiz kādu citu plaisu aizlāpīja Kants. Trešo reizi plīsumu uz laiku izbeidza monisms. Bet viengabalainība domāšanas virzienos atkal ir izbeigusies un to atjaunot esam visi aicināti.

Šis pienākums uzlikts arī mūsu domu gaitai. Arī mums ir jāmēģina novērst tālāko saskaldīšanos un jācenšas sakausēt vienkopus galveno virzienu patiesības.

Jāatzīst, ka cilvēce šai laikmetā ir mulsāka kā jebkad. Senās ortodoksās reliģijas ir novecojušās un jaunu reliģiju rašanās laiks šķietas pagājis. Reliģijas vairs nedod apmierinošu atbildi uz lielajiem

dzīves jautājumiem. Zinātne, no kuŗas daudz gaidīja, nav dzīvi pagarinājusi, bet tikai padarījusi fiziski ērtāku. Bet taisni šīs ērtības ir atbrīvojuŗas dvēseles spēkus, kas vairāk kā jebkad ilgojas pēc kādas vadības. Zinātnes uzdevums nav vadīt, bet gan pētīt un izprast. Ar zināšanu vien dvēselei nav vairs diezgan. Citādā veidā cilvēce vēlas apmierināt savas skaidrības ilgas.

Atliek vienīgi cerēt uz filozofiju, kas ne vienu vien reizi ir nākusi kā glābēja tad, kad vispārējais mulsums ir bijis vislielākais, piem., grieķu laikos un renesansē. Bet filozofijas stāvoklis patlaban ir tāds, ka tai jāiegūst iekšējā viengabalība, pirms tā var tapt par lielā mulsuma droŗu pārspējēju. Tai no iekšienes jāpārspēj savi pretstati.

Katra liela patiesība, katra liela pārgrozība ļauŗu ieskatos izriet no kādas jaunas garīgas vajadzības. Jaunā garīgā vajadzība ir nobriedusi. Ir vajadzība pēc jauna filozofiskā cilvēka, aizejoŗā reliģiskā cilvēka vietā. Ļaudis atrāvuŗies no vecās garīgās zemes un zaudējuŗi garīgās dzīves saknes. Ļaudis dzīvo no instinktiem gandrīz kā dzīvnieki. Bet tie nespēj apklusināt apziņu, ka arī šāda dzīvoŗana ir jānodroŗina kādā garīgā skaidrībā. Šķiet, ka drīkst katrs gribēt, runāt, darīt un rīkoties pēc saviem ieskatiem. Bet nav īstās droŗības, ka tā ir bijusi pareizā izturēŗanās. Liekas, ka labais un ļaunais ir kļuvis tikai relatīvi labs un ļauns. Vērtīgais un nevērtīgais ir relatīvi vērtīgs vai mazvērtīgs. Bet kur apstiprinājums tam? Vai ir tā, ka viss atkarīgs no nejauŗiem ieskatiem un ka nekas nav ne nosakāms, nedz pierādāms?

Šī nenoteiktība, kas kā miglājs guļ pār prātiem, neļauj vairs saskatīt ne dzīves jēgu, ne mērķi. Kāda iedzimta garīgas vilŗanās sajūta skumdina cilvēkus arī tad, kad tie izklaidējas un priecājas. Netic vairs cēlo, svēto lietu objektīvai reālītai. Sākusies vispārēja ļaubība, ļaudība un sairums. Nekam nav attaisnojuma nekur.

Pie šāda garīga stāvokļa vienīgi filozofija var nākt un teikt, ka šī mūsdienu samulsuma pārvarēŗana ir viņas lieta un ka to bez viņas palīdzības vairs nevar atrisināt neviens cits. Tai nešķaubīgi jāaprāda, ka šis darbs ir viņas senu senais uzdevums, īstais vecais darba lauks.

No līdzŗinēŗas apceres ir noskaidroŗies, ka filozofijai patlaban ir jāpārvar kāds dziļŗ un ieildzis mulsums tajos ļaudīs, kas līdz šim dzīvojuŗi rietumnieku domu aplokos. Noskaidroŗies arīdzan pašas pārvarētāŗas filozofijas iekŗējais stāvoklis. Kļuva redzams, ka tādā stāvoklī, kādā patlaban ir filozofiskā doma, viņa ir savos sazarojumos ļaurāka, nekā mulsuma platība.

Mulsuma plaŗums ir tik liels, ka tagadēŗā prātniecība to nespētu apsegt arī tad, ja visi trīs galvenie domu virzieni saplūstu viens pie otra. Logosa smalkums ar biosa pirmatnību laimīgi saliedēts ar zinātniski iespējamo pasaules izpratni būtu jau samēŗā diŗa ideoloģija, kuŗas izplatība sniegtos labi tālu. Tā teorētiski skartu kā gara lielākos augstumus, tā dzīvības dziļākos atvarus.

Tācu vajadzības ir daudz lielākas, nekā sākumā likās. Jaunai glābēŗai prātniecībai ir jādodas iekŗā arī aizdzīves novados. Izlutinātais prāts un izsmalcinātā dzīve vairs neapmierinās ar kādām mazākām prasībām. Uzņemoties reliģijas uzdevumus aizvietot, filozofijai jāpaplaŗina savas apceres ar metabioloģiskām domām.

Nav iespējams noliegt pastāvoŗo galveno filozofisko centru vērtību un nopelnus, bet šiem trīs punktiem ir jāsāk griezties ap jaunu centru šā trīsstūra vidū. Tam jābūt zvaigŗņājam, kuŗa gaismai dziļāk, kā līdz šim, jāiespieŗas tumsībā un jāklīdē neskaidrība tik tālu, cik vien tagadēŗās cilvēces garīgā acs spēj redzēt.

Vēl droŗāk izsakoties — jaunās prātniecības metafizikai sevī jāietver jauns elements — aizdzīve, lai padarītu jēdzīgu dzīvi, kas ienākusi jau filozofijā, bet atstājuŗi savu māsu, aizdzīvi, aiz durvīm.

Šis aizdzīves jautājums ir pats svarīgākais un pirmais, ko vēlas noskaidrot mūslaiku apjukuŗais cilvēks. Kamēr uz šā jautājuma nebūs atbildēts, viņu neinteresēs nekādi citi pasaules uzskati un dzīves jautājumi.

Nemirt griba ir dzīvības pirmā un spēcīgākā griba. Cilvēka prāts ir tikai ierocis šīs dziņas rokā, ar kuŗu tā lūko nodrošināt pēc iespējas ilgāku un labāku dzīvošanu.

Kā ir ar manu nemirstību? Kad es mirstu, vai es nomirstu pavisam? Ja es vēl dzīvošu, kas tad es būšu aiz nāves? Kā reliģija zina, ka es celšos augšām? Kad pēdējo reizi viņa šo zināšanu ir pārbaudījusi? Vai man tiešām ir iespējams izglābties no iznīcības? Kas man jādara, lai dzīvotu pēc nāves?

Tā jautā samulsis un izmisis mūsdienu cilvēks, tāpat kā sendienās. Un šī jautājuma daudzveidība aprāda viņa pirmo vietu visu citu filozofisko jautājumu starpā.

Tas, ka cilvēks ir mirstīgs, ir visbaigākā zināšana, ko cilvēks zina. Un šī dvēseles nemirstības lieta ir reliģijas īstais kodols. Dievs katrā reliģijā ir tik daudz vērts, par cik viņš ņem dalību mūžīgās dzīvošanas lietās.

Kad es miršu, kas notiks ar manu Es apziņu? Vai es kaut cik vēl apzināšos sevi? Vai tiešām «dzīvie ir miroņi atvaļinājumā», kā zoboļās Materlinks? Kas man tiek no tam, ja kāds saka, ka mēs esam tikpat nemirstīgi, kā pasaules visums, ja man nebūs apziņas?

Un baigo jautājumu rinda aizvien pieaug. Izbiedētais cilvēks jautā tālāk. Viņu neapmierina nekādi aplinki un nenoteiktības. Viņš gaida skaidru un noteiktu atbildi.

Ja es kādreiz vairs nebūšu, ar ko tad lai rēķinos šajā dzīvē? Vai nav vienalga, kā dzīvoju un mirstu, ja jāmirst tā kā tā? Dzīvības pastāvēšana pasaulē vēl nepierāda manas dzīvības pastāvēšanu. Arī no tam, ka es dzīvošu tālāk savos bērnu bērnos, man nepaliek labāk.

Kā redzams, to mulsumu, ko dvēselē iemetusi nāves redzēšana, prātniecībai jāpārspēj vispirms. Bez viņa pārspēšanas nebūs īstas vērtības nevienai citai atbildei uz daudziem citiem jo svarīgiem jautājumiem. Kamēr nebūs dota atbilde uz nāves un dzīvības jautājumu, visa cita prātošana liksies nāves baiļu pārņemtam cilvēkam tikai niekošanās. Viņš vienmēr jautās: kāda tam nozīme, ja man tomēr jāmirst?

Īsta mulsuma negalu nobeidzējas filozofijas takas var sākties tikai pie aizdzīves vārtiem. Pirms ieskatīšanās šais vārtos, maz kas filozofam sakāms samulsušajam cilvēkam.

II

MANA PASAULE UN DIEVA PASAULE

Miršu vai dzīvošu? Lūk jautājums, kas mulsina par visu vairāk. Cilvēkam gribētos mūžīgi dzīvot. Vai ir kāds glābiņš no iznīcības? Šī samulsuma pārspēšana ir visnepieciešamākā un no viņas gala iznākuma atkarīga visa turpmākā jušanās un izturēšanās.

Domātājam ir vispirms tālu jāatkāpjas no šī grūti atrisināmā samezgla. Tam jāuzmeklē tāli parādību virkņu gali, lai sadabūtu kopā jo lielāku pierādījumu pulku. Ar drebošu sirdi viņš tiem tuvojas.

Katram zināms, ka miesa nedzīvos mūžīgi. Ārsti un biologi nav varējuši novērst novecošanos un nāvi. Viņi vairs arī necer, ka tas kādreiz būs iespējams. Tikai reliģijas māca, kā mācījušas, vai nu ka miesa celsies reiz augšām, vai arī ka cilvēks pēc nāves atdzims citā miesā. Kaut gan neviens vēl nav augšām cēlies un neviens arī skaidri neatceras, ka viņš būtu agrāk kādreiz dzīvojis. Neticībai un šaubām ļauta pilna vaļa.

Mums visiem, kas domājuši par dzīvību un nāvi, kļuvis skaidrs, ka miesā mēs dzīvojam šeit zemes virsū vienīgo un pēdējo reizi. Tikpat skaidrs mums ir arī tas, kas notiek ar miesu pēcgalā. Tamdēļ mūsu jautājums attiecas tikai uz to savādo parādību, ko esam pieraduši saukt par d v ē s e l i. Vai līdz ar manu miesu iznīks arī mana dvēsele?

Protams, ja dvēsele ir tikai miesas daļa, ja tā ir miesīga, tad nav šaubu, ka miesai bojā ejot arī dvēsele aizies bojā. Ugunskuram izdegot, nodziest arī liesma un viņas vairs nav. Tā tad, pirms apceram turpmāko, nākas noskaidrot, vai dvēsele ir vai nav miesīga.

Kāda laime, ka mēs dzīvojam laikmetā, kuŗā noticis tāds zinātņu uzplaukums, kāds vēl nekad nav bijis. Mēs zinātņu dārzos varam tagad atrast to, ko prātnieki pirms simts gadiem varēja tikai minēt. Šo dārzu takas mūs pieved noslēpumiem daudz, daudz tuvāk, nekā senāk un arī no daudzām un dažādām pusēm varam pieiet vienai un tai pašai vietai. Noslēpumi ir, tā sakot, ielenkti no visām pusēm un tie ir gandrīz pārskatāmi.

Dvēseli meklēdami mēs nonākam līdz mazākai dzīvai radībai. Ja īpaša dvēsele ir, tad viņa ir visur tur, kur ir dzīvība. Dvēsele un dzīvība, dzīvība un dvēsele, kam iespējams te starpību atrast? Vai dzīvā vielā ir kaut kas, kas nepieder vielai? Ko saka ķīmija un bioloģija? Ķīmija māca, ka dzīvība veido savienojumus, kas ir tik komplicēti, tik sarežģīti, ka tos nav izdevies vēl pienācīgi izdibināt. Tie ir proteīni jeb olbaltumvielas, kas sastāda šūniņu kodolus, protoplazmu un citas viņu daļas. Nedzīvās šūnās šīs vielas ātri sairst. Tas ir aplinks aizrādījums, ka dzīvā vielā ņem dalību kāds īpašs spēks, ko dzīvās vielas pētītāji biologi nosaukuši dažādos vārdos — dzīvības spēks, veidojošais spēks, formas spēks u. c.

Otrs norādījums uz kaut ko īpašu, nevielisku, ir dzīvās dabas m ē r ķ v ē r ī b a. Dzīvība piemīt nevis ķīmiskām vielām, bet tikai komplicēti uzbūvētām šūniņām. Šais šūniņās notiek saimnieciska v i e l u m a i ņ a, dalīšanās, kustības un sajušana. Šūnas visu to dara, lai uzturētu dzīvību, izvairītos no briesmām un uzmeklētu barību. Šāda mērķvērība nepiemīt nedzīvai dabai.

Trešais ievērojamais norādījums ir tā saucamā reģenerācija jeb ataugšana. Gabalos sagrieztai sliekai ikviens gabals ataug atkal līdz veselai sliekai. Šī parādība norāda uz to, ka dzīvības pamatā ir nefizikāli spēki, kas zina, kam jāataug. Reģenerācijas eksperimenti ir izdarīti pie dažādiem dzīvniekiem un dažādos veidos. Tie visi liecina par kādu attīstības virzienu, kas pārspēj negaidītus kavēkļus.

Ceturtkārt, nekā nav citādi izskaidrojama arī tā saucamā ontogēnetiskās evolūcijas problēma, t. i. attīstība no dīgļa līdz pilnīgam organismam, kā vien ar kādu plānu, kas nav nedzīvā dabā.

Vitālisma principus nespēj atspēkot ne vitamīni, nedz hormoni, nedz enzīmi. Tie paši ir kalpotāji, kaut kam citam. Spēks, kas mājo dzīvā vielā, ir nefizikāls, ir c i t ā d s. Viņš kārto, izraugās derīgo, rada pats dzīvai šūniņai vajadzīgas vielas, tas arī liek šūnām sagrupēties pēc zināma plāna, lai rastos zināmas sugas dzīveklis.

Nav nekā iespējams v i s a s dzīvības parādības izskaidrot ar ķīmijas un fizikas likumībām. Organisms jeb dzīveklis nav mechanisms, kaut arī katra dzīva parādība noris zināmos fiziski-mechaniskos noteikumos. Bet šie noteikumi nespēj dzīvību pielīdzināt ķīmiski-fiziskām parādībām. To neizskaidro arī tādas līdzības, kā kristalla augšana un «mākslīgā amēba».

Kaut gan pag. gadsimta vidū vitālisms bija gluži izmests no zinātniskās domāšanas, taču gadsimta beigās dabaszinātniekiem nācās atzīt mechaniskā pasaules uzskata nepilnību un atgriezties pie vitālisma. Jaunais atdzimušais vitālisms jeb neovitālisms atkal runā, ka tādi procesi, kā regulācija, restitūcija, reģenerācija, iedzimtība u. c., ir mechaniski neizskaidrojami.

Nav pati dzīvība jāpieņem par īpašu kosmisko principu, kā to darījuši stoīķi, Bruno, Ģēte, Fichte, Šellings u. c. Apdomīgāk ir atzīt, ka dzīvība ir materijas sadarbība ar kādu citu «nemateriālu vielu». Dzīvība nevar būt šī «viela», kaut gan Gijò (Guyau) domā, ka dzīvības dziņa ir visas esības kodols, un Bergsonam šķiet, ka dzīvība ir absolūtais, īstenība savā tiešā esībā, un pāri visām

katēgorijām paceltā tapšana, dzīvības spars («élan vital»). «Lietas ir relatīvas, dzīvība absolūta,» māca K. Joēls, un tam piebalso daži citi domātāji. Tad pieņemamāks šķietas Drīša uzskats, kas atzīst kādu nefizikālu, netelpisku teleoloģiski darbīgu darekli (faktoru), ko tas apzīmē Aristoteļa vārdā par «entelechiiju». «Entelechija» nav enerģija, nav spēks, nav intensitāte, nav arī konstance, bet — «entelechija,» saka Drīss.

* * *

No laika gala tas substrāts, kas nav materija un domāts citāds, nekā viss, kas var celties no materijas, ir saukts par g a r u. Domātāju prātos un runātāju vārdos tas dažādi iedomāts, šķirots un saukāts. Ir dzirdēts: pasaules gars, Dieva gars, tautas gars, cilvēka gars un pat laika gars. Katrā ziņā gars nav domāts šais vārdos kā viela un nav arī nekas vielisks, tas ir immateriāls.

Nav daudz ko pielikt senā Anaksagora gara apdēvējumam: «tas ir vissmalkākais, tīrākais, spēcīgākais no visa, viscaur vienāds.» Gars ir blakus vielai kāds cits princips pasaulē, kas ir gluži citāds nekā viela un kuŗa likumības nelīdzinās vielas likumībām. Gara īpašības varam noskārst tikai dzīvā vielā, kur tas redzams kā vielas nevieliskā puse — dzīvā dvēsele.

Mēs pagaidām nedrīkstam runāt par d z ī v u g a r u ārpus dzīvās vielas. Dzīvība ir rezultāts, kas radies savienojoties vielai ar garu. Šai savienībā viela top dzīva un arī gars top dzīvs. Viela parādās kā sarežģīta protoplazma, un tanī mājo gars kā dvēsele, kas tikpat komplicēta.

Gara iejaukšanās dēļ, viela var šūnīnās savienoties neizdibināmi sarežģītos savienojumos, kas pazīstami kā olbaltumi miljoniem dažādos ķīmiskos sastāvos. Vienas dēļ gars savukārt var saauksties tikpat sarežģītā garīgā audumā. Ir vielas ķīmija un ir arī gara ķīmija.

Nav sen, kad ķīmija kā zinātne nemaz vēl nepastāvēja un tās vietu aizpildīja alķīmija ar saviem mistiskiem un neskaidriem ieskatiem par vielas dabu. Pašlaik pastāv gara alķīmijas laiks, kuŗā gara savienojumi un viņa likumības mūsu atziņai un izpratnei vēl svešas, tikpat svešas, kā kādreiz pamatvielas alķīmijai.

Var teikt, ka dzīvā viela ir tāds pat katalizators gara savienojumiem, kā dzīvais gars proteīnu radīšanai.

Dzīvības izcelšanos varam iedomāties šādi: Reiz kopā būs sagādījušies tāda temperatūra, spiediens, vielas un visi apstākļi, kas radījuši tādu vielas savienojumu, kuŗā varējis «iemesties» gars, kā īpaši sagatavotā piepē var iemesties dzirkstele, lai gruzdētu tālāk bez apstājas. Kāds olbaltuma paveids ir bijis tik «higroskopisks», ka varējis iesūkt garu, kas citādi ir vielai svešs un tāls. Olbaltumā būs gadījušies tādi apstākļi, kuŗos gars varējis sākt pirmo reizi rīkot vielu, saimniekot ar to. Viela šūnīnā kā saimniecībā spiesta paklausīt garam, gluži kā degvielas motorā spiestas pārvērst savu enerģiju dzinējspēkā. Šis dzinējspēks savukārt var tikt izlietots benzīna sintezēšanā u. t. t.

Viela, savukārt, neatsacīdamās no savām pamatīpašībām, noteikusi gara iespējas. Dzīvā šūnīnā tamdēļ var būt tikai maziņa, mikroskopiska, jo mazam ķermenim ir lielākā virsma. Šūnīnas saturs uzņem caur virsmu barību. Jo lielāka top šūnīna, jo protoplazmas daudzumam mazāka kļūst virsma un viss šūnīnas saturs vairs nevar pienācīgi pabaroties. Tā spiesta dalīties, lai paglābtos no bada. To izdibinājusi bioloģija un tas rāda, cik ļoti gars atkarīgs no vielas.

Gars saimnieko pa olbaltumu. Vienšūnīnas saimniecība ir maza. Lielāka saimniekošana iespējama tikai daudzām mazām saimniecībām savienojoties kooperācijās. Tā radušās neskaitāmās stādu un dzīvnieku sugas, arī cilvēks.

Dvēsele ir gara ķīmiskais savienojums, kas bijis iespējams tikai ar materijas starpniecību. Dzīpars varējis pārvērsties sarežģītā audumā tikai ar adāmo adatu palīdzību.

Gars ieinteresēts materiā un vairāk, nekā materiā garā. Materiā ir gara zeme, kurā tas iesakņodamies var augt un veidoties. Var teikt, ka dzīvība ir vielas un gara simbiōze, gars sadzīvo ar vielu tā, kā ķērpī sēne ar aļģi.

Reiz gars uzklupa vielai, kad tā bija piemērotā stāvoklī un vairs neatlaižas no tās. Dzīvība ir vielas slimība, viņas nelaime, no kuņas tā varbūt ar laiku atkal izdziedināsies tad, kad uz planētas Zemes būs radušies tādi apstākļi, kuos dzīvība nevarēs vairs pastāvēt.

Bet viela ir arī gara instruments, ar kuā palīdzību gars izkopjas, izveidojas, top pilnīgāks. Ar vielas palīdzību gars parāda, cik dažāds viņš var būt savos veidos un saturā. Viela kondensē, uzkrāj un sabiezina garu par dvēseli.

Ja kādreiz ķīmijai, varbūt, atkal izdosies laboratorijās radīt olbaltumu, kuā īpašības līdzināsies protoplazmai, tad gars otru reizi būs atradis tādus apstākļus, kuos viņš var iemesties, lai nedzīvu vielu pārvērstu dzīvā. Ar to nekādā ziņā nebūs pierādīts, ka gara nav un ka dzīvā viela ir tikai viela. Pat tad, ja sintētiskā dzīvā viela vairošies tāpat kā organismā, tad gara noslēpumam nebūsim piekļuvuši ne sprīdi tuvāk. Mākslīgā dzīvā viela apliecinās tikai to, ka gars kā substance ir visur klātesošs.

Cilvēkam, kas maz iepazīnies ar dažādiem mūsdienas bioloģijas domu strāvojumiem, šķietas, ka vitālisms un mehanisms ir divi pilnīgi pretstati. Bet kad iepazīstas tuvāk, robežas izplūst un naidīgie pasaules uzskati ieplūst viens otrā, un tos vieno dzīvības problēma un pasaules pamatsubstāču jautājums.

Kā vecais, tā jaunais vitālisms ir *duālists*. Nepieņemdams no vecā vitālisma «dzīvības spēku» viņš tā vietā liek «plazomu», «pangenu», «bioforu», «īdioplastu», «bīogenu» vai «enteleģiju», kuos iegulda to, kas paliek pāri no mehanistiskās izpratnes. Mehanistiskais pasaules uzskats savu mācību dēvē par monistisku, bet tas ir pārpratums. Lai atklātu dzīvības parādību jēgu, šai mācībai labākā gadījumā jāapstājas pie psihofiziskā paralēlisma, ja viņa grib palikt pie stingrām zinātnes liecībām. Bet psihofiziskais paralēlisms aplūko dzīvību un ar to saistītas psihiskās darbības, kā divas blakus ejošas cēloniskas rindas: katram «dzīvam» momentam atbilst zināms fizisks moments. Katram psihiskās ķēdes loceklim atbilst zināms fiziskās rindas loceklis. Bet tā kā abi šie lielumi ir citādi un nelīdzīgi, tad abas rindas nekad nesaplūst kopā. Lūk psihofiziskā paralēlisma galvenais saturs. Šī mācība savā saknē ir tīri duālistiska un tamdēļ, par cik mehaniskais uzskats paliek viņam uzticīgs — tas nes līdzī duālisma iezīmi.

* * *

Nabaga cilvēkam, dzīvam cilvēkam, kuš negrib mirt, ir vienaldzīga kā materiā, tā gara neiznīcība. Tam arī vienai, kā cēlusies dzīvība un kas viņa ir. Viņš nobažījies visvairāk par savas dvēseles nemirstību. Dzīvā miesa katrā ziņā reiz pārvērtīsies nedzīvā vielā. Vai tas pats nenotiks arī ar dzīvo dvēseli? Viņš atkal jautā: Vai dvēsele dzīvos, kad miesa vairs nedzīvos? Kas tam tiek, ja viņam ir dvēsele, bet šī dvēsele iet bojā? Vai ir kādi norādījumi, kas ļautu cerēt uz manas dvēseles nemirstību? Vai tikai Dievs var to izglābt?

Pameklēsim zinātnē, jo reliģijas apgalvojumi mūs nepārlicina šai brīdī. Nepārlicina arī filozofiskie atzinumi, jo ne visas domu gaitas mums šķietas nemaldīgas.

Dvēseles nemirstība vēl nav viņas mūžība. Mūžībai nav ne sākuma nedz gala. Bet individuālai dvēselei ir sākums, tamdēļ varbūt tai ir arī gals. Arī tas mūs kaut cik apmierinātu, ja dvēseles gals nebūtu turpat, kur miesas gais. Varbūt dvēsele dzīvo ilgāk kā miesa?

Mazu cerību uz pēcnāves dzīvi jau dod tas apstāklis, ka dvēsele nav tikai materiā funkcija, kā to mācīja materiālisms. Tas, kas dvēseli tur par miesas funkciju, tam dabīgi jānoliedz funkcija tad,

kad sairst tas, no kā dvēsele cēlusies. Tamdēļ, var notikt ka dvēsele, kas darināta no gara, var neizbeigties miesai mirstot. Materiālistiskais uzskats pielaiž tikai vienu varbūtību: individuālās dvēseles iznīcību, kur pretim duālismā iespējamas četras varbūtības: 1) dvēseles sairšana līdzīgi miesai, 2) dvēseles nepilnīga tālāk pastāvēšana; 3) dvēseles palikšana zemes pilnībā; 4) pilnestīgāka dvēseles dzīve pēc nāves, kad tā atbrīvojusies no miesas žņaugiem. Šie četri ieskati jau daudzkārt apcerēti gan filozofijās, gan arī sludināti reliģiskās mācībās. Kuŗš ieskats īstākais?

Tas, ka dvēsele ir garīga, vēl pats par sevi neliecina to, ka dvēsele būtu nemirstīga. Viņas garīgā daba vēl nav nekāds galvojums tās nemirstībai. Tamdēļ daļa laba filozofijās sistēma, kas pilnā mērā atzinusi dvēseles garīgumu, tomēr noraidījusi viņas individuālo pastāvēšanu pēc nāves. Tas fakts, ka parādības pastāvīgi mainās un pārvēršas, ka sarežģītais sadalās savās sastāvdaļās ir spēkā kā vielai tā arī garam. Un šis fakts liek joprojām ar bažām domāt par dvēseles pastāvību pēc nāves. Bet no otras puses pieejot tiešām jāatzīst, ka aiz mainīgā prāts meklē un atrod negrozīgo, aiz nīcīgā mūžīgo. Atrastais vielas un enerģijas neiznīcības likums ienes zināmu pastāvību vielā. Šāda pastāvība droši vien pastāv arī garā.

Dvēsele sastāv no substances, kaut arī citādas kā viela. Var būt, ka arī dvēsele ir mūžīga, tāpat kā viņas substance, gars. Garam tāpat kā vielai, varbūt ir arī nemainīgi vai grūti pārvēršami savienojumi.

Ar prāta slēdzieniem vien individuālās dvēseles nemirstība nav pierādāma, kā to jau aprādījis visasākaais abstraktais domātājs Kants. Bet vērtība šai lietā ir tikai individuālai nemirstībai, par kuŗu tik ļoti nobažījies dzīvais cilvēks.

Kādi tad ir prātojumi, ar kuŗiem sevi mīrinājuši mūžīgās dzīves alkstošie cilvēki? Kad apskatās, — ir pieci, seši un tie paši dod vāju mīrinājumu.

1. **O n t o l o ģ i s k a i s**, kas apliecina dvēseles nemirstību, ieskatīdams to darinātu no vienkāršas nemateriālas substances, kas kā tāda ir neiznīcīga. Šo substanci mēs nosaucam par garu un gars, kā katra substance ir mūžīgs. Bet ar mūžīgās substances atzīšanu, kā minēts, vēl nav nekā pierādīta individuālās dvēseles nemirstība.

2. **T e o l o ģ i s k a i s**: Dieva nodomi, kuŗu dēļ viņš dvēseles radījis un licis tām dzīvot, nevar visi piepildīties laicīgā dzīvē. To piepildināšanai vajadzīga pēcnāves dzīve. Tā domā un māca dažas reliģijas un domājas pierādījušas dvēseles dzīvi pēc nāves. Bet tā kā ārpus reliģijām mums nekas nav zināms par Dievu un viņa nolūkiem, tad par šo pierādījumu mēs nevaram runāt ne kā filozofi, nedz arī kā zinātnieki.

3. **V ē s t u r i s k a i s**, pēc kuŗa dvēseles nemirstība pastāv tāpēc, ka visos laikos ļaudis tai ticējuši un tā domājuši. Bet visu vienādas domas (Consensus omnium) ne vienmēr nozīmē patiesību. Tikpat labi tās var būt arī kopīgi maldi. Šo pierādījumu dažkārt izlietojuši Dieva, dvēseles un nemirstības pierādīšanai, bet mūs tas nevar apmierināt, jo esam kritiski noskaņoti.

4. **M o r ā l i s k a i s**: Dzīve pēc nāves ir taisnīgo prasība, jo citādi nevar atmaksāties taisnība un netaisnība, kas šai dzīvē palikusi nepiepildīta. Ļaunumam un labumam, kas dzīvē palicis bez atmaksas, ir jāatmaksājas viņā saulē. Pēc Kanta, tā ir praktiskā prāta prasība. Bet vēlēšanās, prasības un vajadzības nav nekāds pierādījums par kādas lietas esamību.

5. **K r i s t ī g a i s**: Kristus augšāmcelšanās un mūžīgās dzīves apsolījums garantējot dvēseles nemirstību. Bet šis pierādījums var noderēt tikai tiem, kas tic šādai augšāmcelšanās iespējamībai un arī atklāsmēm. Saprāts nepielaiž ticību nepierādītām lietām un mūsu mulsums paliek saprātīgi nepārvarēts.

Pārējie nemirstības pierādījumi nav pat iztīrģāšanas un pieminēšanās vērti, tik maz viņi sniedz kritiskam prātam. Bet arī pieminētie pieci deva visai niecīgu mīrinājumu nemirstības alkām.

* * *

Dvēseles nemirstības jautājums vēl nav pilnīgi uzņemts zinātniskā apstrādāšanā un apcerēšanā. Zinātne tam parasti paiet garām, kā tādām, kurā nav iespējams izlietot viņas eksaktās metodes. Taču pamazām ir uzkrājušies tādi fakti, kas nav vairs noraidāmi un kas jau var būt saprātīgas apcerēšanas un iztīrīšanas priekšmets. Ja zinātne tos vēl nevar ierindot līdz šim pazīstamās materiijas likumbās, viņa domīgi klusē par šiem faktiem, jo cits nekas tai neatliek.

Tik grūtā jautājumā, kā jautājums par dvēseles nemirstību, nav iespējams iztikt bez loģiskiem slēdzieniem un hipotēzēm. Arī oficiālā zinātne operē ar to pašu un nevar iztikt ne bez hipotēzēm, ne domu spriedumiem. Šeit tamdēļ sakāms, ka dvēseles nemirstības hipotēzi nodrošina triji zinātniski vērojumi, kurus varētu dēvēt par fizioloģisko, psiholoģisko un parapsiholoģisko.

Pirmais norāda uz kādu apstākli, kas it labi pazīstams fizioloģijai, proti, ka miesas materiālās daļiņas pastāvīgi mainās, pie kam vecās, sabrukušās vielas tiek no organisma izdalītas un viņu vietā stājas jaunas. Citiem vārdiem — auguma molekulārais sastāvs zināmā laika sprīdī pilnīgi atjaunojas. Tādā kārtā varam iedomāties, ka cilvēkam 20 gados bijis viens ķermenis, bet desmit gadus vēlāk tam radies gluži cits, kurā no iepriekšējā ķermeņa nav vairs palikušas nekādas materiālās daļiņas. Bet pa to laiku cilvēka iekšējā daba ir palikusi tā pati bez kādām sevišķām pārmaiņām. Ja iekšējais Es būtu pilnīgi atkarīgs no materiijas un miesas, tad ar viņas pārvēršanos vajadzētu pārvērsties līdzī arī dvēselei. Šī mūsu iekšējā Es nemainība, sakarā ar vielu maiņu, norāda uz dvēseles izturību un pastāvību.

Viena no lielākām medicīnas zvaigznēm, krievu anatoms N. Pirogovs (1818—1881) šai lietā izteicis atziņas, kuras vēl līdz šim nav zaudējušas savu jaunumu un spēku. Viņš raksta:

«Smadzenes, tāpat kā citi organi, ir padotas pastāvīgai vielu maiņai; viņu audu atomi pastāvīgi aizvietojas ar jauniem, un jādūmā, ka to atomi, pārdod tiem jauniem atomiem, kas nāk vielai mainīties veco vietā, tos pašus virsmojumus, kurus tās guvušas tad, kad sajuta dažādos iespaidus. Lūk, mīkstas bērna smadzenes, kas top arvien cietākas un pārmainīdamās savās fiziskās īpašībās, patur joprojām visagrāko sajūtu un iespaidu pēdas un pārdod šīs sajūtas mūsu apziņai vecumā vēl dzīvāk un skaidrāk nekā agrākos pusmūža gados. Vai tas nerunā par labu manam uzskatam (mazliet mistiskam), ka atomu virsmojumi (kādus jāpieļauj pie sajūtām) notiek nevien redzamās un maiņai padotās smadzeņu audu šūnīnās, bet vēl iekš kaut kā cita, smalkāka, aiteriskāka elementa, kas spiežas cauri visiem atomiem un nav pakļauts organiskām pārmaiņām.»

«Es gan zinu, — viņš turpina, — ka tāds uzskats neatbilst ne filozofiskam ne reliģiskam uzskatam par garu, jo zem šī vārda saprot abstraktu un materiijai gluži pretēju principu. Blīvums, inerce, maiņa, dalāmība u. t. t. ir vielas īpašības, kas nesaderas ar brīvību, nemainību, bezgalību u. t. j. p., kas piemīt garam. Es vairs nevarēju palikt tikai pie materiijas analīzes, noraidot kāda augstāka garīga principa pastāvēšanu, kā prāta, gribas, jūtu un dzīvības avota. Bet par šo aiz prāta nepieciešamības pieņemto abstraktu, mums nevar būt vairs nekāda priekšstats. Man pat šķietas absurdi pieņemt, ka tas, kas ir mūsu prāta prasība, šis tīri abstraktais princips, ko sauc par garu tikai pēc maldīgas un aplam iedomātas līdzības ar kaut ko gaistošu, kas līdzinās gaisam, gāzei, dūšai, garaiņiem u. tml., — varētu nākt tiešos un ciešos sakaros ar rupjo vielu. Mana virziena prāts daudz vieglāk pielaiž, ka tās saistības, kas nav apšaubāmas un kas saista materiālo organismu ar to abstrakto principu, par kuru mums nav nekādu priekšstatu, ka tās ceļas no kāda īpaša, tā sakot p a r e j a s p r i n c i p a, kas pēc savām īpašībām i r v i e l a i t u v ā k s un tamdēļ mums vieglāk iedomājams, kaut arī nepieejams eksaktai zinātniskai pētīšanai. Es eju vēl tālāk un nedomāju kā neiespējamu, ka šī bezsvara elementa atomi, pamezdami organisma mašīnu bezdarbībā, paši nevarētu uzglabāt viņas veidu un dažas viņas psihiskās īpašības, izveidojot it kā tā organisma attēlu, kuru viņi darīja dzīvu ar saviem virsmojumiem.»

Šeit beigās slavenais anatoms runājis par to, ko sen jau noģidušas dažas reliģijas un okultās mācības, proti cilvēka trīskāršo sastāvu. Latviešu senreliģija pazīst dvēseli, veli un augumu. Tāpat arī dažas austrumu reliģijas un nedzīvās ēģiptiešu, grieķu un romiešu senreliģijas. Taču šā garā izraksta galvenais svars ir tas, ka tiek apstiprināts kāds princips, kas paliek vesels, kad organisms ir jau miris.

Apstiprināšanas spēks te nepastāv tik daudz tai apstākļi, ka mūsu smadzeņu daļiņas apmainās, jo tas notiek tikai pamazām, kādos septiņos gados, un katra molekula var savai vietniecei atstāt savus raksturīgākos virtojumus, bet gan tai apstākļi, ka *v e c u m ā b ē r n ī b a s a t m ī ņ a s a t k a l k ļ ū s t s v a i g ā k a s*, nekā tās bijušas pusmūžā.

Spēka gados cilvēks uzņem milzum daudz iespaidu un bērnības atmiņas nobāl atmiņā. Tām vairākkārt pāri gājušas jaunas molekulas un jauni iespiedi. Mikroskops un ķīmiskā analīze nespēj atrast neko, kas būtu pāri palicis no daudzkārtīgas vielu maiņas un tomēr, vecuma dienām atnākot, kad molekulu un šūniņu maiņa jau palikusi nevarīga, kad palikusi nespējīga viņu vibrācija, — atkal sāk ar apbrīnojamu skaidrību apziņas virspusē uzpeldēt kaut kur dziļumos nogrimušās bērnības atmiņas.

Kas gan viņas saglabājis? — To nevar citādi izskaidrot, ka jāpielaiž kāda *ī p a š a, s m a l k a o r g a n i s m a p a s t ā v ē š a n a ķ e r m e n ī*. Šis smalkais organisms nav padots vielu maiņai dzīves laikā un uzkrāj sevī visādus iespaidus atmiņu veidā.

No kā varētu būt darināts šis starpnieks starp garu un materiju? Visbiežāk līdz šim tika minēts aitērs, dzidre, t. i. tā hipotētiskā viela, ar kuŗu kādreiz centās izskaidrot gaismas parādības. Tagad, kad gaismu izskaidro ar kvantu teōriju, vairs aitērs it kā nav vajadzīgs. Viņa vietā atomu fizika dod elektronus, protonus, negatronus un pozitronus. Viela var pārvērsties gaismā, staros un starojumi atkal atpakaļ vielā. Nekas nevar liegt mums nepierādāmā aitēra vietā runāt par to materijas stāvokli, ko fiziķis Krūks nosaucis par *s t a r u m a t e r i j u*. Nav iemesla noliegt iespējamību zināmiem vai nezināmiem stariem sakopoties neizjaukamā, attīstības spējīgā kombinācijā pēc organiskās dabas parauga. Jau pazīstamais bumbas veidīgais zibens norāda, ka enerģija var iegūt redzamu ilgstošu veidolu.

Jau Helmholcs noteica, ka sajūtas izplatās pa nerviem caurmērā 30m sekundē. Paliek noslēpums, kas tas ir par procesu nervā, jo tik lēni neizplatās ne skaņa, ne elektrība, ne gaisma. Jāpieņem īpaša vadītāja viela, kas sakoncentrējusies nervā. Tā pati «viela» pēc Fervorna pētījumiem, vada kairinājumu pie viēnšūniņas orbitolības tikai no 0,005—0,02 milimetrus sekundē, t. i. seši miljoni reizes lēnāk nekā nervā.

Šo organisko staru materiju raksturo tas, ka mūsu instrumentiem viņa ir grūti uztverama. Šīs grūtības, šķiet, pamazām tiek pārspētas, jo zinātnē radusies jauna nozare — elektro-bioloģija, t. i. zinātne, kas pēta jaunatklātos biostarus, kas ir neredzami un izplūst no sakņu galiem, rauga sēnītēm, un nervu centriem u. t. t. Teōrētiski šāds staru ķermenis, kas caurauž augumu, «staru dvēsele» ir pilnīgi iespējams un nav nekādā pretrunā ar mums pazīstamiem dabas likumiem. Pat katras nemirstības pretinieks Hekelis spiests pieņemt dzīvības procesu izskaidrošanai, kādu protoplazmā esošu psīchoplazmu, kas tikpat labi dēvējama mūsu dotā vārdā.

Šās materijai tuvās *s t a r u d v ē s e l e s* jeb palīgdvēseles ilgāka vai īsāka pastāvēšana pēc nāves ir visai iespējama. Bet vai to pašu varētu teikt arī par «gara dvēseli», to «īsto dvēseli», kas nes mūsu apziņu sevī? Secināms, ka tā ir darināta no daudz smalkāka «materiāla» un tamdēļ arī izturīgāka par visu, kas ir cilvēkā.

* * *

P s i c h o l o ģ i j a u n p s i c h o p a t o l o ģ i j a sniedz ziņas, par dvēseles n e a t k a r ī b u no smadzenēm. Šī neatkarība ir garantija dvēseles dzīves iespējai ārpus miesas.

Uz jautājumu, vai dvēsele var pastāvēt bez miesas? G. Teichmillers (1832—1888) dod šādu vērā liekamu atbildi: «Dvēsele varēs pastāvēt bez miesas, tāpat kā viņa pastāv bez miesas tagad». Lai to varētu pateikt, viņš izdara šādu loģiski neapgāžamu dvēseles patstāvības, kā substances, pierādīšanu.

«Nemsim piemēram, viņš saka, baiļu jūtas. Cik vienkāršas arī neliktos šīs jūtas, bet uz viņām tomēr attiecas, v i s p i r m s, priekšstats par kaut ko bīstamu, piem., par plēsīgu zvēru, vai bezdibenu vai tml., jo bez šāda priekšstata mums nebūtu nekāda pamata baiļoties; tad arī o t r s priekšstats, kas mums norāda, ka briesmas draud, nevis otram (uz ko mēs varētu mierīgi noraudzīties), bet gan mums pašiem, jo citādi mēs varētu tikai līdzjust vai arī mestos palīgā, bet nevarētu izjust bailes sevis dēļ; t r e š k ā r t, pie tam klāt vajaga būt arī priekšstatam, ka briesmas nav vis bijušas kaut kad kopš vairākiem gadiem, jeb varbūt tās būs kādreiz nākotnē, bet gan, ka tās ir patlaban; beidzot, c e t u r t k ā r t, bez šiem priekšstatiem, no kuŗiem katrs par sevi nemodina bailes, — ir vēl īpaša baiļu sajūta, kas ikvienam zināma un kuŗu nevar nevienam paskaidrot, kas to pats nepazīst. Iedomāsimies, ka dvēsele nav īpaša patstāvīga būtne, bet ka smadzenes ir tās, kas rada afekta funkciju; tad mums nāksies šīs četras dažādās sastāvdaļas sadalīt starp smadzeņu četrām dažādām kaut vai šūniņām, šķiedriņām, molekulām vai atomiem. Viena smadzeņu daļiņa tad saturētu bīstama priekšmeta priekšstatu, otra — priekšstatu, ka briesmas attiecas uz mums pašiem, trešā — priekšstatu par to, ka uzbrukums notiks tūdaļ, ceturtā saturētu sevī pašu baiļu sajūtu. Tagad pateikšu, — ka šī hipoteze satur acīm redzamu aplamību, jo bailes iespējamās tikai tad, ja visi četri momenti sakrīt kopā vienā nedalāmā punktā, t. i. substancē; jo kamdēļ gan baidīties ceturtai smadzeņu daļiņai, ja viņa briesmas nemana? Bet ja viņa pati mana briesmas, tad pirmās daļiņas funkcijai jābūt arī viņas funkcijai. Tas pats zīmējas arī uz abiem pārējiem momentiem; tā tad bailes var izcelties tikai tad, kad vienai un tai pašai substancei ir visi dažādu funkciju noteikumi vienkopus. Cik skaista un derīga arī nebūtu darba dalīšana, bet šai gadījumā tā ir neiespējama. Jo, ja arī pie vissīkākā fizioloģiskā iztīrījuma pielaistu tā saucamos smadzeņu virsmojumus, kā īpašus savrupus apziņas uzdzirkstījumus, un starp tiem ar smadzeņu komisāru palīdzību nodibinātu ātru un tiešu satiksmi, tad tomēr no šejienes nekādi nevarētu celties vienota apziņa, ja savrup arī nesavienojas vienā punktā, tāpat, kā divi cilvēki, kas iziet no saviem attāliem dzīvokļiem, lai satiktos, nepārvērtīsies par vienu, kaut arī tie dotos viens otram pretī ar telegrafisku ātrumu. Tā tad mēs iegūstam, vai nu apziņas neviengabalību un sadrumstalotību katrā smadzeņu daļiņā, vai arī mums jāatsakās no šīs pretrunīgās hipotezes un jāatzīst vienots princips, kas nav radies no smadzeņu virsmojumiem, bet kā pilnīgi brīvs no tāda sajukuma, mierīgi paliek pats par sevi».

«Mūsu ķermenis, turpina Teichmillers, — nav mūsējs. Tas ir ārējā pasaule, kas tek mums cauri, no kuŗas mēs pastāvīgi iegūstam sev dažas daļiņas un iekļaujam tās savos likumos, bet citas daļiņas atkal atmetam. Tā ir apmaiņa, kuŗu mēs izdarām ar pasauli, pie kam savai saimniecībai mēs iemainām dažādas vielas patēriņam, un atdodam atpakaļ vielas, ko esam jau izlietojuši, bet kas dabas lielajā apgrozībā vēl var noderēt. Kā saimnieks nekad nav tas pats, kas viņa saimniecības mantu krājumi, tā arī dvēsele, miesīgo pārvērtību maiņā paliek patstāvīga pati par sevi».

Psīchopatoloģijā novērota periodiska vājprāta brīžu iestāšanās, kuŗu starpās ir prāta skaidrības laiki. Ja smadzeņu šūniņas ir izpostītas, tad kā gan izskaidrot gaišos brīžus? Jo nerodas taču klāt neviena smadzeņu šūniņa, kā tas zināms no fizioloģijas. Bet ja šūniņas ir veselas, kā izskaidrot vājprāta brīžus? Sekcijas bieži uzrādījušas tādus smadzeņu augoņus un deformācijas, ka jābrīnas, kā šis cilvēks varējis dzīvot, bet pie tam viņš nav izrādījis dzīvojot ne mazākās psīchiskās anormālības. No otras puses, ir smadzenes, kuŗās visrūpīgākā anatomiskā izmeklēšana neatrod

gluži nekādas pārmaiņas, bet cilvēks ir mocījies ar visgrūtāko vājprātu. Norādījumi uz funkcionāliem traucējumiem vienā gadījumā rupjākiem, otrā smalkākiem neko neizskaidro.

Izrādās, ka psihiskie procesi ir gluži īpatni un tos nav iespējams iztulkot ne kā fiziskus, nedz arī kā fizioloģiskus. Doma nav tikai smadzeņu funkcija, kā domāja materiālisti, bet ir parādība sui generis.

Psihologijai ir liels vairums viedokļu un vēl vairāk virzienu un strāvojumu. Bet lielākā daļa no tiem baidās atzīt dvēseli kā patstāvīgu īpašas nemateriālas substances darinājumu. Tā ir visumā psiholoģija bez psiķes, jeb dvēseles zinātne bez dvēseles pašas.

Parapsīcholoģijā ir tā, kas vistuvāk piekļaujas dvēseles darbībai ārpus ķermeņa. Tā, kā zināms, ir psiholoģijas blakus novads (para — ārpus, blakus), kuŗa kritiski aplūko un pēta spiritismu, telepatiju, telekinēzi, materiālizāciju, gaišredzību un citas tā saucamās okultās parādības. To mēdz šķirt no spiritisma un teozofijas kā reliģiskām mācībām.

Parapsīchiskās paraādības tiek ar neuzticību aplūkotas no pozitīvās zinātnes, bet toties visos laikos saistījušas ļaužu uzmanību. Pēdējā laikā daudzas t. s. okultās parādības tikušas zinātniski apliecinātas un vismaz šeit maldināšana vai krāpšana ir izslēgta. Tas atkal blakus materijai, mechanismam un kauzālītai ierāda vietu psiķei, dvēselei, garam, kas ņem dalību pasaules norisē un parādībās.

Eksperimentālā okulto parādību pētīšana sākās pagājušā gadsimta pēdējā ceturksnī. Lieli nopelni šeit 1882. g. fiziķa Bareta dibinātai «Psihiskās pētīšanas biedrībai», kuŗas priekšsēdis 1926. g. tika ievēlēts vācu biologs un filozofs prof. Dr. H. Drīss. Vairāk desmit šās biedrības izdotie biezie materiālu sējumi ir vērtīgs un lietišķs materiāls mediumismam u. c. para-psīchiskām parādībām.

Vācu zinātnieks, Minchenes ārsts Dr. A. Šrenk-Notcings, izdarījis sistematiskus eksperimentus šai nozarē un konstatējis īpašu vielu — teleplazmu, ko izdala medijs, veidodams īpašus plakanus veidolus, ko viņš nosaucis par ideoplastikām. No teleplazmas veidojas arī pilnīgi fantomi. Teleplazma ir pelēka vai balta mitra masa, kas nepanes gaismu.

Parapsīchiskie eksperimenti visnoteiktāk pierāda cilvēka dvēseles eksistenci arī pēc nāves. Tie, kas tos redzējuši, ir pilnīgi pārliecināti par to. Diemžēl ne visiem iespējama šī pārliecināšanās un tā ir parapsīchiska pierādījuma vājā puse.

* * *

Tā tad noskaidroja, ka dvēsele pastāv vēl pēc nāves. Neteiksim tomēr, ka viņa pastāv mūžīgi, mums par to nav nekādu pierādījumu. Bet drošs ir tas, ka tā pastāv ilgāk, kā ķermenis.

Labi ņemot, daudzus varbūt biedētu dvēseles mūžīgā neiznīcība. Ja nu cilvēkam kādreiz uznāktu vēlēšanās vairs nebūt, vai tad tas nebūtu izmisums, ja viņš nevarētu vairs nebūt, kad tam apnīcis būt, ka tam būtu jāpastāv pašam pret savu gribu? Tā jūtas cilvēks, kas mokās ar bezmiegu caurām naktīm, nevarēdams iemigt un tās ir briesmīgas mokas.

Neteiksim, ka dvēsele ir mūžīga. Viņa tāda nav jau tamdēļ vien, ka viņai ir sākums, kamēr mūžībai sākuma nav, tāpat kā nav arī beigu. Pielaidīsim labāk, ka kādreiz dvēselei būs iespējams kāds gals, bet pagaidām droši zināms, ka šis gals nav tur, kur ir miesas gals. Viņš ir mums nezināmā attālumā.

Kāda būs tā dvēsele, kas dzīvos pēc miesas nāves? Kāds būs viņas saturs? Vai viņai būs arī apziņa? Vai viņa būs bez apziņas? Vai viņai būs daļa no agrākās apziņas? Šie jautājumi tūdaļ mudīgi atsteidzas, tiklīdz apstiprinoši atbildēts uz jautājumu par dvēseles pastāvēšanu pēc nāves. Mēs teicām: pastāvēšanu, jo nevarējām teikt dzīvošanu, nezinādami kādas pārvērtības tā pieredz un kas ar to notiek.

Tas gan mūsu dienās jau visiem ir skaidrs, ka dvēsele savu saturu iegūst dzīvodama šai saulē. Domas un atziņas, jūtas un pārdzīvojumi, ilgas un griba, ir tikai daļa no tā, ko mēs dēvējam par dvēseles sastāvu. Citiem vārdiem, viss tas, ap ko cītīgi nodarbojas psiholoģija, ir arī viņpasaules cilvēka saturs.

Mēs te jautāsim, kas īsti ir šis saturs, kas no šīs pasaules pāriet viņā saulē, pārdzīvodams augumu.

Te mums jāatstāsta vispirms kāda dīvaina atziņa, kas ir tā vissvarīgākā, bet ko dzīvē vienmēr piemirstam. Pie šīs atziņas prātniecība un zinātne nonākusi samērā vēlu, bet ikdiena vēl joprojām to neatskārst. Tā ir atziņa, par to, ka *m ū s u d v ē s e l e s p a s a u l e i r g l u ž i c i t ā d a n e k ā D i e v a r a d ī t ā ā r p a s a u l e*, ja izteicamies ikdienišķā valodā. Savā vientiesībā ļaudis līdzinās tai zivij, kas pastāvīgi ūdenī dzīvodama jautājusi otram: «saka ka esot ūdens, vai tu nevarētu man parādīt ūdeni?»

Cilvēks ir tik ļoti pieradis pieņemt visu ko viņš redz un dzird, par to, ko viņš redz un dzird. Zeme stāv uz vietas, bet saule lec un riet. Putni dzied, pļavas zied, puķes smaršo, viņam viss ir tā kā ir. Tikai vēl 1710. gadā kāds vīrs vairs nevarēja ar to samierināties un sauca:

«Katram, kas aplūko cilvēka atziņas objektus, top redzams, ka tie ir vai nu idejas, kas ir tieši jutekļu uztvertas, vai arī tādas, ko mēs iegūstam vērodamī emocijas un prāta darbību, vai beidzot idejas, kas radušās ar atmiņas vai iztēles palīdzību... Ar redzi es sastādu idejas par gaismu un krāsām un par viņu stiprumu un veidu. Ar tausti es uztveru cieta un mīksto, silto un auksto, kustību un pretestību... Oža man dod smaršas; garša — garšas sajūtas; dzirde — skaņas ... Tā kā dažādās idejas tiek uztvertas kopā viena ar otru, tad tās tiek apzīmētas ar vienu vārdu, un tiek turētas par kaut kādu lietu. Piemēram, novērodamī kopībā zināmu krāsu, garšu, smaršu, formu, blīvumu, — atzīstam to par īpašu lietu un apzīmējam ar vārdu *ā b o l s*; citas ideju kopības (collections of ideas) sastāda akmeni, koku, grāmatu un tamlīdzīgas jūtamas lietas ...»

Tā raksta savas grāmatas «Apcerējums par cilvēka atziņas pamatiem» pirmā pantā angļu bīskaps Džordžs Berklis. Ceturtā pantā viņš turpina: «Dīvainā kārtā ļaudis pastāv ieskats, ka mājām, kalniem, upēm, īsi sakot, manāmām lietām ir dabīga jeb reāla pastāvēšana, kas atšķiras no tās, kā viņas uztver prāts. Šis ieskats ir pilnīgi aplams, jo kas gan ir pieminētie objekti, ja ne lietas, kuŗas mēs uztvēruši ar savām maņām? bet ko gan mēs uztveŗam, ja ne paši savas idejas vai sajūtas? un vai tas nav skaidra aplamība, ka kaut kādas idejas vai sajūtas, vai arī viņu kombinācijas varētu būt bez uztveršanas?»

Berklis tur domu par «materijas un vieliskas substances» (§9) esamību par tādu aplamību, ka nebūtu nemaz vērts kavēt laiku, lai to apgāztu. «Bet, — viņš saka — tamdēļ, ka mācība par materijas esamību ir laidusi, šķietams, dziļas saknes filozofu prātos, un velk sev līdz tik daudzus kaitīgus secinājumus, es turu par labāku būt daudzvārdīgs un apnicīgs, lai tikai neatstātos līdz pilnīgai šī aizsprieduma atsegšanai un iznīdēšanai» (§9.).

To, ka jutekļi viņš, ir zinājuši prātnieki kopš grieķu laikiem. Berklis nopelns ir tas, ka viņš pirmais šo jautājumu nolīcis visas prātniecības serdē, pie tam, tik bargā veidā, ka pēc viņa līdz pat šai dienai tas ieņem prātniecībā visredzamāko vietu. Berklis mācība, ka cilvēks zina tikai savas paša domas un iedomas, ir tas vienīgais, kas palīcis pāri no visām viņa mācībām, kā patiesība arī mūsu dienām, kad viss viņa pārējais darbs vairs nekam neder.

Pēc Berklis visspēcīgāk un nepārprotamāk šo domu risinājis Šopenhauers. Savu slaveno grāmatu «Pasaule kā griba un priekšstats» tas iesāk bez kādiem aplinkiem, teikdams šādus vārdus: «Pasaule ir mans priekšstats» — tā ir patiesība, kas spēkā attiecībā uz ikvienu dzīvu un saprātīgu būtni; par cik cilvēks to var ietvert savā abstrakto domu apziņā, un cik to viņš patiesi dara, par tik ir filozofiskais gaišums viņā iestājies. Tad viņam top skaidri zināms, ka tas nepazīst nekādu sauli un nekādu zemi; bet vienmēr tikai acs redz sauli, roka jūt zemi; ka pasaule, kas apkārt, ir tikai

priekšstats, t. i. tikai attiecība ar ko citu, ar priekšā stāvošo, kas ir viņš pats.— Šī patiesība nav nekādā ziņā jauna, tā bija jau tais skeptiskās apcerēs, ar kuŗām sāka Dekarts. Bet Berklis bija pirmais, kas to galīgi pateica: ar to viņš filozofijai izdarīja nemirstīgu pakalpojumu, kaut arī citas viņa mācības nav varējušas pastāvēt. Kanta pirmā kļūda bija tā, ka viņš šo atzinumu neņēma vērā». Pēc Šopenhauera šī pamatatziņa mulsinājusi ikvienu nopietnāku prātnieku un domātāju, kā atziņas teorijas piedauzības akmens, ko nevar izkustināt no savas vietas un ko nevar arī apiet. Mana iekšējā pasaule ir un paliek pavisam kas cits, nekā ierasti runājot, Dieva sešās dienās radītā pasaule, kas ārpus manis. Dievs esot radījis ārpasauli, bet katrs pats radījis savu iekšējo dvēseles pasauli. Abas pasaule ir svešas viena otrai, bet «Es» stāv viņpus abām kā svešinieks, kas nezina ne vienas, nedz otras būtību.

Vai vērts te runāt par sīkajiem atskāršanas procesa iztīrījumiem, par dažādiem secinājumiem, nevienprātībām un pārspīlējumiem, ar kuŗiem pārkrautas prātniecības. Domāju, ka ne. Visas domas vērpjas ap vienu un to pašu, ko jau Heraklīts paudis: «kas palaižas uz jutekļiem (maņām) tam patiesība paliek mūžam apslēpta, tāds cilvēks darbojas un runā kā miegā ...» «Tāpat kā tiesnesis uzklaušidams lieciniekus, viņu liecības novērtē ar savu saprātu, tāpat arī jutekliski atskārtumi ir nepilnīgi, iekāms saprāts tos neapvieno...» «Nomoda stāvoklī cilvēkiem pasaule ir kopīga, bet miegā, katrs atgriežas savā pasaulē».

Un lūk, šī «sava pasaule», kas katram citāda un kas nelīdzinās tai kopīgai ārējai pasaulei, kas mūs visus apņem, tā ir v ī ñ p a s a u l e, k u ŗ ā m ē s d z ī v o j a m š o d i e n u n d z ī v o s i m p ē c n ā v e s.

* * *

Kas ir un kā rodas mana dvēseles pasaule?

Mūsu iekšpasaule tiek darināta no tām sajūtām, ko mums sniedz mūsu jutekļi, jeb maņu organi: redze, dzirde, tauste, oža, garša. Šiem organiem ir jāziņo mūsu Esam par to, kas notiek ārpus mums un kas pieskaŗas mūsu ķermenim. Un to viņi ziņo dīvainā un apbrīnojamā kārtā.

Anatomija un fizioloģija uzrāda, kā ierīkota mūsu acs, kas uztver dažus starus un tos tā pārveido, ka viņus var sākt sajust mūsu dvēselē kāds Es. Gaisma, kā to mums māca fizika, ir sajūtā, ko sacel acī iekļuvusē starotā enerģija, kas izplūst no atomiem kvantu veidā. Uz redzes nerviem iedarbojas tikai maza daļa staru, bet pārējos acs nemaz nepamana, kā ultravioletos, infrā sarkanos u. c.

Stari ir kāds īpašs vielas veids, materijas daļiņu plūdums, kas saistīts ar elektronu lēcieniem atomos. Materijas daļiņas var pārvērsties īpašos virmojumos un arī otrādi — stari var sabiezēt elektronos un pēdējie materijā, kā māca fizika un ķīmija. Kā tas arī nebūtu pašos sīkumos, tas, ko acs uztver kā gaismu, nav gaisma ārpus mūsu dvēseles. Stari ir kustība, virmojumi, viļņi, bet gaisma ir dvēseles sajūta, kas nav ne kustība, ne virmojums, nedz vilnis.

Ārpus mums, pasaule ir «tumša», «melna», «akla». Tur ir stari, kas nav ne gaiši ne ziedaini paši par sevi. Tos kairinājumus, ko daži no tiem sacel iekļūdami mūsu acī, mēs saucam par dzelteno, sarkano, zilo vai zaļo.

Visa tā brīnīšķā gaismas un krāsu pasaule, ko redzam, raugoties dabā, ir acs uzburts šķ i t u m s mūsu dvēselē. No dzimšanas akla is neko nezina par varavīksni. Krāsu un gaismu pasaka tam sveša. Viņa dvēselē nav jēdziena par zilo, zaļo un dzelteno un nekas tam to nespēj dot, nekāds stāstījums, nekāda pārliecināšana. Gaismu var likt sajust tikai acs.

Brīnīšķīgā acs! Miljardi sīku šūniņu tur sadevušās kopā, lai dažādi speciālizēdamās, sadarbotos no ārienes ieplūstošā stara kairinājuma aizvadīšanā līdz nerviem, kas sajūt viņu pieskaršanos kā gaismu. Dzīvība te uzbūvējusi apbrīnojamu ierīci, ar kuŗas palīdzību uztvert starus, ko izstaro un atstaro apkārtējie priekšmeti. Dzīvībai neko vairāk arī nevajaga, kā vienīgi orientēšanos savā

apkārtņē un to ar staru uztveršanu, kas nāk no šiem priekšmetiem, viņa lieliski iespēj. Dzīvībai nav no svara, tas, ka stars nav tas pats, kas gaisma. Viņai pilnīgi pietiek ar to, ka stars šķietas kā gaisma un šis šķitums tai palīdz izvairīties no briesmām, iegūt pārtiku un turpināt sugu. Acs uzdevums nav materiijas noslēpuma, būtības vai īstenības atklāšana jeb parādīšana. Ne patiesība interesē dzīvību, bet gan drošība un pārtikšana. Un šo uzdevumu dzīva organisma veidotā acs izpilda lieliski!

Acs, kā juteklis, mūs neviļ attiecībā uz draudošām briesmām vai redzamiem labumiem. Acs mūs viļ, ja no tās prasām ziņas par to, kas ir stari, viela, ārpasaule. To acs nezina, jo viņa pati taču neko neredz. «Redz» tikai apziņa, dvēsele, kuŗai acs aizvada pārstrādātos starus. Acs signālizē, bet signāls ir tikai zīme, simbols, nekad pati parādība vai lieta. Kas ir lietas un parādības, to tikai ar lielām grūtībām, pēc dažādām jutekļu dotām zīmēm, dvēsele apjauž un atskārst.

Acs pilda dvēseli ar gaismas krāsu un veidolu šķitumiem. Acs dod manai iekšpasaulei bagātu un krāšņu materiālu, kas pieder tikai man un kas ārpasaulē nav. Es esmu lepns, ka manī ir kaut kas tāds, kas Dieva pasaulē nav. Dieva pasaulē katrā ziņā ir arī tādas lietas, par kuŗām man nav un varbūt nekad arī nebūs nekāda jēga, bet gaismu un žilbinošu krāsu tur nav. Saule, zvaigznes un varavīksne mirdz tikai manā pasaulē. Un šo krāšņumu, kas dažkārt sajūsmā pacilā dvēseli, ir radījušas manas acis no staru virtojumumiem.

Dzīvība savām vajadzībām darinājusi vēl otru apbrīnojamu organu — ausi. Neizsakāmi smalks ir šis dzīvības darbs, kuŗā šūniņa pie šūniņas sarindojusies visasprātīgākā kārtā, lai gaisa drebešanu darītu kaut kā zināmu mūsu dvēselei.

Gaisu drebina pērcons, rēcoši zvēri un dziedoši putni. Gaisa vilnis ir žiglāks, nekā briesmas, kas var uzbrukt, vai medījums, kas var aizsteigties projām. Tas ir lietderīgi dzīvībai iepriekš zināt, kas taisās notikt. Un signālus par tiem notikumiem, kas kaut cik satricina gaisu, dvēselei sniedz auss visai droši un nepārprotami. Šos paziņojumus mēs saucam par skaņu.

Skaņas nav ārpus mūsu dvēseles. Skaņa ir tikai mans subjektīvs gaisa dreboņas uztvērums, ko caur dzirdes nerviem apziņai pievadījusi auss. Ārpusē kustas gaiss, bet iekšpusē skan, dūc un šalc. Skaņas ir pavisam kas cits, nekā gaisa viļņojums. Mūzika un dziesma nav tas pats, kas stīgu un rīkles balss saikļu dažāda drebināšana gaisa pildītā telpā.

No dzimšanas kurlam cilvēkam nav jēgas par skaņām. Tam uz visiem laikiem kļuvusi nepieejama tā pasakainā pasaule, ko var dot skaņu māksla mūsu dvēselei. Liels, nekad neaizpildāms tukšums ir kurla cilvēka dvēselē tai vietā, kur mums dzied putni, skan maigas balsis un laipnas valodas.

Auss, tāpat kā acs, dod mūsu dvēselei šķitumus, kas nelīdzinās ne mazākā mērā saviem cēloņiem. Te vēl nepārprotamāk atskāršam, cik milzīga starpība ir starp to, kas kustas ārpus mums, un starp to šķitumu, kas rodas dvēselē. Mums nav ne mazāko šaubu par to, no kā rodas skaņas sajūta, jo katram skolēnam tas zināms. Te mēs vislabāk atskāršam to milzīgo starpību, kāda ir starp to, kas Dieva pasaulē un manā pasaulē.

Mana tauste ļauj manīt, kas ir karsts, auksts, ciets un mīksts. Mēs neko nezinām, kas īstenībā ir pamatā šādiem vielas stāvokļiem, varbūt molekulu kustība, varbūt kas cits. Dzīvībai tas ir vienaldzīgi, viņai no svara, lai tā nenosaltu vai nesadegtu. Sāpēšana, kutēšana, niezēšana u. tml. ir nervu ziņojumi par norisēm, kas skaņķermenī. Pārdzīvojumi, ko dod tauste, ir gluži kas cits nekā tās ārējās kustības, kas tos izsaukušas, pieskardamies ādas nervu galiem.

Vai ar ožu un garšu ir citādi? Vielas molekulas, kas pieskaņas mēles vai deguna glotādei, kuŗā ieauguši īpaši apgādāti nervu gali, dod sajūtas, kuŗas mēs saucam par smaršām un smakām, saldumu un rūgtumu. Bet molekula ir un paliek vielas daļiņa, ko veidojusi tāda vai citāda atomu sakārtošanās. Molekulas ir elektrības sablīvējumi, kas nav ne saldi, ne skābi, ne sāļi, ne sūri. Viņu

skaits un kustība ir dažāda, bet pati būtība viena un tā pati. Bet šo atomu kustības, skaita un stāvokļa dažādību molekulā ožas un garšas organi rāda kā saldumu un rūgtumu, kas ir tikai baudītājā.

Dzīvībai jāzina, ko tā ēd un kādu gaisu elpo. Derīgais un kaitīgais uzņemamās vielās tiek it labi pazīts ar degunā un mēlē ierīkotiem aparātiem. Kas par to, ka garšas un ožas organu radītie ziņojumi ir tikai zīmes, bet ne tā īstenībā, kuņas viņas apzīmē. Tīkamas ir smaršas un gardi ēdieni tikai tamdēļ, ka mums ir oža un garša. Tās dod mūsu dvēselei sajūtas, ko nespēj dot ne redze, ne tauste, nedz dzirde.

Dvēsele īsti zina tikai savas sajūtas, kas ir viņas pašas pasaules inventārs. Dvēseles pasaule ir krāšņa, pasakaina un brīnumaina. Gaismas, skaņas, siltums, smaršas un garšas visdažādākos veidos tai sagādā gan tīkamus, gan vienaldzīgus, gan nepatīkamus pārdzīvojumus. Šāda sajūtu pasaule ir tikai manā dvēselē un nekur citur.

* * *

Bet visa šī šķituma pasaule, kuņai nav nekādas līdzības ar ārpusauli, ir tikai manas dvēseles pasaules pirmais stāvs. Zem viņa atrodas zemapziņas plašie un tumšie pagrabi. Virs viņa paceļas jūtu, gribas, iztēles un jēdzienu stāvi. Psihologija ir simtiem gadu visādi nopūlējusies, lai izprastu un izskaidrotu dvēseles pasaules iekšējo dzīvi. Cik teorijas ir cēlušās un grimušas, kādi viedokļi un ceļi nav meklēti cilvēka iekšpasaules izdibināšanai un izprašanai! Bet tā vēl joprojām ir noslēpumu un mīklu pilna un mūsu Es ir viņā tāds pat svešinieks, kā ārpusaule.

Kā visu kopā nosaukt manas iekšpasaules saturu? Atmiņas ir viņu īstais vārds. Atmiņas ir tā izturīgā viela, no kā celtas viņas sarežģītās ēkas. Savāda ir a t m i ņ u s u b s t a n c e — reizē cieta un valkana, pastāvīga un zūdoša. Kā gumiju priekšstatus izstaipa iztēle, kā akmens tie nogrimst zemapziņā un kā burbuli no turienes atkal paceļas, atceroties agrākos pieredzējumus un pārdzīvojumus. Dieva pasaule ir lietu un spēku pasaule, bet mana pasaule ir atmiņu un spēju pasaule. Spējas nav spēki, atmiņas nav lietas. Tās var tikai sastapties, bet nevar savienoties. Šīs pasaules ir viena otrai gluži svešas.

Mēs dzīvojam atmiņās un no atmiņām. Mūsu iekšējais cilvēks ir tāds vai citāds, atkarībā no tam, kā sakārtojušās tur dažādās atmiņas. Lielākā dvēselēs pamatspēja, bez kuņas nebūtu iekšpasaules, ir mūsu spēja uzglabāt atmiņas.

Un apbrīnojamākais ir tas, ka atmiņa uzglabā savos archīvos arī to, kas šķietas sen aizmirsts. Izrādās, ka atmiņai nezūd pat tas, kas paslīdējis gaŗām apziņai un uzmanībai.

Atcerēšanās spēja ir mūsu Es iespēja atrast atmiņas archīvos vajadzīgos dokumentus. To mūsu Es spēj izdarīt tik apziņas gaismā, tikai nomodā. A p z i ņ a s E s ir kritisks un rosīgs. Viņš ir atmiņu archīva kārtotājs.

Bet atmiņai ir pašai savs Es. Tas ir E s a t m i ņ a, a t m i ņ a s E s. Atmiņā, kuņā paliek visas pēdas, kur gara audeklā it viss tiek ieausts, kas notiek dvēselē, nevar neieausties tas, kas visu laiku darbojas ap atmiņas mantībām. Ir divējādi Es mūsu dvēselē — viens īstais Es, aktīvais dzīvības Es, un otrs — šī Es atbalss, atspulgs atmiņā. Nomodā mēs otro Es nepamanām, jo tas pastāvīgi sakrīt kopā ar pirmo, tāpat kā runātāja balss, kas runā mikrofonā, sakrīt kopā ar skaļrunī reproducēto balsi. Atmiņu Es sāk darboties miegā un sapņos. Viņš pats ir brālis pārējiem sapņu tēliem un tamdēļ nekritizē tos. Īstais Es mostoties atceras, ko darījis sapnī viņa atmiņu dubultnieks, un cik nekritisks bijis šis sapņu Es, tik kritisks pret to ir nomoda Es.

Materlinks raksta savā nemierīgajā grāmatā «Pirms lielā klusuma»: «Ja es domāju par savu māti, par savu tēvu, par pieciem, sešiem saviem draugiem, kas ir miruši, tad viņi vēl vienmēr ir, viņi dzīvo, tāpat kā tad, kad nebij vēl miruši. Viņi ir ap mani, man nevajaga viņus nemaz aptaustīt, lai zinātu, ka viņi ir. Man nav ne mazāko šaubu. Es viņus pazīstu labāki, nekā tad, kad viņi vēl dzīvoja.

Viņi vairs nemainās ... Mīrušie mūsos dzīvo patiesāki, nekā dzīvie.» Kādā citā lappusē: «Tā vietā lai palīdzētu manai atmiņai, ģīmetne tikai traucē un kavē, stindzina un nāvē. Akmenī iekalts vārds, pie sienas portrejas vai fotogrāfijas vietā, un atmiņas mostas, brīvi iznāk no tumsas, un uz brīdi nav vairs izšķirības starp dzīvību un nāvi.»

Tā tad nav starpība starp tām atmiņām, ko mēs iegūstam pašlaik un tām, kas iegūtas pagātnē. Labi ņemot, mīlas senas atmiņas ir kaut kas vairāk, nekā vienaldzīgs pieredzējums, ko gūstu pašlaik. Pagātne, kas pastāv tagadnes atcerē, ir jau apkopta pagātne, apgaismota, apstrādāta. Tur mūsu Es ir jau izdarījis kādu sakārtošanas un apzīmēšanas darbu. Tur ir atzīmes uz vākiem un lappusēm, zem kādām tā ielikta manas tagadnes reģistros un atmiņas plauktos.

Atminēšanās nekad nav tikai iegūto iespaidu un pārdzīvojumu uzglabāšana un atcerēšanās, bet arī pastāvīga atmiņu materiāla pārvietošana un iedalīšana manas personības apkārtņē parocības, vērtības u. c. ziņā. Atmiņa ir dziļākais ontoloģiskais galvenums manā iekšpasaulē, bez kuŗa tā nav nemaz iespējama.

Atmiņa nepieder ārējo objektu pasaulei jeb «Dieva pasaulei», bet tā vienmēr atgādina mums to, ka mūsu iekšējā pasaule ir īpaša, citāda pasaule.

Atmiņa ir pretošanās laikam, kas visu pārvērs. Laiks ir nekaitīgs atmiņām, tās stāv ārpus laika.

Atcere rada atziņu un atskārtu. Bez atceres nebūtu domāšanas, nedz iztēles.

Mums nav pat citādas tagadnes, kā tikai tā, kas ir jau atmiņā. Mums ir tikai viena zināšana: tā, ko «zina» atmiņa.

* * *

Miegā mēs dzīvojam jau viņpasaules dzīvi. Nomodīgais Es ir aizmidzis un līdz ar viņu apdzisusi dienas apziņa. Nemirstīgās un nenogurdināmās atmiņas tad grozās, kāpaļā, pastaigājas un kustas pa dvēseles stāviem bez stingras uzraudzības. Viņu starpā ir arī atmiņu Es, bet tas nav bargs, tas nerāj un neapsauc. Viņš pats kā biedrs un draugs dzīvo pārējo atmiņu vidū.

Vai ir bezsapņu miegs? Laikam gan ne. Ja arī pamodies Es neko neatmin, tad bieži vien Es zina, ka ir sapņojis. Ja Es arī to nezina, tad tas nenozīmē, ka nav sapņots, jo sapnis var tūdaļ arī aizmirsties.

Sapnī trūkst sakara ar ārpasauli. Atmiņu Es dzīvo pa savu atmiņu pasauli. Ārpasaules apziņas vairs nav, bet pašpasaule apziņa ir spēkā. Šai pašpasaulē nav vairs kas ilgotos pēc ār pasaules. Sapnī nekad nav vēlēšanās pamosties. Dziļā sapnī mēs nekad nešaubāties, ka sapņotais nebūtu īstenība. Sapnis atmiņu apziņai ir pilnīga reālitate, cik aplama tā arī neizliktos tad, kad esam pamodušies.

Mūsu iekšpasaule ir tikpat īsta kā ār pasaule. Mēs noteikti zinām un sajūtam tās reālitate. Viņas lietas gan nevar svērt, mērot un tvert, bet viņas tomēr ir. Ar savu iekšējo skatīšanu mūsu Es to redz. Tā ir gara pasaule. Tā darināta no gara. Iekšējā skatīšana redz un jūt un zina šos gara darinājumus — tēlus, priekšstatus, jēdzienus, jūtas, bet viņa nezina tās substances sastāvu, no kā tie taisīti. Ārējās pasaules substances jeb materiālas izdibināšanai palīdz rīki un instrumenti. Ar ko eksperimentēt garīgo substanci? Mūsu Esam gars un iekšpasaules garīgie darinājumi ir tādi paši objekti, ka ār pasaules lietas un parādības, tikai trūkst instrumentu izdibināšanai. Iekšpasaule, dvēsele stāv tālu saviem pirmiemesliem un pirmcēloņiem, neizdibināmi tālu. Var teikt, ka Dievs ir gara tēvs, bet Māra — vielas māte, ja gribam reliģiski izteikties.

Nevajaga domāt, ka viņpasaules cilvēks zina kaut ko vairāk kā šīs pasaules cilvēks. Mēs viņpasaulē aiznesam līdzī to, ko šeit esam iekrājuši un uzcēluši. Okultisti un parapsīchologi dažkārt brīnās, kamdēļ gari nezina neko pateikt par dzīvi viņpasaulē. Plecus par to nesaprašana rausta Flamarions, Meterlinks, Mesers. Šī nezināšana ir pierādījums tam, ka viņpasaule ir tikai šīs

pasaules daļa. Viņpasaule ir tā pati atmiņu pasaule, kas ir ap mūsu Es dzīviem esot. Viņa var veidoties viņpasaulē tālāk, dažādi kombinējot savus elementus, bet jaunu materiālu tā nevar vairs iegūt, jo to sagatavoja materiālais ķermenis, ar saviem organismiem, kas mirstot zuduši.

Augums ir tas laipnais palīgs, kas dzīvībai palīdz uzcelt gara pasauli, kas ir īpaša pasaule. Kad augums savu darbu padarījis, kad acis, ausis un citi jutekļi vairs nespēj nekā jauna dot, kad viss ir pieredzēts, pārdzīvots un izdomāts, tad nav vairs miesā dzīvot vērts. Ziņkāre, piedzīvojumu kāre, dēku meklēšana, un visas tamlīdzīgas dziņas ir kalpojušas vienam uzdevumam — sagādāt pēc iespējas vairāk materiāla atmiņu pasaulei. To uzdevums bijis manu pasauli padarīt bagātu, izmantojot Dieva pasaules ierosinājumus un kairinājumus.

Labais un ļaunais, sāpes un prieks, naids un mīlestība, mulsums un skaidrība atmiņu pasaulei ir vienādā mērā vērtīgs. Patiesība un maldi, īstais un neīstais šai atmiņu viņpasaulei ir vienvērtīgs. Pēc nāves man būs tikai mana pasaule un viņas patiesības būs tādas, kas der tikai šajā autonomā valstī, atmiņu valstī.

Kas no tā izriet? Vispirms tas, ka absolūtās patiesības ir mazvērtīgas manam mūžam, kas iesniedzas viņpasaulē. Ja Dieva pasaulē dzīvojot mans prāts pēc tiem simboliem, ko viņam sniedz maņas, kas apbruņotas mikroskopiem un mikrofoniem, arī atskārstu to, kas galu galā un pamatu pamatos ir materiija un kas ir gars un kas ir dzīvība, ko man šīs trīs atziņas dotu?

Nav noliedzams, ka dzīvam esot, mana ziņkārtība gūst baudu no katra atklājuma, katra atraduma un jaunuma. Tā priecājas par katru soli, ko izdevies spert uz patiesības pusi. Bet šo prieku, tāpat kā visus citus, drīz var aizslāņot citādi dzīves prieki, kuŗiem būtu tā pati vērtība — dot pārdzīvojuma un pieredzējuma materiālu manai iekšpasaulei. Patiesības atzišanas prieks ir tikai viens no daudziem priekiem ko var pārdzīvot mana dvēsele.

Mana dvēsele meklē pavisam ko citu, viņa meklē p a r e i z ī b u. Par dzīvošanas pareizību viņa vairāk norūpējusies, nekā par pasaules patiesību. Patiesības vajadzīgas tikai, lai varētu noteikt pareizību, to vienīgo pareizību, kas vaicā, kas man darāms Dieva pasaulē, lai mana pasaule būtu pilnvērtīga pasaule?

* * *

Kas man darāms, dzīvojot šai pasaulē, viņas pasaules labad? Un lūk tas ir jautājums, kas ienes v i s l i e l ā k o n ā k o š o mulsumu dvēselē pēc tā, kas tikko pārspēts un kuŗa pārspēšana ir turpmākais filozofijas uzdevums tūdaļ pēc atbildes un jautājuma vai mana dvēsele pastāvēs pēc nāves? Viņa pastāves un pie tam viņas saturs tiek darināts šajš pasaulē un pa daļai atkarīgs no mūsu pašu darbības. Tāda ir skaidrība, kas izdzēsa pirmo lielāko samulsumu.

Kas man jānovērš un kas man jāveicina šeitā dzīvojot? No kā jāvairās un kas jāmeklē?

Noprotais, ka nav neviena cita, kam būtu atbildība jādod un norēķini jāuzrāda par to, kā esmu pasaulē dzīvojis. Vienīgi es pats esmu tas, kas darina savu iekšpasauli un kas ar to dzīvos mūžības virzienā. Es ārēji nesastapšos viņpasaulē ne ar radiem, nedz draugiem. Tie būs jau ietverti manā iekšpasaulē, es pats būšu tos darinājis. Gluži kā sapņos mēs satiekamies ar tiem, kas miruši, un ar tiem, kas dzīvo tālumā, it kā viņi tiešām būtu mūsu priekšā, kaut gan nākuši no atmiņu pasaules, tā arī viņā saulē ap mani būs visi tie, ar kuŗiem esmu sastapies un dzīvojis. Bet tie būs manis paša darināti atmiņu pasaules tēli.

Mēs katrs pastāvēsim, var teikt, tik daudzos eksemplāros viņā saulē, cik ļaužu atmiņā mēs būsīm uzņemti. Un kas lai pasaka, vai īstais Kalniņš vai Kļaviņš būs labāks, vajadzīgāks citiem atmiņu Esiem par viņa norakstiem, ko darinājis nomoda Es.

Ir kaut kas vārīgs un nopietni ņemams mūsu dzīvošanā. Katrs cilvēks, ar ko es runāju, jau ir tapis manas dvēseles sastāvdaļa, kas mani ne mūžam vairs nepametīs un no kuŗa es netikšu vaļā,

jo no atmiņas neko vairs nevar izdzēst. Katrs dabas skats, ko esmu vērojis, būs ainava manai viņpasaulei. No šiem iespaidiem un ietekmēm mēs nevaram un arī negribam izvairīties. Bet tomēr, vai nebūtu labāk šos iespaidus uztvert organizētā, nevis nejaušā kārtā?

Protams, ja dzīves uzdevums ir pieredzēt un pārdzīvot pēc iespējas vairāk, dziļāk un tīkamāk, tad to var labāk iespēt organizācija, kas dotu ātrumu, dziļumu un ērtumu.

Garīgās pieredzes un pārdzīves organizēšana jāuzņemas kultūrai. Viņas ceļš iet no negatīvā uz pozitīvo, jo tāds ir ikviens radīšanas un darināšanas virziens. Te sākas kultūras filozofija.

Kultūra ir pārdzīvojuma organizēšana reliģiskā, tikumiskā, zinātniskā, mākslinieciskā un prātnieciskā ziņā. Reliģijā ir nesvētuma pārspēšana un svētā pārdzīvojuma organizēšana. Tikumība ir nekrietnā pārspēšana un krietnības piekopšana. Zinātnē ir neziņas pārspēšana un zināšanu vairošana. Mākslā ir nedaiļā pārspēšana un daiļuma radīšana, un prātniecībā — samulsuma saprātīga pārspēšana.

Ja runā par civilizāciju, jeb tā saukto materiālo kultūru, tad viņas uzdevums ir: politiskā laukā — netaisnības pārspēšana. Sabiedriskā virzienā — savrupības un vientulības aizdzīšana. Saimnieciskā — nabadzības iznīdēšana. Te pat parādās civilizācijas filozofijas principi.

Visa kultūras darba uzdevums — kalpot pareizai dzīvei viņas pasaules labad.

Kā noskārstam — kultūras attaisnošanai ir vissvarīgākie argumenti. Bet līdz ar to paceļas jautājums, vai visiem ļaudīm der viena kultūra, vai katram nav vajadzīga sava? Kā ceļama kultūra, un kas lai to ceļ?

Mūsu dienās ir par pareizāko jāatzīst tā, kas kultūrai. Īstas kultūras var būt tikai tautiskas. Tauta ir ļaužu kopība, kas balstās jau no sāktā gala uz kopīga pārdzīvojuma, kopīgiem likteņiem un mērķiem. Tautas dvēsele un tautas gars ir īpaši kultūras organizētāji spēki. Vienīgi tautiskā kultūra var sniegt visdziļāko pārdzīvojumu saviem tautiešiem un tā izpildīt savu svēto mūžības uzdevumu.

Ja Fechners kā prātnieks nav visur pieņemams, tad vienā ziņā viņš ir priekštecis šai pareizības filozofijai. Savā jaunības laika grāmatiņā «Par dzīvi pēc nāves», tas raksta: «Visa mūsu rīcība šai pasaulē ir tā iekārtota, lai radītu mūsos kādu organismu, ko nākošā pasaule uzlūkotum kā Sevi Pašu... Visa garīgā darbība saistās par īpašu garīgu ķermeni... Ko kāds savā mūžā ieguvis garīgi, tā ir viņa nemirstīgā daļa. Ko miljoni mirušo darījuši, domājuši — nav līdz ar viņiem miris un nekad nemirs, bet attīstīsies patstāvīgi tālāk un novedīs pie kāda liela mērķa, ko tie vēl nesaredz ... Jau savas dzīves laikā katrs cilvēks aug iekšā viņpasaulē ar pašradītiem garīgiem darinājumiem ... Ko katrs šeit padara, tas viņam tur būs ... Tā ir Radītāja taisnība, ka ikviens pats var sagatavot savu nākošo esību... Nav nekādas debesis ne elles kristīgo nozīmē. Tā neceļas ne augšup, nedz slīgst lejup. Tā arī neizplūst un nesakūst ar vispārējo ... bet uz zemes attīstās mierīgi tālāk kādā augstākā kārtā ... Tamdēļ esi modrs un mudīgs. Jo kas šeit lēnām iet, tas tur tikai vilksies ... Tikai tā ir mūžīga un nepārejoša cilvēka daļa, kas pie viņa ir patiess, skaists un labs... Prieccājaties arī tie, kuŗu gars šeit rūdās briesmās un sāpēs. Jums šis vingrinājums nāks par labu.»

Vai Heraklīts zinājis to pašu, teikdams: «kamēr mēs dzīvojam, mūsu dvēseles ir nedzīvas un apraktas mūsu augumā; bet kad mēs nomirstam, viņas atdzīvojas.»

Sapņi, kas ir logs, pa kuŗu mēs ieskatāmies sava mūža viņpasaulē ir tie, kuŗu pētīšana mums var uzrādīt nākamā dzīvē valdošās likumības. Fechners domā, ka tur piepildīsies ilgas, kas šeit nav guvušas piepildījumu. Tiešām, liekas pareiza esam doma, ka nekas tur nekavēs ilgām tūdaļ pārvērsties piepildījumā un gribai panākumā. To ko šeit kavēja materiāla, to tur vairs nekavēs nekas.

Bet kā tad paliek ar Dievu, vai tad viņam vairs nebūtu nekāda dalība manā pasaulē? Līdz šim taču cilvēces mulsums jautājumā par dvēseles nemirstību ticis pārvarēts jo bieži pieminot Dieva,

Radītāja vai Pestītāja vārdus, kā to darījis tikko pievestā izrakstā arī Fechners. Kur paliek Dievs? Ir vai nav Dievs? Vai ir Viens vai vairāki Dievi?

Mūsu mulsums vēl nav gluži pārspēts, pirms neesam guvuši skaidrību arī šajā lietā. Mūs turklāt vēl mulsina jautājums par likteni. Vai Dievs to liek? Vai pats Dievs ir liktenis? Jeb vai liktenim klausā pats Dievs, kā to ticēja grieķi?

III

VIENS, OTRS UN TREŠAIS

Kaut gan visu to, kas ārpus mūsu dvēseles, mēs atskārstam tikai simboliski, t. i. pēc tām zīmēm un ziņām, ko mūsu apziņai dod acis, ausis, tauste un citi maņas organi, — mēs tomēr neapšaubāmi zinām, ka bez mūsu dvēseles ir vēl arī viela jeb materija, no kuŗas sastāv visas lietas un mūsu pašu augums. Mēs noteikti zinām, ka bez mums ir vēl citi cilvēki un citas dzīvas radības. Šo drošo zināšanu neviens mums nevar sadragāt, kamēr esam pie pilna prāta.

Solipsisms ar savu galveno atziņu: solus ipse — esmu viens pats — gan atzīst par vienīgo iraidību tikai cilvēka paša apziņas priekšstatus, un šaubas par kādas ārējās pasaules esamību. Ja arī nevar tieši pierādīt, ka solipsismam nav taisnība, tad tomēr netieši, aplinkus, ar prātu apsvērti, visi tie šķitumi un simboli, kas sarodas mūsu apziņā no ārienes ierosināti, liek saprātam atzīt, ka ārpus mums pastāv gan vēl citas lietas un citi cilvēki. Tikai ietiepība var likt turēties pie apgalvojuma, ka ir tikai atskārtējs pašmets, bet cits Es ir tikai paša apziņas saturs. Ko arī neteiktu solipsisti, priekšmets jeb objekts pastāv tikpat droši kā pašmets jeb subjekts, un nepiekāpīgais solipsisms, Šopenhauera vārdiem runājot, kā nopietna pārliecība var pastāvēt tikai trako namā.

Neizbēgami jāatzīst, ka pasaulē ir un paliek divas pamata iraides jeb reālītātes. Viena no tām pastāv neatkarīgi no atskārstošās apziņas, neatkarīgi no tā, vai kāda to apziņa to uztver, vai ne, zina, vai nezina, redz vai neredz. Šīs reālītātes izpausmes ir spēki, norises, lietas, kas var pieskarties no ārienes mūsu maņām jeb jutekļiem. Bet ir arī vēl otra iraide, — tā, kas sastāda mūsu dvēseli. No šīs iraides darināti visi dvēseles tēli, priekšstati, domas, jēdzieni, jutumi u. t. t. Tie ir kaut kas pavisam citāds, nekā taustāmas lietas un samanāmie ār pasaules spēki. Neapšaubāmi, ka abas iraides — tā viena, kas sastāda ār pasauli, un tā otra, kas ir mūsu garīgā iekš pasaule — abas ir īstenība, tikai katra citāda pēc savas dabas. Pašmetīgā un priekšmetīgā reālītāte nav atvasināmas viena no otras, kā arī viņas nemainītos un nepārvērstos laikā un telpā, savu cēlonisko likumību dzītas. Cilvēcīgā zinātne vēl nav atradusi pierādījumu tam, ka viela būtu blīvs gars un gars būtu rēna viela. Abas iraides gan caurauž viena otru, bet nekad nepārvēršas viena otrā.

Aiz abām pasaules iraidēm, aiz vielas un gara, kas pēc saviem iekšējiem likumiem mainās, pārgrozās un pārvēršas, stāv vienmēr arī viņu paliekoša un nemainīga daļa. Citiem vārdiem: aiz akcidence vienmēr paliek substance jeb *p a l i e k a*. Bet abu šo iraidību akcidence nekad nenonāk mūsu pieredzes robežās pie vienas kopīgas substances. Kā arī nenopūlētos pētītāji un domātāji, — paliek pāri vienmēr nevis viens, bet divi. Paliek viela un gars. Duālisms jeb divums nav mūsu pasaules robežās pārspējams. Viela nav vēl pārvērsta par domu un domas nav sabiezinātas vielā.

Prāta mūžīgais darbs ir visu dažādo novest pie visvienkāršākā principa skaidrības un izprašanas labad. Prāts daudz ir nopūlējies, lai abas pasaules paliekas padarītu par vienu. Daudz atjautības un

daudz asprātības izlietots, lai sakausētu kopā garu un vielu, dvēseli un miesu vienā vienīgā ieskatā, vienā monismā. Visievērojamākie mēģinājumi, kā zināms, pieder Spinozam, Leibnicam, Hekelim. Viņu pūlēm var līdzī just, bet viņu mācībai nevar līdzī domāt.

Kā arī nepūlētos prāts atrast nesaskaldītu monismu jeb vienumu, pasaules ainavā vienmēr kaut kur pašos dziļumos rēgojas pretī kāda plaista, kas rada duālismu, kad tas jau šķitis pārspēts. Desmitiem uzceltas skaistas monistiskas mācības, bet neviena nav bijusi tik izturīga, ka viņā nerastos liktenīgā plaista. Pār viņu nespēj tīltus pārsviet pat reliģijas, kas saucas par monoteistiskām jeb viendievīgām. Teodīcija jeb Dieva attaisnošanas mācība kristietībā vēl vienmēr nav atradusi pietiekamus izskaidrojumus ļaunumam, kas trako vēl joprojām pa labā un visspēcīgā Dieva radīto pasauli. Ar Dieva varu sacenšas vēl kāds cits spēks.

Īstenībai, tā tad, ir divas iraidības, aiz kuŗām stāv divējādas substances. Monisms pasaulē neko svarīgu nespēj izskaidrot, bet duālisms dara saprotamas visas galvenās problēmas. Ja pasaules pamatu pamatos varētu būt kaut kas viens, kas cēlies pats no sevis, kāpēc gan turpat nevarētu atrasties arī kaut kas otrs, kas ir citāds, kā pirmais, bet tāpat radies. Jā, vientiesīgi izteicoties, no nekā un pati no sevis varējusi rasties viena visas pasaules sākotne, piem., Dievs, kas pēc tam radījis pasauli, kāpēc gan tāpat ne no kā vēl reiz nevarēja rasties vēl kāds otrs vai trešais pirmiemesls, kas radījis savas pasaules blakus Dieva pasaulei? Otrs ir pielaižams blakus pirmajam.

Jau pieminēts, ka abu pasaules substanču akcidence jeb abu palieku maiņas savstarpīgā mijdarbībā reiz atradušas kādu kopīgu saprašanās un sadarbības vietu, proti, dzīvo vielu, kuŗā sakņojas dvēsele, gūdama iespēju uzplaukt apziņas un prāta ziedos. Dzīvība ir abu pasaules darekļu kopīgais darinājums, kas ir daudz vairāk, nekā katra atsevišķais darbs par sevi. Lūk, mūsu iekšpasaule, kas celta no garīgas substances ar vieliskās paliekas palīdzību, ir patstāvīga celtnē, kas reiz kļūst gluži brīva un neatkarīga no gara un vielas, kas ārpus tās.

Gara un vielas sadarbība dzīvās radībās nav iztulkojama nekādā psihofiziskā paralēlisma nozīmē. Kā zināms, psihofiziskais paralēlisms ir mācība, kas nepiešķir priekšrocības šajā mijdarbībā ne vienam, nedz otram. Paralēlisti, labi ņemot, ir pat mijdarbības ieskata pretinieki, jo mūsējai līdzīgu mijdarbību tie tur par īpašu identitātes veidu. Bet identitāte ir divu lietu tāpatība, nevis vienādība vai līdzība. Tā ir divu nešķiramību un visu šķietami īpašo parādību viensmērība.

Atzīstot divas pasaules substances, kas dzīvās šūnās atradušas kopīgu sadarbības un mijdarbības vietu, noprotams, ka šai kopīgā darbībā priekšrocības vienā vietā ir garam, citā vielai. Nevis abi ir nekas, ja trūkst viens vai otrs, kā domā paralēlisti, bet gan trešais nevar rasties, ja to neceļ abi. Un šis trešais šai gadījumā ir dzīvība, dvēsele, — abu sadarbības produkts. Šī ir starpība starp pareizo un aplamo paralēlismu kā mācību. Duālistiskais paralēlisms ir pareizs, jo viņš ir bez iekšējām pretrunām, bet monistiskam paralēlismam ir neapklusināmu pretrunu sacelta plaista pašā vidū.

* * *

Ko mēs zinām par to substanci, kas stāv aiz priekšmetiem un spēkiem? Ļoti daudz, ja salīdzinām ar to, ko par vielas dabu varēja pateikt pirmie grieķu filozofi. Vielas noslēpumu tīstoklis tagad ir jau pa pusei vaļā attīts, un daudzi noslēpumi ir kļuvuši pavisam skaidri. Bet mēs līdz ar to arī zinām, ka nekad nenokļūsim līdz pašai tīstokļa serdei, un ka vispēdējais vielas noslēpums vienmēr tāds arī paliks, jo to glabās no mūsu ziņkārības viņu bezgalīgi sīksīko daļiņu valstība, līdz kuŗai laikam nekad neaizsniegs mūsu instrumenti, lai reģistrētu viņas saturu.

Tas, ko grieķi zināja par materiju, kas sastāda visu esošo, nebija daudz. Visa pamats esot gaiss, domāja Anaksimens. Gaišredzīgais Heraklīts visur manīja uguni, kam ārējā uguns bija tikai iekšējās simbols. Empedokls varēja it visu izskaidrot jau ar četriem pamatelementiem, bet

Anaksagoram vajadzēja milzīgu vairumu lietu sēklu, lai darītu saprotamu visu esošo. Beidzot, šai virzienā prātojot, grieķiem uzmācās aporija, samulsums, ko sacēla lietu būtības neizdibināmība, un prāts ilgi palika bezizejas stāvoklī, līdz kamēr vielas problēma netika pilnīgi nodota visu zinātāja Dieva ziņā. Šai baznīcēvu un bīskapu laikā tikai alķīmija, kā pa tumsu taustīdamās un bušamos vārdus skaitīdama, meklēja materijas mudžeklī gan «gudrības akmeni», gan «dzīvības eleksīru», līdz kamēr uzradās jauno laiku ķīmija un fizika.

Kas tad nu ir materija mūsu dienu izpratnē, ko izgaismojusi ķīmija un fizika? Senais noslēpums nu ir kļuvis jaunais brīnums. Materijas izpratējs tapis par jaunlaiku brīnumdari un burvi. Ķīmiķis tagad prot pagatavot tādas vielas, kas dabā nekad nav bijušas, un radīt pārvērtības, ko tikai laboratorijas vien var paveikt. Gars pa otram lāgam ir sagūstījis materiju un dara ar to, ko vien iedomājas. Kosmiskais gars pirmo reizi materiju sagūstīdams, radīja dzīvo vielu, bet cilvēka gars otro reizi to darīdams, radījis tūkstošiem līdz šim pasaulē nebijušas lietas.

Kāda milzīga starpība ir starp tiešo zināšanu, ko gūstam par vielu, un tā saucamo zinātnisko atziņu! Atziņu, ko mums dod ar rīkiem un instrumentiem neapgādāti jutekļi, it labi var izteikt psihomonista M. Fervorna vārdiem:

«Pārbaudīsim analitiski visu, ko zinām par materiālo pasauli. Rezultāti droši vien ļoti daudziem liksies negaidīti. Ņemu akmeni rokā. Ko es zinu par to? Tas ir smags — tā ir sajūta, tas ir auksts — tā ir sajūta, tas ir ciets — tā atkal sajūta; viņam ir zināms veids — tas sajūtu komplekss; viņš krīt un veļas — tas atkal sajūtu komplekss. Bez sajūtām es par viņu neko nezinu. Kā es arī nemeklētu — atradīšu tikai sajūtas. Īsi sakot, viss, ko apzīmēju ar vārdu «akmens», ir tikai zināma sajūtu kombinācija. To pašu var teikt par katru lietu, arī par savu un citu cilvēku ķermeni. Tā izrādās, ka visi materiālie ķermeņi sastādās no elementiem, ko esam paraduši apzīmēt kā psihiskus ... Vienīgais reālais, kas pasaulē ir, tā ir psihe.»

Fervorns runāja šeit patiesu valodu par to, kā rodas mūsu iekšpasaule, kas tikai simboliski attēlo ārējo pasauli, ko viņš gražodamies izliekas nepazīstam tiešā vērojumā. Protams, ka arī par tiem iespaidiem, ko varam iegūt ar instrumentiem apgādātu aci, var teikt vienmēr, ka tie ir tikai sajūtas. Bet šīs sajūtas, ar prātu apsvērtas, tomēr ļauj mums noģist arī kaut ko par to lietu būtību, kas šīs sajūtas ierosina. Un šodien ķīmiķis un fiziķis par materiju var izstāstīt daudz brīnumainu lietu, un ja arī nevar vēl pateikt, kas īsti ir materija, tad viņš var vismaz parādīt, kāda tā ir.

Izrādās, ka materija ir kustīga iraide. Kustību nevar citādi iedomāties, kā kopā ar laiku un telpu (ko nemēģināsim šeit tuvāk iztirzāt). Laiks un telpa noteic kustības raksturu. Par to nav vairs nekādu domstarpību ļaudīs, kas sastādījuši mūsdienu mācību par materiju. Dažādas paliek domas tikai jautājumā par to, kas īsti ir tā iraide, kas kustas laikā un telpā. Un te nu dzirdam vienus runājam par masu, otru par spēku un trešos par enerģiju.

Pirmie māca, ka laikā un telpā ir kustoša masa. Materija ir masa, kas kustas. Fizikāli ņemot, masa ir pretestība, ko materija izrāda pret kavēkļiem, kas maina ķermeņa kustību telpā. Praktiskā masas jēdzienu aizvieto ar svara jēdzienu. Likums par masas nezūdību tiek turēts viennozīmīgs likumam par materijas neiznīcību. Šo teoriju var dēvēt par hīlokinetisko, jo, kā zināms, hīlē grieķiski ir kokviela, viela, materija vispār. Par hīletiku dažkārt mēdz dēvēt materijas, substances zinātni, un par hīlismu to pasaules uzskatu, kas materiju uzlūko par vienīgo pasaules substanci, noliedzama garu. Šai hīlokinetismā telpu, vai kādu telpas daļu, aizņemošais kaut kas tiek apzīmēts par masu, kas kustas iekšīgi un ārīgi, bet masa pati tomēr paliek noslēpums.

Otrie atzīst, ka materija ir spēks, kas izpaužas laikā un telpā. Materija pēc šīs mācības ir pievilksanas un atstumšanas spēks, kas parādās visur tur, kur ir materija. Tā kā mūsu muskuļu spēku var izsaukt uz darbību griba, tad Šopenhauers arī visu pasaules spēku pamatā nostādījis gribu. Mūsu dienās spēka jēdziens gan tiek lietots vairāk mechaniskā nozīmē. Šī būtu saucama par dinamistisko materijas teoriju (grieķ. *dynamis* — spēks). Dinamismu, ka pasaules uzskatu, kas visu

esošo noved pie spēku darbības, spilgti pārstāvējuši tādi vīri, ka Leibnics, Volfs, Šellings, Vunts u. c. Bet kas ir spēks pats par sevi, uz to viņi nav atbildējuši.

Trešie aizstāv materijas teorijas, kas saistās ar jēdzieniem laiks, telpa un enerģija. Šīs ir enerģētiskās teorijas, kas māca, ka materija ir enerģiju komplekss. Tagadējā fizikā par enerģiju dēvē katru darbības iemeslu. Enerģijas ir dažādas, un tās var pārvērsties viena otrā, bet visās pārvērtībās enerģijas daudzums tomēr paliek viens un tas pats. Šī atziņa izteicas likumā par enerģijas nezūdību. Pasaules enerģija nevarot ne pavairoties, nedz arī samazināties. Vienā vietā zuzdama, tā otrā atkal izceļoties tādā pat vairumā, tikai citā veidā. Jaunākos laikos enerģijas nosaukumu attiecina uz visām fiziskām parādībām, bet mēģinājumi to attiecināt arī uz dvēseles parādībām, nav bijuši ne ar ko pamatoti. Enerģija fizikālā nozīmē pieder tikai vielai, un tā nepiemīt garam. Enerģētiskais pasaules uzskats, kā jaužams, ir radniecīgs dinamismam, un iztēlo pasauli kā dažādu enerģijas veidu sadarbības rezultātu. Ziņas par ārpusauli pēc šī uzskata mēs saņemam ar īpašu organu palīdzību, kas ierīkoti zināma enerģijas veida uztveršanai un samanīšanai. Ja rastos organi, kas varētu uztvert vēl citādus enerģijas veidus, piem., magnētismu, tad paplašinātos arī mūsu pasaules ainava, un līdz ar to arī pasaules uzskats.

Arī par enerģiju var pateikt, kāda tā ir, bet ne — kas tā ir.

Kā redzējām, materijas pētīšana devusi prātniecībai daudz valdzinošu teoriju par to, kas ir materijas substance, bet īsta patiesība vēl neliemas atrasta, un priekšstati par to ir pārāk miglaini. Nav domājams, ka jaunās teorijas, ko nesīs nākotne, spēs miglainību pavisam izkļaidēt.

* * *

Kamdēļ gan zinātne izvairās no kaut cik konkrētāku priekšstatu došanas par materijas īsto dabu? Kas tai liedz notciktāk izteikties par visiem tik zināmu objektu, kā viela? Lai to īsti saprastu, nākas pašiem pasekot pa zinātnieku pēdām kaut nedaudzus soļus.

Ņemsim kaut vai ūdeni. Mēs visi to pazīstam vairāk nekā kādu citu vielu, kas ap mums. Bez ūdens mēs nevaram iztikt nevienu dienu. Mēs to dzeļam, mazgājamies ar to, vārām tanī ēdienu u. t. t. Kāda ir ūdens materija?

Vispirmais, ko mēs zinām no ikdienas pieredzējumiem, ir tas, ka ūdens parādās cietā, šķidrā un garaiņu veidā. Otrkārt, mēs esam novērojuši, ka ūdeni var sajaukt ar citiem šķidrumiem, un ka ūdenī šķīst dažas cietas vielas un gāzes. Bet tas arī ir gandrīz viss, ko mēs zinām par ūdens īpašībām tiešā ikdienas pieredzē. Visas tālākās zināšanas dod ķīmiskie un fiziskie mēģinājumi. Ķīmija un fizika tad nu rāda, ka ūdeni var sadalīt divos elementos — ūdeņradī un skābeklī, kas parastā siltumā ir gāzes. Ūdens molekulā ietilpst divi ūdeņraža un viens skābekļa atoms. Vienas vielas vietā no ūdens nu radušās divas citas pamatvielas, kuŗu īpašības nemaz vairs nelīdzinājas ūdenim.

Kas ir ūdeņradis, skābeklis un citi elementi, no kuŗiem pastāv cietās, šķidrās un garainīgās vielas? Izrādās, ka ūdeņradis sastāvot no viena negatīva elektrona, kas bizojot milzīgā ātrumā ap pozitīvi lādētu protonu jeb kodolu. Elektrona ceļi ap protonu esot pilnīgi noteikti, viņš varot joņot pa aploci, tikai noteiktos tālumos no kodola. Ja elektrons pārlēcot no lielākas aploces uz mazāku, vai otrādi, tad atoms izstarojot gaismu.

No šādiem varbūtīgiem elektroniem un protoniem esot būvētas visas pamatvielas. Bet nu jau kopš nedaudziem gadiem zinām arī to, ka vielā bez negatīva elektrona ir arī pozitīvais elektrons jeb pozitrons. Uzskats par to, ka protons esot viselementārākā pozitīvās elektrības vienība, tagad ir satricināts, un radusies varbūtība, ka protons ir veidots no īpaša neutrona un pozitīvā elektrona. Daži mēģinājumi it kā šo domu apliecina. Atomā tā tad ir atskārstamas vismaz četras sastāvdaļas: protons, negatrons (negatīvais elektrons), pozitrons (pozitīvais elektrons) un neutrons. Ja protons

izrādīsies salikts no neutrona un pozitrona, tad paliks tomēr vēl trijas pamatvienības: negatrons, pozitrons un neutrons. Šīs pēdējās būtu materijas daļiņas bez elektrības, ja tā var izteikties.

Vēl kāda nesen novērota parādība liek daudz ko pārdomāt. Tā saucamiem gamma stariem krītot uz dažiem metalliem, no pēdējiem izplūst pozitīvie elektroni. Šķietas, it kā gamma staru enerģija būtu pārvērtusies elektronos. Tas norāda uz iespēju gaismai pārvērsties elektronos un elektroniem atkal materiā.

Tā nu saprotam, ka ūdens piliens ir elektrības un staru kamols. Aprēķini rāda, ka vienā gramā ūdens māj 900 triljonu ergu, t. i. tāds spēks, kas var vienu miljonu tonnu pacelt vienā sekundē desmit kilometru augstumā. To pierāda radioaktīvie procesi un atomu sabrukšanas gadījumi. Litija un bora atomus ir izdevies saskaldīt hēlija atomos. Slāpekļis, ar alfa stariem apstarots, sadalījies hēlijā un ūdeņradī. Radijs, sabrukdam, pārvērties svinā. Visos šajos gadījumos atbrīvojās milzīgs enerģijas vairums.

Vai ar šo mikrofizikas izklāstījumu par materijas uzbūvi jau vielas noslēpums būtu atrisināts? Nebūt nē. Dzirdam tikai, ka kādreizējā nedalāmā atoma vietā ir stājušies stari un elektrība. Kas īsti ir starošana un kas elektrība, to nevar neviens pat ne iedomāties. Šīs parādības var gan izteikt matēmatiskos skaitļojumos, bet nevar iedomāties blīvas vai uzskatāmas. Elektrība un stari nav nekas taustāms, bet materija un gaisma visos veidos ir viens un tas pats. Jēdzieni: norise, kustība, spēks un viela saplūst materiā vienkop.

Vēl varam piebilst, ka atoma lielākā daļa ir tukša. Mēģinājumi un skaitļojumi rāda, ka kodols ieņem gluži mazu daļu no atoma telpas. Ūdeņraža molekulas caurmērs ir divas desmit miljonās daļas no milimetra jeb 0,0000002mm. Ūdeņraža molekula ir tik reizes mazāka par riekstu, cik rieksts ir mazāks par zemes lodi. Bet ja ūdeņraža atomu iedomājamies zemes lodes lielumā, tad tā kodols būs apmēram tik liels, kā rieksts. Šīs molekulas kustības ātrums pie 0° temperatūras ir gandrīz 2 kilometri sekundē. Protams, ir gandrīz 2000 reizes mazāks par elektronu, bet tikpat reizes smagāks par to. Lūk, cik brīnumains ir mūsu ūdeņradis, ko savienojumā ar skābekli redzam kā vienkāršu ūdeni. Ja vēl pieminam, ka ūdenim ir vairākas pasugas: tas ir viegls un smags, tad brīnumainība kļūst vēl jo lielāka.

Gluži nesaprotama palikusi vēl kāda parādība, kas saistās ar materiā, un tā ir magnētisms. Vienas pievilkšanās un atstumšanās ne ar ko neļaujas izskaidroties. Tāldarbība ir mīkla, par kuru var izteikt tikai varbūtības. Actio in distans, kā pievilkšanās, tā atstumšanas veidā, pēc mūsu saprašanas iespējama tikai tad, ja atomi ap sevi izplata kādu enerģiju, kas kustas spirālveidīgi. Elektromagnēts, kas iegūts elektriskai strāvai riņķojot ap kādu metalla stieni, norāda uz kādu viesuļveidīgu kustību, ko sacēlusi riņķojošā strāva. Bet kas tā par substanci, kas virpuļo un darbojas magnētiski, nav zināms.

Tā nu paši redzējam, kamdēļ zinātniskie apdēvējumi par materijas būtību iznākuši tik nenoteikti un tāli katrai uzskatāmībai.

* * *

Materijas būtība ir tiešām brīnumaina. Jo vairāk to izdibina ķīmija, fizika un astronomija, jo tā brīnumaināka top. Bet arī brīnuma priekšā cilvēks vēl arvien jautā: kā tas var būt? Kā iespējams apvienot vienā substancē dažādās materijas sastāvdaļas — elektronu un protonu, siltumu un gaismu, magnētismu un kustību? Te atbildes dēļ neatliek cita ceļa, kā atgriezties atkal pie tās substances, kuņas esamību gan nevar pierādīt, bet bez kuņas neko nevar lāgā izskaidrot. Tās ir a i t ē r s j e b d z i d r e. No aitēra, kā arī negribētu, netiek vaļā modernais zinātnieks, ja negrib kaut ko svarīgu aizvietot ar tukšām matēmatiskām darbībām.

objektu. Seno noģidumu par materijas svētumu un dievīgumu apstiprina tagadējie zinātniskie izmeklējumi. Pati zinātne kļūst šīs dievības kalpone, kas, izdibinādama materiālās pasaules dziļumus, atver arvien jaunus apvārsņus ļaužu godbijības pilniem skatieniem.

* * *

Bet arī gars, kas ir dvēseles vienīgā substance, ir vienmēr turēts svēts un bijājams. Debesis ir no laika gala bijušas šī immateriālā pasaules galvenuma simbols, tāpat kā zeme svētīta materijai. Aiz gara vienmēr domāta kāda tikai dievestībai aizsniedzama substance, saukta Dievs, Debesu Tēvs. Šis ir otrais galvenums nevien pasaules ainavā un pasaules uzskatā, bet arī cilvēces svētbijības novadā.

Dievam reliģiskā dzeja un godbijība pierakstījusi visvarenību, visgudrību, viszinību, vistsaistību un citas visaugstākās īpašības un spējas. Pēc mūsu atziņas tas nav tā, jo tieši tas nekur nav pierādījies. Garā, tāpat kā vielā, ir savas īpašas tendences un potences, kas īsti parādās tikai ķīmijā un mehanikā. Bet gluži tāpat, kā viela nevar būt visvarena gara pasaulē, tā gars nav visvarens vielas novados. Viens nosprauž robežas otram, bet par tām mēs varam spriest tikai dzīvajā dabā, kurā viela un materija ir simbiōzē.

Taču šī atziņa nebūt nedara dievišķo mazāk bijājamu, viņa tikai novērš pārpratumus ļaužu attiecībās pret visaugstākiem principiem.

Mēs nezinām, vai ir vēl kāds citāds vielas sadzīvošanas veids ar garu, kā tas, kas parādās kā dzīvība. Mēs nezinām arī, vai ir vēl kāds cits gara audums, līdzīgs dvēselei. Mēs īsti nezinām arī, vai gars ir visur, kā to iedomājamies par dzidri, jeb tas ir sakrājies kādos blīvumos līdzīgi planētām un zvaigznēm. Mēs droši zinām tikai to, ka tas ir citāds, nekā materija savos izpaudumos. Mēs zinām arī, ka esam vienas un otras pasaules pilsoņi.

Kas īsti ir gars, šī otrā pasaules substance, un kādas ir viņa īpašības, mēs nevaram novērot nekur citur, kā tikai dzīvības norisēs.

Šai vietā lai vēl reizi mēģinām kļiedēt aizdomas, ka dzīvība ir tikai vielas produkts vien, ka viņā nepiedalās nekādi citi spēki, kā vien tie, kas no laika gala iemājo vielā pašā.

Nav šaubu, mums māca bioloģija un fizioloģija, ka organismi darbojas ar to pašu enerģiju, ko pazīst fizika un ķīmija, bet klāt nāk vēl kaut kas gluži jauns, proti, dzīvības spēks.

Visi fiziskie spēki, ar kuŗu palīdzību dzīvība dzīvo un darbojas, ir tikai viņas līdzekļi. Nav mums gluži nekādu pierādījumu tam, ka šie spēki paši varētu būt dzīvība. Un vismazāk no fiziskā viedokļa var tikt izskaidrotas tādas dzīvības parādības, kā dziņas, prāts un griba.

Dzīvība ir tikai uz zemes. «Astrofizika mums rāda, ka materija, kas izveido no atomiem debesu ķermeņus, un kas tos atkal pārvērš atomos vai elektronos, — ir nedzīva», — saka astronoms Nipolds. Bet mūsu Dr. B. Jirgenšons apliecina: «Mums jāatzīst, ka universs nav radīts dzīvībai, un ir pret to. Bet ja dzīvība tomēr pastāv, tad tas ir g a d ī j u m s, kas citur pasaules telpā var atkārtoties varbūt tik pa miljoniem gadiem reizi».

Un, lūk, šī gadījuma dēļ cilvēka prātam kļūst zināms, ka bez materijas pastāv vēl gars, kas parādās kā īpašs dareklis dzīvos ķermeņos.

Kādas ir nemechaniskā dzīvības faktora īpašības, un kā tās ietekmē mechaniskos procesus? Lai kaut cik skaidri attēlotu šo savdabīgo īstenības elementu, to jāvēro dabā, pašā subjektā, jāiztirzā fizikā un metafizikā.

Jau pieminētā Drīša entelehija, kā nevielsks spēks, pēc viņa izpratnes, ir nevis ekstensīva, bet gan intensīva daudzveidība. Citiem vārdiem, tā neatrodas ne telpā, nedz laikā, tai nav daļu, kas stāvētu blakus viena otrai, nav laika rinda: agrāk un pēcāk, viņa saliktību var tikai domās atšķirt; kā dabas dareklis tā ir vienkārša nedalāmības ziņā. Dažās vietās savos apcerējumos par entelehiju

Drīšs to noliedz kā īpašu substanci, jo tad viņam nāktos pielaiest divējādas substances — telpisko un netelpisko, kas novestu pie duālisma, no kā Drīšs baidās.

Kā netelpisks faktors, entelechija, ietekmējama reizē daudzus ar attālumiem šķirtus organisma elementus, panāk to, ka viņu pārmaiņas noris savstarpīgā saderībā: entelechija izsauc organisma daļu korelāciju.

Dzīvā vielā izpaužas nevieliskais, tas o t r a i s, gan kā «entelechijas», gan kā Reinkes «dominantes», gan kā Hartmaņa «vitālais spēks».

Botaniķis Reinke par dominanti saka: «Dzinējspēks, kas parādās dominantēs, ir dinamisks princips, bet nevis enerģija ... Dominante tikai dod enerģijai virzienu... dominante pati nevar celties no enerģijas, nedz arī pārvēsties tanī. Viņa darbojas kā vadītāja, dod virzienu dabas spēkiem, bet bez tiem pati vien tā nespēj neko izdarīt.»

No šejienes kļūst saprotama «dzīvības atkarība no vides apstākļiem un viņas rēgulēšanas spējas robežas». Arī entelechija nav visvarena. Tā rīkojas viņa dotiem, bet nevis pašas radītiem materiāliem.

Kā notiek entelechijas iejaukšanās viela? To Drīšs neizskaidro, jo viņš nav izstrādājis attiecīgus metafiziskus ieskatus.

Ed. Hartmanis runā par neapzinīgo, kas ir pasaules substance, un kuņas būtība ir neapzinīgais Absolūtais Gars. Hartmanis izskaidro, ka nemateriālais princips var iejaukties materiālo procesu norisē. To atvieglo mācība par dinamisko materijas uzbūvi.

Hartmaņa vājā puse ir tā, ka viņš atzīst pasaulē tikai vienu substanci. Hartmanim dzīvības princips nav substance, bet tikai spēks, vitale Kraft. Nesaprotami, kā spēks var parādīt tādu attapību, ģenialu atrašanu, izgudrošanu, ko parāda organisms, sastopoties ar nejausiem un nenormāliem apkārtnes iespaidiem.

* * *

Divas zinātnes mums rāda gara īpašības, tās ir zinātne par dzīviem organismiem — bioloģija ar fizioloģiju un zinātne par dvēseli — psiholoģija. Bioloģija ar savām nozarēm botaniku, zooloģiju, antropoloģiju u. c. rāda visas dzīvības formas un liek atskārst, kas ir tas princips, kas stāv aiz dzīvas vielas. Šo atskārtumu tālāk izdibina psiholoģija.

Ja dzidres esamību mums nākas atzīt netieši, novērojot materiju viņas daudzējādībā, tad garu mums iespējams skatīt tieši, pašapziņas un pašatzīņas ceļā.

Psiholoģijā Es novēro pats sevi un to, kas ir ap viņu. Pašmetīgo tam nākas padarīt par priekšmetīgu ar simbolu palīdzību — vārdiem, zīmēm, darbībām. Pašnovērošana (introspekcija) ir senum senais psiholoģijas pētniecības ceļš un arī pats taisnākais.

No dažādiem psiholoģijas viedokļiem un virzieniem pareizākā, pēc mūsu ieskata, ir substancālistiskā psiholoģija, kas pieņem dvēseles dzīves parādībām īpašu nemateriālu substanci. Vairums psihologu izvairās definēt dvēseli kā kaut ko no smadzenēm un vielas neatkarīgu. Šī nenoteiktība nekavē viņus pētīt psihiskās parādības un rakstīt psiholoģijas.

Psiholoģijai kā zinātnei vēl daudz grūtību stāv priekšā, jo viņai nāksies reiz ierindot savā mācībā arī parapsiholoģiskās parādības, kuņu pastāvēšana vairs nav apšaubāma.

Ko psiholoģija patlaban māca par garu un dvēseli? Par garu viņa zina apmēram tikpat daudz, cik fizika zina par dzidri. Bet par dvēseli tā zina ne mazāk kā ķīmija par vielu. Tāpat kā dzidre var apvienot visas materiālās parādības, tā gars var darīt viengabalīgu visu to, ko zinām par dvēseles un dzīvības dažādām parādībām, ja pieņemam, ka gars ir.

Ikviens var apzināt nomodā būdams savas dvēseles dažādās daļas. Vispirmā vietā, kā pirmais un pēdējais ir Es, kas ir apziņā visur klāt. Šis Es nav salīdzināms ne ar ko citu, tas nav jāaprāda, to

katrs zina tieši. Es piedalās katrā apziņas pārdzīvojumā un pieredzējumā. Apziņā Es apzina sajūtas, apzina domas, apzina nodomus un darbību. Šis ir stāvoklis, kurā Es kritiski apzina ār pasaules un atmiņu pasaules elementus.

Bet ir dvēseles stāvokļi, kuŗos Es neņem vairs pretī ār pasaules iespaidu, neapzina tos, bet sāk apzināt tikai atmiņā esošos iespaidu krājumus. Tas notiek miegā, neapziņā. Arī šeit darbojas kāds Es, bet tas ir a t m i ņ u Es, tas, ko atmiņa atceras tad, kad nomoda Es ir izdzisis. Šim sapņū Esam ir daudzas nomoda Esa īpašības, bet tam trūkst kritizēšanas un vadīšanas spējas. Atmiņu saturs vērpjas ap to asociācijas kārtībā, nevis apercēpcijas veidā.

Apziņa un neapziņa, atmiņa un sapņi, nomoda Es un miega Es — lūk, pirmās dvēseles dažādības, kas sniedzas pāri visam pārējam saturam. Domas, jūtas, nojautas, dziņas, priekšstati, iztēle, uzmanība un griba ir dvēseles sastāvdaļas, kuŗu attiecības izklāsta normālā psiholoģija. Bet tās pašas sastāvdaļas savos slimīgos veidos ir patopsiholoģijas daļa. Kā normālie, tā vēl jo vairāk nenormālie dvēseles veidi atklāj to neizteicami dažādo dvēseles darbību un spējas, ko var salīdzināt tikai ar ķīmisko savienojumu neaprēķināmo vairumu.

Ja veselai un sirgstošai dvēselei vēl pievieno viņas neparastās parādības, kā gaišredzību, pravietību, burvību u. c., tad tiešām viņas robežas kļūst neaptveramas un saplūst robežas starp īsto un neīsto, pareizo un nepareizo.

Sapnī viss notiekošais ir «īsts». «Īstas» ir arī visas halucinācijas, ko redz vājpātīgie nomodā būdami un pie pilnas apziņas atrazdamies. Svēto pieredze ekstāzes stāvoklī ir īsta. Īsti ir murgi, ko rada opijs, hašišs, kokaīns un alkohols. Visos gadījumos no jauna parādās tie tēli, kas uzglabājušies atmiņā. Atmiņa, sapņi un halucinācijas ir viens un tas pats. Starpība šeit ir tikai tai spēkā, apstākļos un veidos, kādā tā parādās. Nekas, kas nav bijis atmiņā, nevar būt arī tais pārdzīvojums, ko pieredz murgojošie, trakie, ekstatiskie un noreibušie.

Savāda pievilcība ir mūsu viņpasaulei, kurā var dzīvam esot iekļūt ar opija un hašiša palīdzību. Šī illūziju un halucināciju pasaule ir gan līksma un pacilāta, gan drūma un baiga. Ainavas te mainās lielā ātrumā un dažādībā. Lai norādām šeit uz angļu rakstnieka Toma de Kvinsija opija sapņū aprakstiem un Bodlēra hašiša halucinācijām. Skaidrs ir viens, ka valdzinošie sapņotāju murgi sastādās no tā satura, kas dvēselē jau ir bijusi iekšā. Ne opijs, nedz hašišs nerada neko gluži no jauna, bet liek neparasti spilgti, negaidītos salikumos pārdzīvot to, kas jau atrodas atmiņā.

Nav noliedzams, ka atmiņa, sapņi un halucinācijas ir viens un tas pats, — tā ir substance no kā celta mūsu viņpasaule un kuŗas reālība spiežas no iekšas uz āru, kad dvēseles trauks ir pārpļīsis vai ieplaisājis.

Dvēseles dzīves jautājumi, apziņa un neapziņa, normālā un anormālā, parastā un kāpinātā veidā ir tik plaši un grūti, ka psiholoģijai bieži vien pietrūkst padoma. Vēl nav izdevies nevienam atrast kādu vispār atzīstamu psiholoģisko elementu vai patiesību sistēmu. Tas, ko Mendeļejevs devis ķīmijai, trūkst vēl psiholoģijai un neradīsies ātrāk, kamēr psiholoģija būs joprojām dvēseles mācība bez dvēseles pašas.

Taču to vienu mēs mācāmies pārlūkodami dvēseles zinātņu novadus un vērdamies pašī sevī: dvēsele ir norise, tecējums, plūdums. Šai ziņā tā pilnīgi līdzinās materijai, kas arī nekad nav mierā. Šis dvēseles plūdums un pārmaiņas, protams, ir citādas dabas kā materijai un notiek citādos ritmos, bet tomēr tā ir maiņa. Tā ir maiņa, kuŗai ir sava īpaša cēlonība, kas sākas kaut kur garā, tāpat kā materijas cēlonība meklējama dzidres īpašībās.

Abām aplūkotām pārjutekliskām lietām cilvēks dāvājis dievišķu cieņu. Vai nav vēl kaut kas trešais, kas izpelnījies to pašu? Tiešām, šis trešais pārjutekliskais galvenums, kas vienai un otrai dievībai ir licis nodrebēt un cilvēkā iedvesis bailes, ir g a d ī j u m s. To reliģijas turējušas liktenim līdzīgu, kas sākas tai pašā aizdabā, kur sākas viss, kas pasaulē notiek.

Notikšana ir gadījumu darbnīca. Cēloņu virknē pa laikam iemetas mezgli vai sastrēgumi. Gadījums ir tur, kur krustojas divas neparedzētas, nejaušas cēloņu virknes. Gadījuma cits nosaukums ir n e j a u š ī b a. To, ko mēs varam nojaust vai paredzēt, no tā varam izvairīties, to varam novērst un tas vairs nav nejaušs gadījums,

Materijai nav bail no materiāla gadījuma, kas līdzinātos katastrofai, sadursmei. Gars nebīstas garīgā, jo tas nevar pats sevi ievainot. Bet dzīvība un dvēsele bīstas viena un otra, jo abi var to apdraudēt. Briesmas ir tur, kur nesaderīgi krustojas materiālās cēlonības virkne ar garīgās cēlonības rindu. Tur mājo cilvēka laime un nelaime.

Cilvēka laime un nelaime! Laime ir tur, kur materiālās cēlonības vilnis plūst vienā rakstā ar garīgo vilni. Nelaime tur, kur materiālais nesaderas ar garīgo plūdumu. To novērtē arī kā labumu un ļaunumu, kā tīkamo un netīkamo. Kosmisko ļaunumu var izskaidrot tikai duālisms, bet monisms nekad.

Ķīmiski - fiziskās norises precizība ir citāda, nekā garīgi - psihiskā. Patvaļa abās ir liela, bet nevaļa vēl lielāka. Nedz gribas brīvība, nedz elektronu nenoteiktība nevar apturēt norisi, notikšanu, plūdumu. Vislielākā gara brīvība nevar izbēgt no gadījuma pārsteiguma, jo tas var būt nejaušs.

Ja cilvēks visu zinātu, tad nekāds notikums tam nebūtu nejaušība, bet gan paredzējums. Jo mazāk kāds zina, jo mazāk tas paredz, jo vairāk nejauša viņa dzīvē un darbībā. Taču jāatzīst, ka visu zināt un visu paredzēt nav un nebūs iespējams. Cilvēks vienmēr taustīsies kā pa tumsu notikumam, gadījumam un nejaušībai vidū.

Cilvēks dabā meklē atrast likumību, kas nav nekas cits, kā zināmu parādību rašanās no vieniem un tiem pašiem cēloņiem. Bet daba mīl variācijas. Tās var dažreiz būt tik neparastas, tik negaidītas, ka arī tās var dēvēt par gadījumiem.

Materijā valda c ē l o n ī b a. No nekā nekas nerodas, nav notikuma bez iemesla, nav parādību bez iegansta. Šī atziņa ir visas mūsu domāšanas pamatā. Kādu parādību mēs izskaidrojam ar to, ka norādām uz viņas cēloni.

Ko arī neteiktu par cēlonību dažādie prātniecības ieskati, cēlonis un sekas pastāv, tāpat kā pastāv materija. Ja cēloņus un sekas iedomājas vienā virknē, tad vajadzētu būt kaut kur pirmcēlonim. Taču pieredzē mēs to nevaram uziet. Šis mulsums noskaidrojas, tiklīdz cēloņu virkni iedomājamies kā cēloņu vainagu, kurā nav ne gala nedz sākuma. Tādā nostādījumā nav nekāda pirmcēloņa, ir tikai cēloņu aplis, kur neesošais sākums sastopas ar galu, kuŗa nav. Nav pirmā cēloņa, tāpat kā nevar būt pēdējā cēloņa šai gredzenā. Sākums ir tikpat neiespējams kā gals.

Mēs domājam par cēloni taisnā virknē tamdēļ, ka sīks apla gabaliņš mums šķiet gabals no taisnes, nevis apla. Mēs nepārredzam visu cēlonības vainagu un tamdēļ pārprotam to.

Nepielūdzamā dabas cēlonība cilvēkam šķietas akla, stulba, barga un bezjūtīga. Tas norāda, ka šajā cēlonībā tiešām nav gara, un ka viņas iekšējā likumība ir gluži citāda. Materijā pašā valda mechanikas likumi, kas spēkā pat pie mazākām materijas daļiņām. Materiālisti to mēģinājuši attiecināt arī uz garīgo pasauli, bet tam pretojas jau aplūkotās teleoloģiskās parādības.

Kā cēlonības pretstats tiek iedomāta patvaļa, kas šķietas esam iemesls pats sevī un neatkarīgs no citiem iemesliem.

Taču visjaunākā laikā dabas zinātniekiem bijis jāatzīst, ka atomu pasaulē pastāv novirzumi no kauzālās likumības, ka kauzālitate ir dogma un ka likumības noteicamas drīzāk statistiski. Līdz šim

statistiku kā skaitlisku likumības izdibināšanu lietoja tikai masu parādības saimnieciskā, sabiedriskā un valstiskā dzīvē, arī bioloģijā. Tagad to attiecina arī uz viļņu mechaniku u. c. sīkās pasaules parādībām.

Vācu fiziķis M. Planks, pētīdams gaismu, nāca pie atziņas, ka izstarošana notiek nevis vienā laidā, bet gan atsevišķām šķīpstām, noteiktām porcijām, ko nosauca par kvantiem. Starojošā atoma joņojošais elektrons lāgu lāgiem pārlec no lielā uz mazāku skrejceļu, un šai brīdī no atoma atdalās viens staru enerģijas kvants. Pieņēma, ka enerģija sastāv no kvantiem, tāpat kā viela no elektroniem un protoniem. Izrādījās, ka arī elektrons un protons ir enerģijas kvantu sainis. Broļji 1924. g. deva teoriju, pēc kuras katra mehāniska parādība ir uzlūkojama kā kvantējama viļņu norise, ka materiāla un gaisma vienmēr ir viens un tas pats.

Viļņu mehānikas teoriju papildināja E. Šrēdingers un 1927. g. vācu fiziķis V. Heisenbergs. Pēdējais noraidīja kauzālītāti, jo atzina, ka elektronus nav iespējams precīzi apzīmēt zināmos apstākļos ne ātruma, ne vietas ziņā. Sīkprocesi, kuŗu kopdarbība izveido lielos pasaules notikumus, ir nenoteikti, tie tikai apmēram pareizi. Šī nenoteiktība apšaubā cēlonības noteiktību.

Cēlonības mehānika paliek spēkā ķermeņu pasaulē pilnā mērā, bet elektronu pasaulē tai jāpievieno varbūtības iespējas. Nenoteiktība, ko sīkpasaule atradusi fizikā, nav cēlonības vispārīga noliegšana, bet gan notikumu paredzēšanas dabīgā robeža. Kauzālitate ir tikai viens no varbūtīgiem gadījumiem, ja visi dabas procesi savos dziļumos ir varbūtīgi un nevis cieši noteikti. Tamdēļ dabas likumiem ir izņēmumi, un parādības var tikai apmēram paredzēt. Dabas likumi iegūti statistiskā ceļā, novērojot veselu rindu parādību un aprēķinot vidējo. Arī statistiski iegūtas likumības var izlietot parādību paredzēšanā. Cēlonība ir palikusi, bet tai nav vairs cietais determinisms. Viņā ir vairākas iespējamības un varbūtības.

P. Jordāns šīs atziņas attiecina arī uz dzīvības parādībām. Viņš dzīvības norises iedala divās joslās. Pirmā valda lieluma kauzālitate un tur viss notiek negrozīgi pēc fizikas un ķīmijas likumiem. Otrā joslā, kas ir sīkumu pasaule, norises nav kauzāli saistītas viena ar otru. Te necīgs rosinājums vai sīks novirzums rada lielas sekas, kas var aizsniegt arī lieluma joslu.

Cēlonība, liktenis, nevaļā materiāla pastāv tikai pa daļai šai pareizībā. Kaut kur ir vieta arī varbūtībai, nejaušībai un vaļai. Un lūk šajā vārigajā vietā materiālu var ievainot gars, o t r a i s pasaules galvenums. Šī ir vieta, kas teorētiski paver spraugu burvībām, t. i. pielaiž gara iekļaušanos dabas mehānismā, lai virzītu viņas norises vēlamā virzienā. Tepat gūst izskaidrojumu brīnumi un tā sauktās okultās parādības. Lai to atzītu, vairs nav jābūt okazionālistam, kas visur atzīst Dieva iekļaušanos vai velna varu.

Lūgšana, kas vērsas uz dievības pusi, ir savā ziņā burvība. Turgeņeva vārdiem sakot, katra lūgšana līdzinās formulai: «Dievs dodī, lai divreiz divi nebūtu četri». Un lai piepildītos redzamās cēlonības rindas novirzīšanās uz vēlamo pusi, vajaga lai uz tās iedarbotos kaut kāds spēks aiz redzamās rindas. Un tas var piepildīties vai nu jaunai domai iekrītītot prātā, vai notiekīot negaidītam gadījumam. Kas var noliegt, ka gadījums nevarētu stāvēt sakaros ar lūgumu vai burvestīgu izdarību? Reliģijās cilvēks zina, pie kā viņš griežas pēc palīdzības ar savām lūgšanām, kamēr māņos un maģijā tas nav zināms. Viss, ko cilvēks vēlas panākt, lūdzīot vai zintējīot, ir iekļaukties cēlonības rindā ar savas dvēseles spēkiem.

* * *

Pasaule ir nepārtraukta notikšana. Kaut kas vienmēr notiek materiāla un garā. Nekas nav sastindzis, abos notiek kustības un pārmaiņas. Materiāla atoms ir kustības kamoliņš, kuŗā elektroni joņī viens ap otru ar ātrumu 300.000 km sekundē. Šis milzīgais ātrums, kas sablīvēts nesaskatāmī mazā telpīnā, rada materiāla cietumu, gluži kā caur ātrī virpojošā riteņa spīekiem mēs nevaram

izsviest akmeni, it kā ritenis būtu cieta ripa, tā arī daži elektroni ātrā kustībā top blīvi. Gara atomi vēl nav atrasti, kaut gan dziļdomīgā kārtā kaut ko tamlīdzīgu noģiedis Leibnics savā mācībā par monādēm.

Notikums ir kādas notikšanas mezgls vai vieta, kuŗu mēs īpaši ievērojam notikšanas norisē. Tas ir kādas tapšanas brīdis, ko vēlamies īpaši izcelt.

Neparedzētais un neparastais notikums tiek dēvēts par gadījumu vai nejaušību. Parasti notikumi, kā ritmiskās notikšanas daļas, nav nekāds gadījums. Gadījumus izsauc s a g a d ī š a n ā s. Katrā gadījumā sagadās kopā tādi darekļi vai apstākļi, kas rada kaut kādā ziņā dīvainu notikumu, kas neietilpst parastā notikšanas rindā, bet kaut kāda iemesla vai iemeslu dēļ ir neparasts. Tie atstāj uz cilvēku dažādu iespaidu, visbiežāk izbrīnu, patiku vai nepatiku.

Kad ezerā peldoties pazaudēto gredzenu pēc kāda laika viņa īpašniece atrod nopirktās zivs vēderā, tad šādu sagādīšanos var tikai apbrīnot. Ja kāds naudas loterijā laimē miljonu latu, tas tiešām jūtas laimīgs šī gadījuma dēļ, turpretī auto katastrofā cietušais runā par nelaimes gadījumu kā par savu ciešanu iemeslu.

Laime un nelaime ir gadījuma novērtējums no cilvēka eksistences viedokļa. Laime veicina dzīvošanu, nelaime kavē. Tā kā gadījumi, kas nes laimi vai nelaيمي, nobriest kaut kur tālā un niecīgā cēlonībā, ko nevar cilvēka spēkiem ne radīt, ne aprēķināt, tad parasti to atstāj Dievam kā pirmcēlonim. Lūgšanu praktiskais saturs ir Dievību aicinājums dot gadījumu, kādu vēlas lūdzējs, jo Dievs, kas stāv aiz gara, var iejaukties vielas un spēka norisē. Kaut gan jau Seneka gudri saka: «Lūgšana un grēku nožēlošana neiespaido likteņa likumu, bet pati ietverta šai likumā. Zināmas lietas dievi ir atstājuši neizšķirtas, lai kad mēs lūdzam, tās izšķirtu mums par labu. Šis neizšķirtais stāvoklis arī ir kāds likteņa likums. «Ipsum quoque hoc in fato est».

Vai gadījumi notiek pēc kādas likumības? Vai tad gadījums nav nejaušība, kas stāv ārpus jebkādas likumības?

Katram notikumam, arī gadījumam ir savi cēloņi. Kāda viszinātāja Dievība, kas visos sīkumos pārzin dabas un gara likumus, katru gadījumu varētu paredzēt. Viņai vārds gadījums būtu bez jēgas, jo tai nebūtu nekā nejauša. Tikai cilvēka prāta nespēcības dēļ, nezinašanas dēļ mums pastāv gadījums. Tas kas neprašam ir gadījums, tas zinātniekam nebūs tāds. «Gadījums ir mūsu nezinašanas mērs», saka G. Puankarē.

Bet vai gadījumu paredzēšanai neķeras bieži pie tā, ko Bertrāns nosaucis par gadījumu likumu? Vai tiešām nejaušība ir tikai mūsu nezinašana? Tā, piem., kinētiskā gāzu teorijā mēs nokļūstam pie pazīstamiem Mariota - De - Lissaka likumiem pateicoties tikai hipotezei, ka gāzu molekulu ātrums mainās gluži nepareizi, t. i. gadījumaini. Šie likumi būtu daudz vienkāršāki, ja molekulas izturētos kārtīgāki. To pašu varam teikt par kvantu mechanikas likumiem, kas māca ka elektronu vieta un ātrums nekad nav eksakti nosakāmi. Nav nosakāms, kā mainīsies elektronu ceļi, ja tie skries ar noteiktu ātrumu. Elektronu kustību var aprēķināt tikai uz varbūtības pamata. «Galvot par to, ka elektrons izturēsies tā vai citādi, vispār ir tikpat nedroša lieta, kā galvot par zirgu», saka Eddingtons.

Tā tad gadījums ir kaut kas cits, nekā nosaukums mūsu neprašānai. Tā kā pasaules dziļākos pamatos ir nenoteiktība un gadījumainība, tad nevar būt, ka to jebkad varētu izzināt un iepriekš aprēķināt viņu saceltos tālākos notikumus, citādi, kā tikai varbūtīgi. Dzīvības apdrošināšanas biedrības direktors nezina, kad nomirs katrs viņa apdrošinātais, bet viņš neklūdas sadalīdams iegūto peļņu starp saviem akcionāriem. Šeit gadījumu likumība tiek aprēķināta statistiski. Daudzi dabas likumi ir pareizi tikai līdz zināmai noteiktības pakāpei, nevis pilnīgi. Bet arī statistiski iegūtās likumības var izlietot parādību paredzēšanā, neaizmirstot, ka nav likuma bez izņēmuma.

Ja divas gluži dažādas substanču un cēlonību pasaules ietekmē viena otru, kā tas ir garam sastopoties ar vielu, tad šīs mijdarbības likumiem jābūt briesmīgi sarežģītiem. Visai niecīgi iemesli te var būt par cēloni milzīgiem notikumiem ar gadījuma raksturu.

Determinisms ir iedragāts. Tas, kas līdz šim šķita loģiski vai vienīgi drošais pasaules likums, ir palicis nedrošs. Klīst valodas, ka determinisms padzīts pat no modernās zinātnes uzskatiem. L. de Broļji Heizenberga grāmatas «Kvantu teorijas fizikālie pamatojumi» ievadrakstā saka: «Ar Heizenbergisko nenoteiktību visa mūsu vecā ticība par materiālo parādību stingro sakarību šķiet vairāk vai mazāk apgāzta».

Cēlonības un secības nepielūdzamā un negrozīgā likumā, kā redzams, ir grozīgas vietiņas, kuŗas pieejamas lūgšanām un burvībām. Personīgai gribai ir cerības tās izmantot, lai ar mazu cinīti varētu gāzt lielus vezumus.

Kas gan ir liktenis tādā gadījumā, kuŗā viņa vārdu jāizrunā bieži vien ar tik nopietnu seju? Parasti ar šo vārdu apzīmē cilvēka mūža gājumu, par cik to domājās noliktu esam no kādas augstākas varas. Liktenis ir tie apstākļi, notikumi un gadījumi cilvēka mūžā, ko tas pats nav taisījis, un kuŗus tas nav varējis novērst. Nenovēršamais ir katrā liktenī raksturīgais un tam padota visa dzīve un darbība.

Grieķi likteni personificējuši kā Moiru, Tichi, romieši to tēlojuši kā Fatumu vai parces, ģermāņi kā Nornes. Latviešu teiksmās un reliģijā ir vieta Laimai. Visās šais reliģijās un mītos šīs dievības ir likteņa nolīcējas un cilvēks (dažreiz arī Dievs) viņu likumu nespēj grozīt. Pēc kristīgiem ieskatiem likteņa varu var atcelt Dieva aizgādība. Šī ticība liktenim pārvērtusies dažreiz fatālismā, t. i. pārliecībā, kas neievēro to, ka liktenī ņem daļību arī cilvēka brīva izvēle. Fatālisms kā galējība tic likteņa visvarenībai, kas visam liek notikt tā, kā neviens nevar notiekamo novērst vai pārgrozīt. Šāds galīgs fatālisms aizmirst, ka arī cilvēka griba ir cēlonības loceklis un ka pa daļai ar savu rosību viņš var pats notikumus noteikt. Cēlonības virkni groza nevien gadījums, bet arī griba.

Ja arī tichismam (tyche — gadījums) ir taisnība, ka pasaules notikšanā valda gadījums, tad cilvēkam ir vaļa gadījumu meklēt, to izmantot un mīlot. Kas ir dēku meklētāji un laimes gūstītāji, ja ne tie, kas tīšām medī gadījumus, lai izlietotu tos pēc sava prāta. Ja fatālists dzīvo skumji un dīki, tad tichists ir vienmēr rosīgs un možs. Gadījums tam ir lielo jaunumu un iespējamību sagādātājs. Notikumus viņš rada pats savu pārdzīvojumu dēļ.

«Katra tapšanas pārmaiņa ir īstenība; pāreja notiek brīvi. Neviena tapšana nav nepieciešama; ne pirms tā tapa, jo tad tā varēja netapt, nedz pēc tam, kad tā bij tapusi, jo tad tai vairs nav jātop. Visa tapšana notiek brīvi, nevis piespīsti; nevis viss, kas top, top aiz kāda iemesla, viss no viena cēloņa. Katrs cēlonis atmetas kādā brīvi darbīgā cēlonī», saka dānis Kirkegords.

Ko arī neprātotu, skaidrs ir tas, ka notikšanā ir iepīts nevien nejaušais, bet arī gribētais, nenovēršamais un izbēgamais. Notikums, no kuŗa nevar izvairīties, ir gan baismīgāks, nekā gadījums, kas uzklūp negaidīts. Par labo notikumu un laimīgo gadījumu cilvēks nesūdzas, bet viņam bail no nelaimes un posta. Te paceļas ļaunuma problēma visā spilgtumā.

* * *

Ļaunums vienādā mērā nodarbinājis kā reliģiju, ta prātniecību. Kamēr reliģija to ietvērusi Arimana, sātana vai velna tēlos un cīnījusies ar viņu padarīto postu, filozofija centusies neatlaidīgi noskaidrot ļaunuma būtību un jēgu.

Vienkārša ļaunuma neatzišana par esošu un viņa izskaidrošana ar labuma trūkumu, apmierinājusi tikai nedaudzus domātājus. Nav daudz domu biedru arī Hobsam un Spinozam, kas ļaunumu pārnese uz tīri subjektīvu novadu. Hobss nosauca par ļaunumu naida un riebuma iemeslu, bet Spinoza pasludināja, ka dabā nav laba un ļauna, bet tikai prāts ienes šos apzīmējumus, pie kam par ļaunumu mēs saucam bēdu iemeslu, proti, to, kas mazina mūsu dzīvotspēju.

Objektīvi ļaunumu izskaidrot mēģinājuši jau seno grieķu prātnieki. Plātons atzīst, ka Dievs nav vainojams ļaunumā. Ļaunums ceļoties no tam, ka idejai jāsavienojas ar materiju, kas nespējot

pilnīgi iemiesot viņas ideālo dabu. Šis viedoklis pastāv arī pie Plotīna, kas ļaunumā vaino materiju, un arī vēlākiem jaunplātoniķiem.

Uz materiju, kā ļaunuma avotu, noraugās visi kristīgie viduslaiki, kaut gan Akvinas Toms un Alberts Lielais tur ļaunumu par kaut ko nedzīgu jeb negatīvu, kā trūkumu, labuma «atraušanos».

Vispusīgāko mācību par ļaunumu devis Leibnics savā teodicijā, kur viņš izšķir dažādus ļaunuma veidus, lai noskaidrotu tos. Gribas brīvībā viņš, piebalsodams Augustīnam, saskata tikumiskā ļaunuma sakni, bet metafizisku ļaunumu tas pieskaita pasaules visumam: ļaunums kā iespējamība pastāvējis mūžīgo patiesību novadā, un tam vajadzējis parādīties, jo pieder laicīgai esībai, kurai Dievs nav piešķīris pilnestību. Tā Leibnics attaisno Dievu.

No teoloģiskā viedokļa aplūkots, ļaunums vienmēr licies visai sarežģīts. Šis viedoklis nostāda ļaunumu zināmās attiecībās pret Dievu. Jau Epikurs savā laikā izlietojis ļaunumu, lai pierādītu, ka dievības neiejaucas zemes notikumos. Epikurs, pēc Laktāncija atstāstījuma, spriedis tā: «Dievs vai nu grib ļaunumu iznīcināt, bet nespēj to izdarīt, vai arī var to iznīcināt, bet negrib, vai arī negrib un nevar, vai arī grib un var. Pirmā gadījumā Dievs nav visvarens, kas nav domājams, otrā gadījumā tam trūktu labās gribas, ko arī nevar pielaist; trešā gadījumā Dievs būtu nevarens un nelabs. Tā tad paliek tikai pēdīgais, proti, viņš var un grib ļaunumu iznīcināt. Bet kamdēļ tad viņš to nedara? Redzams, tamdēļ, ka viņš neiejaucas pasaules notikumos». Tas ir teisma uzskats, kur Dievs ir ārpusaulīgs, un pasaule pamesta savā vaļā. Dievs gar viņas ļaunumu neliekas zinīs.

Citiem teoloģiskiem ieskatiem, kas atzīst Dieva līdzdalību pasaules gaitās, stāvoklis ir vēl grūtāks. Tiem jāatrod ļaunuma jēga dievišķā pasaules iekārtas plānā. Šeit ļaunumu nākas uzlūkot vai nu kā sodu par grēkiem, vai arī kā zināmu audzināšanas līdzekli. Šo viedokli smalkā izteiksmes veidā izpauž krievu domātājs VI. Solovjevs: «Dievs noraida ļaunumu kā kaut ko paliekošu vai galīgu, un šīs noraidīšanas dēļ tas arī iznīkst, bet viņš pieļauj to kā pārejošu brīvības apstākli, t. i. vēl lielāka labuma labad. Dievs pieļauj ļaunumu par tik, par cik no vienas puses viņa tieša noraidīšana vai iznīdēšana būtu cilvēka brīvības traucēšana, t. i. vēl lielāks ļaunums, jo padarītu pilnīgu labumu pasaulē par neiespējamu, bet no otras puses — Dievs pieļauj ļaunumu, par cik tas savā visgudrībā var ļaunumu izmantot lielākam labumam vai vislielākai iespējamai pilnestībai, — kas tad arī ir ļaunuma pastāvēšanas iemesls». («Trijas sarunas».) Šis ir panenteisms, kas māca, ka pasaule pastāv Dievā, ar Dievu un caur Dievu.

Šāda un citāda Dieva attaisnošana ļaunuma priekšā nekad nav īsti pārliecinājusi tos, kas Dievam piešķīrusi visvarenību, vislabumu. «Vienīgi duālistiskais ieskats var atbrīvot Dievu no ļaunprātības, uzkrāvojot to Tifonam, Arimanam vai sātanam. Bet tas satricina Dieva vienbūtību un visvarenību.

Tāpat, kā dvēseles nemirstība ir jāatbrīvo no Dieva kā galvinieka, tāpat pasaulīgā ļaunumā tas nebūtu vainojams. Gadījums vai notikums, kas no cilvēka viedokļa šķietas ļauns, ir pats par sevi tikai notikums, kas nav ne ļauns, nedz labs. Vienā vai otrā pusē to ierindo cilvēka viedoklis, ko noteic viņa eksistence. Arī tas ļaunums, ko sacel pats cilvēks, ir ļaunums tikai otra cilvēka acīs. Cilvēka labā un ļaunā rīcība ir aplūkojama kā *p a r e i z* vai *n e p a r e i z* darbs, raugoties, no kāda ārpus laba un ļauna stāvoša viedokļa.

Te uzpeld kāds jautājums: Kas ir ļaunuma mērs? Vai ciešanas var saukt par ļaunuma mēru? Vai ciešanas ir ļaunums, un ļaunums ciešanas? Paciest, kā pats vārds to rāda, nozīmē būt tik cietam, ka spēj izturēt kaitīgu iedarbību. Ciest nozīmē kaitīgu iedarbību panest, pie tam sajūtot to nepatīkamu. Cilvēks cieš no pāri darījuma. Ciešanu stāvoklis ir uzspiests, negribēts. Tā šaurākā nozīmē ciešanas ir ilgstošs cilvēka stāvoklis, kurā tas pārdzīvo sāpes un bēdas.

Mēs iedarbojamies uz pasauli un pasaule uz mums. Cieš pasaule no mūsu rīcības, neizcieš un padodas, un jācieš mums no viņas pārvērtībām. Ciešanu dvēsele sajūt jau tur, kur tā parādās kā nepatika. Nepatikas sajūta var pārvērsties sāpēs un pēdējās var pieaugt tik lielas, ka kļūst

«nepanesamas». No ciešanās dzīvība cenšas izvairīties visiem līdzekļiem, neizslēdzot nāvi. Ciešanas šķietas ļaunums. Bet tikai no vienas puses. Par tik, cik ciešanas ir pieredzējums un pārdzīvojums, tam ir sava noderība mūsu iekšpasaules celšanā.

Ciešanas un ļaunums tomēr nav vienādi jēdzieni. Ne katru reizi ļaunums ir tur, kur ir ciešanas. Ciešanu sekas vai iemesli noteic viņu derīgumu vai nederīgumu. Ne viss, kas dod patiku un prieku, ir labs. Ir labas un nelabas ciešanas. Daudzas dvēseles sāpes ceļ cilvēku augšup un dara to gudru. Bet ir arī tādas, ko sauc par mokām un ļaunumu, kam nav nekāda derīguma. Te no svara tas, ko ciešanas mums dod. Tā, sods ir ciešanas, ko mēdz uzlikt par noziegumiem. Bet visi pārliecināti, ka no tam ceļas kāds labums.

Patiesībā vienmēr cieš tikai dvēsele, nevis miesa. Nervs pats nejūt sāpes, tāpat kā acs pati neredz. Sāp tam, kam nervi ziņo par ievainojumu vai aizskārumu. Tamdēļ ciešanas ļoti atkarīgas no tam, kā pati dvēsele izturas pret tām iedarbībām, kas varētu tikt uztvertas kā ciešanas. Atkarībā no tam, kā šie iespaidi tiek apstrādāti dvēselē. Laime un nelaime, prieks un bēdas, ciešanas un sāpes ir pašas dvēseles darinājums un nav nekur ārpus tās atrodamas. Tāpēc dvēseles konstrukcija un tās pašaudzināšanas darbs lielā mērā vairo vai mazina ciešanas.

* * *

Mēs domās pārcilājām visiem zināmas lietas. Par dažām bija vērts runāt, par citām varbūt tas bija lieki. Bet cita ceļa nav, kā nokļūt pie jaunām atziņām, kā tikai ejot no zināmā uz mazāk zināmo un nezināmo. Tas jaunais, ko mums devusi viena, otra un trešā apcerēšana, ir skaidrība pasaules pamata jautājumos. Ar to pilnīgi pietiek, lai zinātu, kā izturēties *c e t u r t a m* triju vidū.

Ar ceturto mēs varam apzīmēt cilvēku, kas dzīvo savu mūžu starp Vielu, Garu un Likteni. Triju pasaules gaitas noteicēju pazīšana var cilvēkam nākt tikai par labu. Viņš var iejaukties triju kosmisko darekļu darbībā un izmantot to savā labā.

Kas tad nu ir augstākais savlabums, kuŗa iegūšana vai paturēšana būtu uzlūkojama par dzīves lielāko mērķi? Nav šaubu, ka mūsu pārdomas mums vairs neatļauj pilnīgi pieslieties kādam līdzšinējam ieskatam par dzīves jēgu. Skaidrība, kas mūsu ieskatos radusies, pārspējot mulsumu prātīgās pārdomās, mudina atrast gluži citādu, līdz šim vēl nedzirdētu dzīves mērķa un jēgas apdēvējumu. Un šim jaunam dzīves jēgas formulējumam būs daudz lielākas sekas, nekā tas sākumā varētu likties. Reliģijā un morālē, mākslā un zinātnē, politikā un filozofijā visam ir jāpārvēršas daudz citādākam, ja pēc šīs atziņas ļaudis sāks dzīvot. Pārvērtību pretiniekiem nāks par labu tikai tas apstāklis, ka atziņas tikai lēnītēm iekāro dzīvi un pamazītēm atrod savas konkrētās formas. Taču nepiepildītas tās nepaliek, ja vien ļaužu patiesības un pareizības jūtas stāv jauno atziņu pusē.

Mēs dzīvojam šē zemes virsū pieredzējuma un pārdzīvojuma labad. Pieredzējums un pārdzīvojums vajadzīgs mūsu dvēselēm, kas tos sakrāj savu atmiņu klētīs. Mūsos ir iedzimta dziņa uz piedzīvojumiem, kas izpaužas dēku alkās, gaŗlaicības mokās un ziņkārībā. Apnikums un pārmaiņu vajadzība nozīmē to pašu. Daba ir gādājusi, lai mēs arī neapzināti varētu rīkoties jēdzīgi.

Mūsu dzīves burās pūš trejādi vēji — viens, kas nāk no materijas puses, otrs, ko izdveš gars. Bet trešais vējš, ko sauc par notikšanu, ir bieži vien viesulis, kuŗa virziens reti kad paredzams. Gadījums savā virpulī ierauj dzīves laivas, kas tek pa laika straumi, un aizdzen negribētos un nezinātos virzienos. Taču visiem vējiem pūšot, mūsu prāts un griba cenšas vadīt savu dzīves laivu pēc savas patikas. Lielā mērā no mums pašiem atkarājas, uz kuŗu pusi pagriezt stūri, un kuŗp irties pasaules vējos.

Mēs dzīvē varam tīšām peldēt uz vienu vai otru pusi, izmantojot vējus un arī sava paša spēkus. Bet cilvēks vēlas savu dzīvi virzīt uz *p a r e i z o p u s i*. Nav tiesa, ka pareizo rīcību dzīvē vienmēr noteiktu prāts. Visbiežāk cilvēks rīkojas samērā pareizi arī nojautas vadīts. Pareizības un patiesības

nojauta to vadījusi jau ilgu laiku, pirms kamēr zinātne un prātniecība atradusi pareizības mērauklas.

Ir maza tauta ziemeļu zemē, kurai patiesības un pareizības izmaņa bijusi tik nemaldīga, ka viņa saglabājusi Eiropai sensenus āriešu pirmtautas vai pat vēl vecākus pasaules un dzīves pamatu īstos atskārtumus. Māra, Dievs un Laima ir greznajā dzejas valodā un teiksmās ietērptie pasaules galvenumi. Tie ir tie paši, kuriem tagad mūsdienu skolotais prāts aicina atdot savu svētbijību.

Patiesības un pareizības izmaņa ir pirmā uzsākusi mulsuma kļiedēšanu jau ilgi pirms prāta sistematiskā darba. Kas attiecas uz viņas īsto būtību, tad jāatzīst, ka šī maņa ir vēl pārāk maz psihologu pētīta, kaut gan viņa iemājo daudz kas izdibināšanas vērtīgs.

Ja mēs runājam par patiesības un pareizības izmaņu, tad domājam par tā noģišanu un sajušanu, kas īsti ir, kas pareizs, ticams, kas nevar būt, kas ir tā, kā vajaga būt u. tml. Šai sajūtai tuvu stāv pilnības, saderības, viengabalības sajūta, kas rodas mūsu dvēselē vērojot mākslas darbus, vai prātnieciskus apcerējumus. Protams, šādās jūtās sava dalība ir arī prātam, kaut gan nevar teikt, ka viņas būtu sacēlis prāts viens pats.

Varam iedomāties lasītāju, kas, lasīdams svešas domas, saka pie sevis: «Šī doma ir pareiza, kaut gan nelāga izteikta», vai arī «šī te gan rādās stipri pamatota, bet tomēr aplama». Šīs izmaņas, noģistas patiesības un loģiski pierādītas ne vienmēr saprotas. Ar to arī izskaidrojams, kāpēc daudzas prātam nemaldīgas patiesības paliek nepiepildītas dzīvē. Vajaga, lai to, ko atzīst prāts, atzītu arī jūtas.

Diez vai būtu iespējams strīdēties ar Machu, kad tas saka, ka īstam dabaszinātniekam nepieciešamas nevien zināšanas, bet arī iespējamā un varbūtīgā jūtas. Bet, ja nu tas tā ir, tad jāatzīst, ka no mūsu patiesības un pareizības jūtām lielā mērā ceļas atradumi un izgudrojumi, mākslas darbi un sacerējumi, izturēšanās un rīcība. Mūsu tikumiskā un lietderīgā darbība ir nevien vesela prāta, bet arī veselīgas rīcības maņas vadītas. Kā jūtas, tā prāts tai cenšas nodrošināt pareizību.

Kauču gan cilvēce visumā rīkojusies pareizi pareizības jūtu vadīta, laiks pienācis jūtu izmanītās patiesības un pareizības nodrošināt arī ar prāta nenoraidāmiem atzinumiem. Tamdēļ pareizības apcerēšana lai ir un paliek filozofijas lielais uzdevums, ja tā negrib būt tikai profesionālo domātāju celta neapdzīvojama gaisa pils.

IV

TĪŠAIS UN PAREIZAIS

Dažus lielus mulsumus mēs esam jau izkļiedējuši: filozofijas būtības neskaidrību, nāves neziņu un substances mīklu. Mēs atzinām, ka prātniecība nevar būt nekas cits, kā saprātīga samulsuma pārspēšana, ka aiz šīs dzīves ir vēl viņa dzīve un ka pasaules pamatos ir Gars un Viela. Bet pēdējais lielais mulsums vēl jāpārvar, proti, jānoskaidro, kas dvēselei šai pasaulē darāms un kā?

Ko man darīt, kā izturēties, pēc kā censties un kā rīkoties? Visos laikos tas ir bijis teorētiskās tikumības jautājums. Vispārējo atbildi varētu saņemt pavisam īsi: jādara t ī š ā m un jādara p a r e i z ī. Tā mācījušas visas tikumības mācības, un uz to aicinās arī šī pareizības mācība.

Darbošanās dziņā ir iedabāta cilvēkā tāpat kā pārvēršanās pārējā dabā. Var teikt, ka cilvēks darbojas tamdēļ, ka gars un viela, no kā viņš sastāv, ir kustīgi. Dvēsele, kas rodas no kustīgā, nevar palikt sastingusi.

Ko sauc par tīšu darbību? — Tā ir darbība ar nolūku, ar iepriekšēju nodomu un pēc brīva prāta. Tīšā rīcībā cilvēks vienmēr apzinās savas rīcības sekas. Tai iepretī par n e t ī š u darbu mēs mēdzam dēvēt tādu, kas nav izdarīts ar iepriekšēju nodomu, darbību, kuŗas sekas nav bijušas paredzētas vai apsvērtas.

Novērojumi māca, ka netīšums valda visā materijas pasaulē. Turienes norisēs nevaram saskatīt nekādu īstu brīvību, saprātu vai nodomu. Materijas pasaulē spars, spēks un viela pinas un aužas, sastopas un šķiŗas bez sevišķa mērķa, bez kāda nolūka. Ja stari ir materija, tad pasaules izplatījums ir mechaniskas materijas pilns, jo nav viņā tādu vietu, kur nebūtu staru vai arī magnētisma (pievilkšanas spēka). Pasaule tad ir tik liela, cik tālu ir noskrējuŗi stari, miljoniem gaismas gados nepārtraukti drāzdamies uz priekŗu. Bet visur plaŗā pasaulē valda tikai mechanisks netīšums. Materijā paŗā tīšums nav iespējams, jo viņā nav prāta. Tīšums ir tikai tur, kur ir apdoms un nolūks, bet ņie ir saprāta bērni.

Garam, par cik tas dzīvā vielā pieejams novēroŗanai, ir mērķtiecība, kas dzīvām radībām liek rīkoties tā, it kā tās būtu gudras, t. i. rīkotos tīŗām un ar nolūku. Bet mēs it labi zinām, ka ne baktērijā, ne stādā, nedz dzīvniekā nekāda darbības apdomāŗana nenotiek. Iedzimta un iedabāta gudrība ir tā, kas vada dzīvo dabu mērķtiecīgi. Instinkts netīŗi izrīko pareizi dzīvnieku dzīvi.

Bet instinkts vada tikai zināmas dzīvības darbības, it īpaŗi tās, kuŗām jāuztur dzīvība un suga viņas īpaŗos dzīves apstākļos un īpatnībās. Tās tūkstoŗiem gadu paliek vienādas, kamēr tīŗās darbības veidi var būt neizmērojami daŗādi.

Tīŗi rīkoties spēj tikai cilvēks. Viņa tīŗā rīcība ir brīva, apzinīga un nolūkota. Nedzīvā dabā mīt tikai mechaniskais, dzīvajā arī instinktīvais, bet cilvēcīgajā nāk klāt vēl pats augstākais — tīŗais. Un ņis tīŗais padara cilvēku par tikumīgu būtni, kas nes atbildību par savas rīcības p a r e i z ī b u.

* * *

Dzīvnieku dzīve nav necik brīva, ja brīvību raksturo tīŗums. Tai instinkti nolikuŗi gluŗi ņauras robeŗas. T ī ņ u m a s p ē j a dara cilvēka rīcību tik brīvu, cik to atļauj viņa paŗa spēki un spējas. Spēki un spējas nosprauŗ viņa radīŗanas un taisīŗanas robeŗas, bet iztēles robeŗas toties ir vēl daudz plaŗākas par iespējas robeŗām.

Brīvība vispirms ir tīŗas rīcības brīvība un pastāv iekŗ tam, ka kāda būtne var izturēties tā, kā grib. Gribas satura un virziena reālizēŗanas iespēja vai neiespēja noteic brīvību vai nebrīvību. Dzīves apjomā brīvības pretstats ir tīŗais l i e g u m s.

Mēs nevaram saukt par nebrīvību tās robeŗas, ko nosprauduŗas dvēseles un organisma iekŗējā satversme, kas parādāŗ savā sadarbībā kā cilvēks ar miesu un garu. Tur, kur ņi gara vai miesas uztaise atbrīvo no saviem uzdevumiem kādu locekli vai garīgu spēju, tur tūdaļ rodas gaudenība, kaite, vājība. Tās robeŗas, ko mums nosaka miesas un gara konstrukcija un spējas, ir individuālizācijas robeŗas, kas veido to individu, kas grib un var rīkoties. Nenovērŗamais individuā nav uzlūkojams kā nebrīvība. Nebrīvība ir tikai tie liegumi, ko cilvēki tīŗām uzliek cits citam.

Mūsu brīvās rīcības lauks, nenovērŗamības apņemts, ir tomēr vēl milzīgs. Nenovērŗami ir tas, ka esam uz planētas Zemes un netiekam no tās projām, ka esam tās vai citas rases loceklis, ka esam vīrietis vai sieviete, ka mums piemīt savdabīgas auguma un dvēseles īpaŗības un ka mums katram nenovērŗami draud vecums un nāve. Bet ņajā nenovērŗamībā tikai pilnīgas cēlonības piekritējs var runāt par predestināciju vai predeterminismu, kas atzīst, ka it viss, kas notiek, arī tīŗais liegums, ir jau iepriekŗ paredzēts un noteikts no kādas augstākas varas, sauktas par Dabu, Dievu vai Likteni. Mēs, turpretī, pielaiŗam, ka pat dabas cēlonībā var iejaukties cilvēka nodomi, kas cēlonības virkni novirza uz citu pusi, nemaz nerunājot par tīŗiem ņķērŗļiem, kuŗus sastop gribas izsauktā darbība.

Cilvēka rīcības iespēju robežas tā tad noliek, vispirms, daba, tad cilvēka iedabātās spējas un spēki, beidzot arī citi cilvēki, kuŗos tas dzīvo un vēlas turpmāk dzīvot. Un šis pēdīgais ierobežojums, ko sev uzliekas cilvēks pats, dzīvodams starp citiem, ir tas vislielākais ierobežojums. Tas sastādās no sabiedriskiem pienākumiem, principiem, aizspriedumiem, ieražām u.t.t. Šo pašu pieņemto liegumu vidū paliek vairs tikai neliels lauks rīcībām un darbiem, kas nonāk ikdienā līdz cilvēka prāta patstāvīgai izšķiršanai. Gribai atliek maz darba virziena izvēles ziņā. Tāda ir dzīve.

Gribas ērtības un garīgas nepiepūlēšanās dēļ caurmēra cilvēks atsakās labprātīgi no patstāvīgas rīcības brīvības. Tam ērtāk un patīkamāk dzīvot, ja brīvības nav, ja brīvai gribai un prātam nav daudz jānopūlas, lai izšķirtu, kas katru nākamam brīdī būtu darāms, vai lai atrastu, kuŗa no daudzām darbības iespējām būtu tā labākā. Skotu prātnieks Karleils trijos vārdos izteicis šādas praktiskās brīvības dabu: «Paklausība dara brīvu!»

Šai Karleila paradoksā brīvam būt nozīmē pievienoties sabiedrības noteikumiem, uzlūkot tos arī par savu vēlēšanos. Nenovēršamais, nepieciešamais un vajadzīgais, vienalga, no kurienes tas nākdams, te atrod individuā savu sabiedroto un padevīgu piekritēju.

Dabā spēks dzen spēku, kustība rada kustību, spars dod spar, kas nevar būt citādi nekā tie var būt. Bet cilvēks var tīši kustēties uz visām debess pusēm, viņš var rīkoties ar saviem spēkiem un spējām, ja patīk, neklausīt nevienam cilvēku liegumam. Tā ir brīvība, kuŗu cilvēks reti izlieto un vēl lielāku tas nemaz pat sapņos nekāro. Cilvēks zina, ka pilnīga brīvība ir eksistencei bīstamāka nekā nebrīvība. Ja brīvības izlietošana materiālos un sabiedriskos laukos notiek *n e p a r e i z i*, tad viņas sekas apdraud pašu darītāju. Tamdēļ sabiedrībā cilvēks daļu no savas teorētiskās brīvības praktiski apmaina pret drošību, ērtību, godu vai mantu.

* * *

Brīvības izlietošanas jautājums no laika gala bijis teorētiskās un praktiskās ētikas problēma. Ar aicinājumiem un brīdinājumiem, baušļiem un likumiem tikumības mācības centušās ierādīt ļaudīm pareizākos brīvības izlietošanas veidus. Brīvība kā stāvoklis, kas nenosacīts, kuŗā nav ne piespiešanas, nedz lieguma, dod vietu patvaļai. Un kas gan cits ir patvaļā, kā iespēja pēc patikas gribēt? Ētika cenšas ieteikt pareizo gribamo, norādīdama uz nepareizo iegribu ļaunām sekām.

Griba taču nav nekas cits, kā apziņas stāvoklis, kas pilns ar kādas nākošās lietas vai stāvokļa iekārojumu. Tā ir apzinīga tiekšanās izpildīt savu vēlēšanos. Darbība te parādās kā gribas nodomu izpildījums, un tas ir brīvs, ja tas noticis tīši, t. i. apzināti un bez svešas piespiešanas.

Prātniecību mazāk skar jautājums, par cik cilvēka rīcība atkarīga no ārējiem un iekšējiem iemesliem, kā jautājums par to, kas cilvēka rīcībā ir pareizs, kas aplams. Tā atziņa, ka gribas brīvība ir lielā mērā izvēles brīvība, kuŗā var izpausties tīšā patvaļā, ir pašas dzīves apliecināta. *P a r e i z ī b a s i z m a ņ a u n i z p r a t n e* ir pašas dabas dota spēja, kas ļauj cilvēkam rīkoties tā vai citādi, vienādi vai otrādi dotos apstākļos.

Tūkstošiem gadu cilvēks jau rīkojas brīvi, bet tūkstošiem gadu strīdījušies par šo brīvību. Deterministi saka diezgan iespaidīgi: ja jau visam pasaulē savs cēlonis, tad cilvēka griba nevar būt nekāds izņēmums, un arī tā padota cēlonībai. Ja tas tā nav, tad zinātnei ir jāpazūd. Tā gan nav vēl atradusi visus cēloņus, bet tik daudz tā tomēr zina, ka arī šķietami brīvajam gribas lēmumam ir savs cēlonis.

Bet ne mazāk iespaidīgi iebilst indeterministi, raudzīdamies no praktiskā viedokļa: pieredze māca, ka normāls cilvēks var brīvi izšķirties un lemt. Katrs to var pats pie sevis novērot; ja tas būtu citādi, tad cilvēks nevarētu ne morāliski, nedz tiesiski būt atbildīgs par saviem darbiem. Atbildība ar sodu un citām smagām sekām būtu tikai tad attaisnojama, ja cilvēks var ļauno un neatļauto tīši apiet un atvairīt, ja viņa griba un rīcība nav bijusi piespiesta. Ja, turpretī, tas bijis spiests darboties

tā, kā tas darbojies, tad tas nav atbildīgs par saviem nodarījumiem un tas nekādā gadījumā nebūtu sodāms, jo viņš nav vainīgs, ka rīkojies ļauni. Bez gribas brīvības atzīšanas nav iespējams nevienu nedz vainot, nedz sodīt. Bet mēs taču sodām.

Vienā pusē, kā dzirdam, stāv cēlonība un nebrīvība, otra — brīvība un atbildība. Tur zinātnes atziņas par cēloni un sekām, šeit rīcības tīšums, kā nenoraidāms priekšnoteikums dzīves kārtībai.

Ja viens no šiem pretstatiem gūtu cilvēka uzskatos virsroku, tad cilvēces sadzīvei varētu pienākt gals. Determinismā ir jāmirst morālei, atbildībai un audzināšanai, bet pilnīgā indeterminismā jābūt iespējamai m a ģ i j a i. Tādas ir vienu un otru ieskatu konsekvences.

Šim ieilgušajam strīdīgam jāizbeidzas mūsu duālistiskā pasaules uzskatā, kur materijas kauzālitate un gara brīvība savstarpīgā iedarbībā atrod iespējas daudz maz iedragāt viena otras pamatbūtību. Materijas cēlonība pa daļai padodas gara iespaidam, dažreiz maģiskā kārtā, tāpat kā gars piekāpjas vielas priekšā. Nekādā monismā, ne materiālistiskā, nedz spirituālistiskā, brīvības un nebrīvības jautājums nav īsti atrisināms.

Gara brīvības un nebrīvības stāvokļi varbūt izpaužas katrā dzīvā radībā, vienā vairāk, otrā mazāk. Visbrīvāk tomēr var rīkoties cilvēks, un to arī dara. Tam vaļa izvēlēties vienu vai otru savas rīcības virzienu. Tas var izmantot gadījumus un notikumus savā labā un tiešām var būt pats savas laimes kalējs.

Determinisms kā pasaules uzskats rok kapu īstai reliģijai, morālei un mākslai. Ļaudis, kas atzinuši par pareizām deterministu mācības, dzīvo dīki un bez darbības prieka. Gluži citādi uz ļaudīm iedarbojas indeterminisms. Tas stiprina atbildības jūtas, mudina darboties, aicina pieredzēt un pārdzīvot.

Protams, visbrīvākos indeterminista nodomus var aprobežot n e p i e c i e š a m ī b a. Nepieciešamība, kā jau vārds norāda, ir viss tas, ko nevar paciest, kam jānotiek aiz nepieciešanas. To pašu nozīmē arī vācu vārds Notwendigkeit (Notwendig heisst, was die Not wendet). Loģiskā nepieciešamībā kāda doma nav citādi domājama, kā tikai tā, ja negrib nonākt pretrunās ar domāšanas likumiem. Fiziskā nepieciešamībā notikumam jānotiek tā, kā tos virza dabas likumības. Bet ārpus šīm neatvairāmām nepieciešamībām, var dzīvē gadīties arī tādas, kas tomēr izrādās paciešamas, ja pretī tām tīšām nostājas ar milzīgu garīgu spēku.

Brīva gribēšana un darīšana nepieciešamības atļautās robežās ir tīšās rīcības kodols. Cilvēks tīko tīšās rīcības lauku paplašināt starp dažādām nepieciešamībām. Kas tīši rīkojas, tas rīkojas atbildīgi. Bet atbildīga rīcība ir vienmēr arī tikumīga, pat tad, ja tā kādam kaitē, ja to kāds sauc par ļaunu.

* * *

Mums tīši darot jārīkojas arī pareizi. Tāda ir dziļākā dvēseles prasība. Bet rīcības brīvība arī ir dvēseles prasība.

Vai pareiza rīcība ir reizē gluži brīva rīcība? Nekādā ziņā! Pareiza rīcība gan nav vienmēr piespiesta rīcība, bet tā nav arī gluži brīva. Tikai aplams darbs varbūt bez kādiem nosacījumiem izdarīts. Pareizā darīšana izpilda kādu pareizības ideju, kas var būt zināmos noteikumos tikai viena. Kādā arhitekta grāmatā par dzīvokļu iekārtošanu lasām: «zināma istaba ar dotām gatavām istablietām tikai v i e n ā lietu kārtībā ir īsti pareizi iekārtota». Šo atziņu pilnā mērā var attiecināt uz visiem darbiem, ko cilvēks dara ar nolūku pareizi darīt. Zināmos apstākļos, zināmos laika un telpas noteikumos, tikai viens rīcības veids būs vispareizākais, bet citi, salīdzinot ar to, nepareizi.

Mēs it labi zinām, ka tas, kas savā rīcībā noteic pareizo un apzina nepareizo, ir galu galā cilvēks pats. Bet neviens cilvēks nekad nav gluži līdzinājies otram ne pēc sava auguma, nedz dvēseles sliecībām, nedz dzīves laika. Tas nozīmē, ka katram cilvēkam ir arī sava īpaša pareizības izjūta un

izpratne, savs pareizības mērogs. Bez tam ir jātur prātā, ka pareizība un patiesība dažādos gadījumos ir saprāta ceļā grūti apdēvējamas lietas. Un ja arī šīs grūtības tiktu pārspētas, tad bieži vien atrastā pareizības ideja var būt grūti piepildāma vai vienkārši izrādās neērta. Tamdēļ dzīvē notiek, ka pareizība tur tikai apmēram tiek piepildīta, atkarībā no iespējamības un nepieciešamības. Tamdēļ pareizības var būt dažādas.

Dvēseles dziņu pēc pareizas un arī brīvas rīcības sauksim par ilgām pēc p a r e i z a s r ī c ī b a s b r ī v ī b a s . Aizliegumi un spaidi, kas nāk no ārienes, var savrupnim (individam) likties tādi, kas kavē viņa pareizos darbus brīvi veikt. Par pareizas rīcības brīvību ir notikušas lielākas cilvēces cīņas.

Ko nozīmē pareizi rīkoties? Kas ir pareizība? Pareizs tas, kas ir tā, kā tam jābūt. Reize mūsu valodā nozīmē kārtu, rindu, vietu. Pareizs ir tas, kas ir pa reizei, kas ir tur, kur tam jābūt, un tā, kā tam jābūt.

Pareizību noteic likums, nosacījums, mērs, kas var būt domām, darbībai un mehanikai. Tā vispazīstamākās pareizības ir loģikai, matemātikai, ētikai un teknikai. Loģika ir pareizas domāšanas mācība, tāpat kā matemātika — pareizas skaitļošanas teorija. Arī visur citur pareizs būs tas, kas saderēsies ar kādas lietas vai parādības iekšējo likumību vai ārējo uzdevumu. Pareiza domāšana ir tā, kas atbilst domāšanas iekšējam mērķim, tāpat kā pareiza rīcība būs tā, kas saderībā ar uzdevuma veikšanu.

Šaurākā nozīmē pareizība ir normai atbilstoša rīcība vai stāvoklis. Mūsu prātniecībā šāda norma ir katra cilvēka dvēsele, kuŗai šai zemes dzīvē sagatavojams savs aizdzīves saturs. Ikvienam ir pareizi jādzīvo, lai nesamaitātu mūžu un aizmūžu.

Vai Marks Aurelijs nav tas, kas rakstījis: «Neaizmirsti, ka tu nevari samaitāt citu mūžu, kā vien to, kuŗu tu dzīvo, un nevari vairs dzīvot citu mūžu, kā tik to, ko esi samaitājis.»

Šī vispārējā mācība par pareizo un viņa normām ir saucama par o r t o z o f i j u (orthos = pareizs). Tā lielā mērā skar dzīves mācību un ētiku.

Pareizība, protams, gan nav tas pats, kas patiesība vai taisnība. Domu slēdziens var būt loģiski pareizs, bet būtībā nepatiess. Runa var būt pareiza, bet melīga. Uzbrukums var būt stratēģiski pareizs, bet netaisns. Pareizība var būt arī noziedzīga un ļauna, ja to nesaista ar tikumības prasībām.

Redzams, pareizība nepastāv nekad pati par sevi, bet vienmēr ir atkarīga no kaut kā cita — no kādas augstākas normatīvas prasības. Tamdēļ šīs visaugstākās normas, pūliņus netaupot, noteic, atrod, izstrādā cilvēka prāts. Tās izpaužas kā mērogs, nolikums, priekšraksts vai princips.

Šīs normas vispirms tiek izjostas kā daiļais, svētais, labais, pēc tam tikai tiek formulētas kā nosacījumi. Mums pazīstamas vairākas normatīvas mācības — loģika, aistētika, ētika, kas satur pareizības noteikumus, kas balstīti uz izjūtu.

Norma ir priekšraksts tīšai darbībai, un mērs parādību novērtēšanai. Pastāv, vispirms, dižās pamatnormas, un no tām atvasinātās normas un normiņas, kuŗu derīgums ir atkarīgs no pirmajām.

Pamatnormas ir ideālās domāšanas, rīkošanās un veidošanas normas (loģiskās, tikumiskās, aistētiskās). Šīs normas ir saistošas jābūtības, kas jāievēro, kad grib panākt savas domāšanas, darbošanās un, tēlošanas mērķus. Tās sakņojas augstākās prātnieciskās atziņās. Atvedinātās normas ir uzlūkojamas kā noteikumi un līdzekļi, kas kalpo pamatnormām un viņu mērķiem.

Tikumiskās normas, pēc Vunta, iedalāmas individuālās, sociālās un humānās normās. Ja dažādo šķiru normas saduroties pretestībā, tad priekšroka dodama tām, kas kalpo plašākiem mērķiem.

Pareizo no nepareizā, tā tad, var atšķirt normas. Bet normas uzmeklē un dod pravieši, domātāji, vai arī nosaka likumi un ieradumi. Lai prātnieks nokļūtu pie pareizības normām, kas bieži vien izteicamas visai īsos izteicienos, tam nākas paveikt lielus priekšdarbus domu laukos. Katrā ziņā tam jāpārspēj ikkatrs mulsums pasaules uzskatā un jāatbild uz galveno jautājumu, kamdēļ cilvēks

pasaulē dzīvo un kas viņam šeit darāms. Atkarībā no šīm atbildēm rodas arī tikumiskās normas, kas noteic izturēšanās un rīcības pareizību. Nav tamdēļ jābrīnās, ka katrai prātniecības sistēmai ir katrai savas normas un savi pareizības noteikumi, kas bieži vien savā starpā nesaderas.

Kas tad nu ir tas svarīgākais mūsu domu gājienā, kas noderētu par darekli mūsu pareizības normām? — Protams, tas, kas mūs visspēcīgāk mulsināja — mūsu dvēseles mūžības problēma. Viņas labad jānotiek visai tīšai darbībai un nevis citādi. No dvēseles mūža vajadzībām atkarīgas visas dzīvošanas normas un to pareizības.

* * *

Četras pareizības joslas aužas ap cilvēka tīšo izturēšanos un darbību. Sākot no vispārīgā un ejot uz atsevišķo, no tālāka uz centru, šīs joslas varam saukt par bioloģisko, antropoloģisko, socioloģisko un psiholoģisko. Vistālākā josla aptver dzīvību, kas kopēja visai dzīvai dabai, bet visa viducī stāv savrupā dvēsele, kas noraizējusies par savas aizdzīves nākotni.

Var arī pareizību rindu sākt no otra gala, no savrupās dvēseles (psīches, psiholoģijas), kas savus pārdzīvojumus gūst sabiedrībā ar citiem (socius, socioloģija), kas izturas tā, kā visā cilvēku sugā iedabāts (antropos, antropoloģija). Bet tā kā visi cilvēki ir visa dzīvā radi, tad pareizības prasības jāattiecinā arī uz dzīvo (bios, bioloģija). Šādā kārtībā arī visā īsumā iztīrāsīm, vispirms, visu minēto pareizības joslu saturu, normas un tikumiskās prasības. Un, ja būs vajadzīgs, tad izsekosim to pašu arī ejot no periferijas uz centru.

Vārdiem psiholoģija, socioloģija, antropoloģija un bioloģija šai gadījumā ir dots citāds saturs, kā zinātnē, jo runa šeit neiet tik daudz par pašu zinātni, kā par tiem priekšmetiem, ko zinātnes ņēmušas savā pētīšanā.

* * *

Atkārtosim vēlreiz savu dzīvā cilvēka pamatatziņu un teiksim: tas dārgākais man ir mana dvēsele, un tamdēļ tik tālu, cik man, pie pilna prāta un apziņas esot, ir iespējams, es vēlos, lai es būtu pareizi darījis to, kas būtu vajadzīgs viņas nesamaitātam mūžam.

Dvēseles uzbūvi mēs galvenos vilcienos zinām. Tā ir gars, kas materijas iedarbībā veidojis to, ko mēs nosaucām par iekšpasauli. Šī iekšpasaule galvenām kārtām ir atmiņu pasaule. Dvēselei ir spēja atminēt pieredzēto un pārdzīvoto un no atmiņām darināt atziņas. Atziņas savukārt var likt atmiņu tēliem sadoties kopā vēlamās iztēles veidos. Iztēle var izaicināt gribu uz garīgu vai miesīgu rosību u. t. t. Nekavēsimies.

Psiholoģiskās pareizības joslas galvenā prasība ir pareizais pieredzējums un pārdzīvojums, tāds, kas ne šeit dzīvē, nedz aizdzīvē, nesamaitā iekšpasaules cildenumu.

Mēs atzinām, ka visa dvēsele sastāv no tā satura, ko viņa pieredz, «piedzird», «pietausta», ar vārdu sakot, ko tā piejūt ar saviem jutekļiem, uztverot ār pasaules kairinājumus. Mēs zinām, ka dvēseles pasaule ir citāda nekā ārējā pasaule, un tie piedzīvojumi, ko tā sevī patur un atminas, ir spējīgi salikties kopā gluži citādā kārtībā, nekā tie piedzīvoti. Sapņu un murgu loģika ir gluži citāda kā nomoda loģika. Opija un hašiša hallucinācijas rāda, kāds spēks var būt it kā sen aizmirstām atmiņām, ja tās tiek mākslīgi atraisītas no savām vietām.

Top skaidrs, ka tas, ko mēs pieredzam vai nu tieši, vai arī caur grāmatām, pārdomām, atklāsmēm, tas viss top par mūsu dvēseles mūžīgo inventāru, kas vēlāk viņā saulē būs mūsu elle vai paradīze. Protams, mes visi vēlamies, lai tā būtu tikai paradīze un nekad elle. Tamdēļ šai pasaulē dzīvojot jādara viss, kas vajadzīgs, lai dvēselē neiekļūtu tāds psihisks raugs, kas dvēseles inventāru saraudzētu par «elles zaņķi».

Mums vēl reiz jāapstiprina pamatatziņa, ka mēs dzīvojam šinī pasaulē savu pieredzējumu un pārdzīvojumu dēļ. Krietnā pieredzējuma dēļ. Savā zemes dzīves laikā dvēselei jāuzkrāj viņas dzīves pārtika, kā to dara eskimosi tuvojoties polārnaktij. Par gaismu, uzturu un siltumu gaļajā tumsā tiem jāparūpējas īsā vasarā. Neskaitāmos spiritiskos seansos un parapsīcholoģiskos eksperimentos ir noskaidrojies tas, ka mirušie neko nezina vairāk kā dzīvie. Viņu zināšanas ir šauras un ikdienišķas, kas nepatīkami pārsteidz klātesošos, kuŗi, diezin kādēļ, iedomājas viņas saules cilvēku viszinošu un visgudru.

Medija aizdotā apziņā viņas saules ļaudis var pastāstīt mums kādreiz ziņas, kas vērtīgas vēsturei un kas citādi nebūtu iegūstamas. Piem., ēģiptologs Hovards Helms un Dr. Vūds tādi kārtā ieguvuši interesantus datus par Ēģiptes dzīvi no kādas Blekpūlas jaunavas, caur kuŗu transa runājusi faraona Amenhotepa III sieva («Te runā Amenhoteps III». 1937.).

Lai garantētu labāko viņpasaules dzīvi, nākas kopt dvēseles dzīvi šajā saulē. Dvēseles diētika nav tukšs vārds. Ja daudzas dvēseles kaites jau zemes dzīves laikā ir nepareizas dvēseles dzīves sekas, kā to aprāda psīchoterapeiti, tad jo vairāk psīchiski nepareizās dzīves sekas varēs izpausties tur, kur nebūs vairs stingrās nomoda apziņas kontroles, kur pastāvēs atmiņu Es.

Šai iecirknī reliģijas devušas dažādus tikumības priekšrakstus, kuŗos aizliegtais ticis saukts par ļauno vai grēcīgo. Laba pildīšana, turpretī, katram nodrošina dvēseles laimību viņā saulē. Zemes dzīves reliģiskie ieskati, patiesi, pavada arī to domas un jūtas, kas atrodas jau aizsaulē. Tamdēļ arī tas nav vienaldzīgi, kādai reliģiskai sistēmai zemes dzīvē cilvēks pieslējies, kam tas ticējis, kam nē.

Ko arī nemācītu reliģijas un pravieši, jāatzīst, ka daiļais, labais, svētais un gudrais ir vienmēr bijuši krietnākie ceļa rādītāji dvēseles dzīves pareizībai. Visi cilvēces pieredzējumi mums māca, ka tikumiskā dzīve ir pareiza, ja tā celta uz daiļuma, labuma, svētuma un gudruma pamatiem.

Protams, tikumības normas, kas no šiem pamatiem ceļas, tikai vispārīgos vilcienos visai pasaulei ir vienādas. Attiecinātas uz rasēm, tautām un sabiedrībām, tās sazaro un novirzās daudzos variantos. Katrai prātniecības sistēmai tamdēļ ir sava īpaša tikumības mācība. Īpašas vadošas tikumiskās normas ir tamdēļ arī mūsējai. Dvēseles struktūras zināšana, psīcholoģijas un psīchopatoloģijas rezultāti tad ir pareizības noteicēji šajā pirmā pareizību iecirknī, ko saucam par psīcholoģisko.

* * *

Īstu un pilnestīgu dzīvi cilvēks var dzīvot tikai starp citiem cilvēkiem un sabiedrībā ar tiem. Vientuļš cilvēks, kādā okeana salā vai cietuma pagrabā ir vienmēr nožēlojams. Tikai ģimenē, draudzē, tautā gūstami dziļākie dvēseles pārdzīvojumi un iespējami lielākā tikumisko centienu papildīšanas iespēja. Tikumiskais cilvēks ar dziļākiem pieredzējumiem un pārdzīvojumiem iespējams tikai starp citiem.

Ja uz atsevišķo, savrupo cilvēku var attiecināt tikumiskos aicinājumus — esi gudrs, darbīgs, daiļs un līkms, tad mīlestību, saderību, devību un taisnību var piepildīt tikai sabiedrībā ar citiem dzīvojot. Lūk, kamdēļ šī otrā pareizību josla ir plaša un nozīmīga pārdzīvojumu ziņā. Tikai sadarbībā ar citiem cilvēkiem iespējams iegūt vislielākos ērtību un vērtību vārumus. Nabadzība, posts, briesmas, netaisnība un sērgas mazinājas cilvēcē visiem sadarbojoties viņu novēršanā. No tam pieaug krietno pieredzējumu un pārdzīvojumu vārumus.

Tas, ko mēs dēvējam par dziļāko un krietnāko dvēseles pārdzīvojumu, tas nāk no k u l t ū r a s. Kultūra ir tā, kas organizē augstāko gara darbību kā radīšanā, tā radītā uztveršanā un izplatīšanā. Māksla, filozofija, ētika, zinātne un reliģija ir cilvēka gara cēlākā izpausme, kas, no dvēselēm

nākusi, dvēseles veldzē. Kultūra dod augstākos, izsmalcinātākos un organizētākos pārdzīvojumus. Tā ļauj pieredzēt lietas, kas dabā nav, bet ir tikai kultūrā.

Bet kultūrālo pārdzīvojumu organizēt vislabāk var tā socioloģiskā grupa, ko dēvējam par tautu, nāciju. Visas lielās kultūras ir tautās izcēlušās. Nācija ir kultūras vienība, ko kopu īpatnības ļaužu dvēselē un augumā, dzīvē un apkārtnē, likteņos un ticībā.

Socioloģiskā pareizība ir papildāma nacionālās dzīves pareizība. Tauta, kā iedabātās tautības ārējais veids, ietver sevī arī katru cilvēku vai nu kā tautieti vai arī kā tautībnieku (nacionālistu). Tautiskais cilvēks lai ir mūsdienu sabiedriskās tikumības ideāls, tautiskā kultūra lai ir viņa pārdzīvojumu īstā organizētāja un tautiskā valsts lai ir augstākais nacionālās dzīves sasniegums.

Socioloģija, kā zinātne par ļaužu sadzīvi, protams, ietver sevī arī tautu kā vienu no svarīgākiem sadzīves veidiem. Socioloģija tamdēļ var tikt lietota vienā nozīmē ar kultūrzinātni, apzinoties, ka kultūra nav nekas cits kā daudzo sadarbības rezultāts. Un šie daudzie var īstu kultūru radīt tikai nacionālas kultūras veidā. Šādā nozīmē tautai ir jābūt vienam no socioloģijas galveniem iztīrāšanas objektiem.

Plašāk tverot, socioloģijai pakļaujas ļaužu saimniecība, civilizācija, iestādījumi, valoda, kultūra (zinātne, reliģija, filozofija, morāle, māksla). «Kultūras attīstība un sabiedrības attīstība ir vienādi jēdzieni,» mēdz izteikties tie, kas socioloģijai dod šādu plašumu. Šinī plašumā, ko šī zinātne pēta, norādīt, kā pareizi izturēties, pareizi uzvesties, rīkoties un strādāt, ir tautības mācības uzdevums.

Tautības mācība, kā normatīva mācība, noskaidro nevien vispārējos tautieša un tautībnieka viedokļus un principus, bet uzrāda arī katras tautas īpašos ideālus un normas, noskaidro viņas misiju cilvēcē. (Sk. manu «Tautības mācība», 1935.)

* * *

Tālāko pareizības aploku mēs nosaucam par antropoloģiju.

Angļu dabaszinātnieks un filozofs Hekslijs (Huxley) par «visu jautājumu jautājumu» dēvē jautājumu par cilvēka stāvokli dabā: «Kur radusies mūsu rase, kur mūsu varas robežas pār dabu, dabas varas robežas pār mums, kurp mēs traucamies, — tās ir problēmas, kas vienmēr par jaunu un ar nedziestošu interesi paceļas katra pasaulē piedzimuša cilvēka priekšā.» Tie ir arī mūsu antropoloģiskās joslas jautājumi, ja nepaliekam tikai pie ētikas vien.

Cilvēks — antropos — ir dzīvās radības veids, kurā gars visvairāk varējis sablīvēties un parādīt savas īpašības. Kā lielai vielas masai ir vairāk pievilksanas spēka, nekā mazai, tā lielākam garīgās substances vairumam parādās spēcīgāk gara kādība — saprāts. Saprātīgais cilvēks — Homo sapiens — zīmīgā sugas vārdā ir nosaucis Linnejs cilvēku sugu starp citām dzīvnieku sugām. Ar savu sabiedrisko sadarbību un prāta spējām cilvēks uzcēlis ap sevi jaunu, pašradītu pasauli — civilizācijas pasauli. Cilvēkos iedabātās garīgās spējas, tautām kopā sadarbojoties, parādās cilvēces civilizācija.

Antropoloģija kā zinātne, kas pārzina cilvēces rases, to veidus un spējas, ir tā, kas mums liek neaizmirst arī lielos humānos mērķus, kas stāv pāri visiem sabiedriskiem nogrupējumiem katra cilvēka un visas cilvēces priekšā. Visas nāciju sētas te ir caurredzamas, un robežgrāvji pārkāpjami. Cilvēcības ideja ir kāda īpaša, augsta pareizības norma, kas atrodas antropoloģiskajā mūsu teorētiskās ētikas joslā.

Protams, te būtu pārdomājams Ernesta Hekeļa pārmetums antropocentrismam, «tam spēcīgam un plaši izplatītam maldīgo priekšstatu kompleksam, kas cilvēka organismu noliek pretstatā visai

pārējai dabai un uzlūko to par organiskās radības iepriekšnolemtu mērķi un arī par dievībai līdzīgu būtni, kas principiāli gluži citāda kā daba».

Ja nu cilvēku sugā nav principiāli nekas citāds, kā augstākos dzīvniekos, tad viņā jābūt visiem tiem pašiem instinktiem, kas katrā citā sugā. Un te nu redzam, ka vilks neplosa vilku, līdaka saudzē līdaku. Katrai sugai ir savas kopības un draudzības instinkts. Tās rāda, ka kaitēšana savai sugai, savas sugas individu iznīcināšana ir lielākais grēks, ir sariebšana tām dievībām, kas stāv aiz materijas un aiz gara. Humānismam jāparādās cilvēku savstarpīgā cieņā un izpalīdzībā.

Feierbachs, kā zināms, aicina Dieva mīlestības vietā likt cilvēka mīlestību un dievticības vietā — ticību sev pašam, lai kopīgiem spēkiem radītu labāku dzīvi šajā pasaulē. Šai vietā mēs tam varam priecīgi piebalsot cilvēcības ideāla vārdā.

Vārds antropoloģija filozofijā bieži cilāts. Jēkabs Frīzs savā «Filozofiskā antropoloģijā», ko tas cēlis uz antropoloģiju kā zinātni, par antropoloģiju dēvē cilvēka iekšējās dzīvības teoriju. Bet Kants izšķir fizioloģisko un pragmatisko antropoloģiju. Pirmai jāizmeklē, ko daba no cilvēka iztaiso, bet otrai, — ko viņš pats no sevis iztaiso un kas tam būtu jāiztaiso kā brīvi darbojošai būtnei.

Kā zinātne, antropoloģija satur svarīgus datus priekš tagadējās psiholoģijas un socioloģijas, un tie ir mācība par rasēm. Šai mācībai nevar atnest ar roku arī mūsu ortosofija, kad tai jāuzrāda tautas dzīvošanas normas.

Antropoloģijā blakus miesīgām īpatnībām un ļaužu ārējām pazīmēm, tiek norādīts arī uz psihiskiem iedīgļiem, sliecībām, tieksmēm, ko mēdz dēvēt par r a s e s d v ē s e l i v a i g a r u . Ja arī civilizētā dzīves pusē rases nozīme nav necik manāma, tad tomēr kultūras dzīvē tā liek sevi manīt ik brīdī kā ievērojamu darekli. Nav šaubu, ka pareizībai kā teorijai jāņem vērā arī rasiskais, lai cilvēki varētu pa rases nosprausto ceļu sasniegt augstākos humānos mērķus.

Humānitāte jeb cilvēcība, ir jēdziens, kurā ietilpst tas, kas cilvēku dara par cilvēku, tās īpašības, kas cilvēka sugai piemīt kā tikumīgas vērtības. Tā tverta humānitāte ir vērtību jēdziens, arī ideja, ideāls, gribas mērķis. Šim mērķim cilvēces attīstība notāļ tuvojas, visas cilvēces kopības apziņas uzmodināta. Šī kopība tiek apzināta nevien kā sugas, bet arī darbības, centienu, mērķu un kultūras uzdevumu kopība. Humānitāte nav tikai cilvēkmīlestība kādas līdzcietības dēļ, bet gan vēlēšanās atzīt, cienīt un veicināt cilvēcīgi krietno ikvienā cilvēkā. Augstākā gara, jūtu, gribas izglītošana un izkopšana līdz saskanīgai vienībai, ir cilvēces kopkultūras uzdevums.

Antropoloģiskais tikumības pamats mūs ved pie humānitātes un viscilvēces. Cilvēcība, humānitāte ir «mūsu sugas raksturs», un viņas garā ir jādzīvo, lai pareizi dzīvotu. Tas jāsaprot kā pretstats zvēriskam, dzīvnieciskam. Humānais skaņ cilvēces ideālo pusi, jo arī dzīvnieciskais, t. i. muļķības, neprātības, niknums un varmācības ir tikpat cilvēcīga parādība, kā saprātīgums, labsirdība u. tml., tikai neideāla. Cilvēcība, kā cilvēciskās cieņas pašapziņa, ir kaut kas, kam jāietilpst pareizas rīcības noteikumos.

* * *

Aiz antropoloģiskā iecirkņa nāk visplašākais pareizību normējošais iecirknis — bioloģiskais. Cilvēks te uzskatāms tikai kā dzīva radība.

Tā zinātne, kas saucas šai vārdā, pēta organisko viņas veidos, norisēs, un apstākļos. Viņa to apraksta, iztīrā un izskaidro. Bioloģijas metodes nule tiek izlietotas arī psiholoģijā, socioloģijā un antropoloģijā. Viss dzīvais visos veidos pieder bioloģijai, un tā atdalījusi no sevis daudzas bioloģiskas zinātnes, kas strādā viņas labā.

Mēs dēvēsim par bioloģiskām tās parādības, kas visām dzīvām radībām kopīgas. Ar šo dzīvās dabas vispārējo likumību un parādību pētīšanu nodarbojas vispārējā bioloģija, dodama atbildes uz

vispārējiem jautājumiem par dzīvību un organismiem. Šīs vispārējās bioloģijas zināšanas un likumi var tikt attiecināti uz cilvēka dzīvi, lai darītu to pareizāku.

Bioloģiskās domāšanas virziens vispirms atbrīvo prātu no mechanistiskās domāšanas, kas ir vienpusīga. Cilvēka dzīvība un dzīve ir daļa no lielās zemes kopdzīvības, un tikai ar to sakarā var nospraust dzīves galvenos pareizības principus. Ar bioloģiskām atziņām sākot ir tālākā domu gaitā iespējamās visplašākās konsekvences attiecībā uz cilvēci un cilvēku pareizas dzīvošanas ziņā. Bioloģija ir tā, kurai pirmai jāievirza cilvēka dzīve pareizā virzienā. Tā arī var uzstādīt cilvēkam zināmas pareizības normas, zināmas tikumiskas prasības, kas radušās zinātniskās atziņas ceļā.

Pirmā nepareizība, no kuras var sākties visas pārējās, ir bioloģisko atziņu novārtā atstāšana. Tās atziņas, ko dod vispārējā bioloģija, tās ir nozīmīgas arī cilvēkam. Bioloģija ir tā, kas vistuvāk piekļaujas dzīvās dabas noslēpumam. Ja arī viņa to nekad neizdibinās līdz galam ne šajā, nedz viņā pasaulē, tad tomēr nezināmais vairs netraucēs zināt, kā jādzīvo bioloģiski pareizi. Cilvēks kā organisms ir tik tālu izpētīts, ka bioloģija var dot norādījumus, kā pareizi jādzīvo bioloģiskā ziņā.

Bioloģijas norādījumi vēl nav nekur izteikti baušļu veidā, jo pati zinātne to nedara tamdēļ, ka tas nav viņas uzdevums, bet filozofija, kas to varētu darīt, līdz šim bijusi par maz bioloģiska. Bioloģisku raksturu ieguvusi vienīgi atziņas teorija dažu jaunāko prātnieku apcerē. Avenarius, Machs, Ostvalds, Faihingers u. c. atziņu tura par dzīvības uzturēšanas aktu, dzīves cīņas un izveidošanas līdzekli.

Bet vienu kopīgu bausli tomēr izlobījuši visi tie, kas meklējuši pareizo dzīves virzienu zinātniskās bioloģijas atziņās, proti: jādzīvo veselīgi! Šī dzīve zemes virsū mums katram ir dota tikai vienu vienīgu reizi un tamdēļ tā jānodzīvo šai pasaulē tā, lai dzīvošana noritētu veselīgi un ilgi. To sauc par veselīgo dzīvošanu.

Veselīgums ir bioloģiska norma, kas sniedzas pāri ķermenim arī uz antropoloģisko, socioloģisko un psiholoģisko iecirkni. Rases higiēna, sabiedriskās dzīves nesamaitātība, un dvēseles veselība ir tikpat pazīstami jēdzieni, kā auguma veselība.

Cilvēkam, kam nerūp ne sava, nedz citu veselība, ir vairāk rīcības brīvības, nekā citiem. Tādām nav apstājas, bet šīs savvaļas sekas ir ciešanas, ļaunums, dvēseles un miesas kaites. Cilvēkam, kas grib tik veselīgi dzīvot, cik to prasa bioloģiskā pareizība, nebūt nav viss atļauts, attiecībā pašam uz sevi. Tam nav viss atļauts arī kā sociālai šūņai, kurā tas dzīvo.

Dzīvot veselīgi ir vispārējais likums, kas izriet no visdziļākā dzīvības avota. To, kas ir veselīgā dzīvošana, mūsu dienās sīki izklāsta higiēna. Tā māca, kas jādara, lai mūžu nesaīsinātu, kaut viņa arī nevar pateikt, kā tas pagarināms.

Bet vai veselīgā dzīvošana un dzīvības saudzēšana un taupīšana ir visur pareiza un vēlama? Kā skatīties uz dzīvības ziedošanu tautas un cilvēces labā? Vai veselīgā dzīve nav arī vienmuļā un garlaicīgā dzīve? Vai liels gara cilvēks savā radīšanas darbā var dzīvot veselīgu dzīvi? Vai veselība ir vērtīgāka par garīgām vērtībām, ko iegūst savu veselību nesaudzot? Vai intelliģence, strādājot ar galvu, nenogrēko pret saviem muskuļiem?

Atbildi te nedod vairs bioloģija. Viņa ietiepīgi pastāv uz to, ka katrs organisms grib dzīvot pēc iespējas veselīgāk un ilgāk. Dzīvības atziņām ir sava aklā patiesība un nesatricināma taisnība. Tā kopīga visai dzīvai dabai, sākot ar vienu šūniņu līdz pat sarežģītākiem organismiem.

Kad pārējo iecirkņu pareizības šo bioloģisko normu drīkst grozīt vai atcelt? Protams, te antropoloģiskā pareizība var gūt virsroku, kad cilvēces labad jācieš vai bojā jāiet atsevišķam individam. Tam piebalso socioloģiskā pareizība, kas māca, ka briesmās tauta ir viss, bet atsevišķais cilvēks ir nieciņš. To atzīst beidzot arī veselīgi domājošs indivīds, kas dzīvo tautā un cilvēcē. Bet tie ir izņēmumi, kas attiecas uz atsevišķiem gadījumiem. Visumā arī kultūras dēļ ir vajadzīga gudro un spējīgo ilgāka dzīvošana. Vispārējais likums, kas liek dzīvot veselīgi, paliek spēkā uz miljoniem citu cilvēku un uz nebeidzamām paaudžu paaudzēm.

Vēl kādu citu atziņu māca bioloģiskās zināšanas, proti to, ka kopdarbības un izpalīdzības princips ved uz augstāku un drošāku dzīves veidu. Šūniņas sakļaujas ar šūniņām, uzņemoties speciālas funkcijas, radījušas augstākos organismus. Sugas indivīds, turoties kopus, labāk iztur cīņā par pastāvēšanu. Arī cilvēks tikai sabiedrībā ir īsti cilvēks. Šo otro atziņu varētu formulēt: palīdziet cits citam!

* * *

Atskatoties uz aplūkotām pareizības joslām un to normām, kļūst redzams, ka tās satur savā ziņā jaunu bauslību, kas māca gluži citādu dzīves uzskatu un modina citādu dzīves izjūtu, nekā līdzšinējās morāles. Šķietas, ka jaunā bauslība ir tā, pēc kuŗas ilgojies mūsdienu eiropietis.

Šī filozofija, kuŗas pamatdomas mēs pārcilājām, ne bez iemesla nosaukta par pareizības filozofiju jeb ortozofiju. Mēs nebūsim kļūdījušies, izraudzīdamies šādu nosaukumu domu sistēmai, kas tika celta tikai tamdēļ, lai mūsu ieskatos rastos skaidrība par to, kas mums šai pasaulē darāms viņas pasaules dēļ, un kā šis darāmais darāms. Šo domu novirzumu tamdēļ nevajadzētu dēvēt tikai par morāles prātniecību vien, bet gan drīzāk par filozofiju, kas paver durvis jaunai mūsdienu reliģijai.

Tas galvenais, ko mēs te pārdomājām un atzinām, katrā ziņā ir arī mūsu svētbijības cienīgs. Mēs katrā laikā varam deēvēt par Dievu to, kas stāv aiz gara, par dievību to, kas ir materijas būtība. Mūsu atziņas par dvēseles aizdzīvi un viņas dzīvošanas jēgu šajā pasaulē izvirza arī m ū ž u par praktiskās reliģijas un ētikas objektu. Dzīve un mūžs, dvēsele un dievības tādā ainavā, kādā mēs tās nule redzam, kad samulsums pārspēts, ir pietiekams pamats jaunai dievestībai.

Mēs atstājam atklātus nākotnes izšķiršanai dažus jautājumus, piem., jautājumu par laika un telpas, materijas un gara dziļāko būtību. Dvēseles mūžībai šie jautājumi ir nenoīmīgi un mēs negribējam arī izlikties visziņi. Nebija arī paredzēts šeit sīkumos izstrādāt pareizības normas speciālām prātniecības nozarēm. Šī apcerējuma nolūks bija pārspēt pašus galvenos dvēseles samulsumus ar prāta palīdzību un, domājams, ka tas arī būs izdevies. Pie sīkumiem tad nav vairs šeit jākavējas, tos risinās katrs pats.

S ATURS.

	lp.
I Mulsuma negals	3
II Mana pasaule un Dieva pasaule	18
III Viens, otrs un trešais	34
IV Tīšais un pareizais	49